

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: HALÁSZ GÁBOR: *Az újabb regényről.* • WL. ST. REY-

MONT: *Én öltem meg.* • NÉMETH LÁSZLÓ: *Emberi színjáték.* (Regény.) • MÉCS LÁSZLÓ, LELKES ÉVA:

Versek. • **Elvek és művek:** *Reymont géniusza a*

Parasztlokban. • *Különféle könyvekről.* • **Szemle:** *Ózv. Rudnay*

Józsefné. • *Tudományos élet.* • *Színházi szemle.* • *Büky Györgg*

Órák című hangjátéka a rádióban. • *Képzőművészeti szemle.*

1929. ÉV SZEPTEMBER 1. 17. SZÁM

VII. ÉVFOLYAM

ÁRA 2 PENGŐ

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

NAPKELET

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT.

Havonta kétszer, 1-én és 15-én jelenik meg, számonként 80 oldal terjedelemben.

Előfizetési ár:

Negyedévre	10.— pengő
Tisztviselőknak	7.50 „
Külföldre egész évre	48.— „

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

Budapest, I., Döbrentei-utca 12. • Telefon: Aut. 534—32.

Postatakarékpénztári számla: Magyar Irodalmi Társaság, szám: 52.901.

Főbizományos PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedése

Budapest, IV. ker., Kossuth Lajos-utca 7. sz. * Telefon: Aut. 857—30.

TARTALOM:

	Lap		Lap
Mécs László: Versek	241	Németh László: Emberi színjáték.	
Halász Gábor: Az újabb regényről	244	(Regény)	283
Wl. St. Reymont: En öltem meg	255	Lelkes Éva: Imádság a csöndhöz.	
		(Vers)	305

ELVEK ÉS MŰVEK:

Pazurkiewicz Szaniszló dr.: Reymont génusza a Parasztokban	306	Majthényi György: Különféle köny- vekről	307
---	-----	---	-----

SZEMLE:

B. Gy.: Özv. Rudnay Józsefné	310	Vajthó László: Büky György Órák című hangjátéka a rádióban	316
Eckhardt Sándor: Tudományos élet	311	Farkas Zoltán: Képzőművészeti szemle	317
Rédey Tivadar: Színházi szemle	313		

A Napkelet t. olvasóközönsége egyben
PFEIFER FERDINÁND
(ZEIDLER TESTVÉREK)
nemzeti könyvkereskedésének
a «Napkelet» főbizományosának
BUDAPEST, IV., KOSSUTH LAJOS-U. 5.
vásárlója is.

Kérjük vásárlásainál a Napkeletre hivatkozni!

Dreher-Maul

csokoládé,
csokoládédesszert,
mártógyurma (tortába)
a hölgyek legkedvesebb cikke!

Mindenkit érdekel a boríték 3. oldalán közölt hirdetésünk.
Okvetlenül olvassa el!

MÉCS LÁSZLÓ: VERSEK.

AZ ÉN HÁZAM.

A ház, amelyben én lakom, fácán-lábon foroghatott, varázs kastély volt valaha. Most guggol, mint fagyott halott. De furcsa! Minden oldalán más-más világ van, más szobák, más évszak és más hangulat csinál unalmat vagy csodát.

Az egyik oldalán a Nap, mint égi mágnesvas, tüzes, kihúzza a Föld titkait: haját növeszt a lány füzes, a szépség ibolyányira, a jóság egy vetésnyire nő, nő a földből s Április szikrát szór ágak végire.

Van úgy, hogy épen itt lakom, s ha kinézek az ablakon egy ifjú futkos meztelen, (az én orcám és alakom), a lába jorrásként feszül, a szeme kéken ámuló, s aranyló gyermek-trombitán kacag az élet-induló.

A másik oldalon a Nyár, a verejtékező paraszt, kiűzött Ádám, izmosan arat, egy percel sem halaszti, vagy malmot épít, vagy hidat, de küzd a két dacos tenyér, mert boldogság kell és kenyér s az ördög győz, ha ő henyél.

Van úgy, hogy én csak itt lakom, s ha kinézek az ablakon, az izzadó Nyár én vagyok (az én orcám és alakom), kaszát suhintok, zúgatom a malmokat s a gépeket s millió gépen harsogom a világ-munka-éneket!

A harmadik házoldalon a fény a Földről lefolyik, madárdal délfelé folyik, nagy köd-kolló ködöt tojik, a köd változva gomolyog, halálsejtelmek, fantomok vigyorgnak itt, vigyorgnak ott. Nyirkos haraszt. Életromok.

Van úgy, hogy én csak itt lakom, s ha kinézek az ablakon, egy köd-alak jár könnyesen, (az én orcám és alakom), ezer sebéből hull a vér, minden vércseppből nő a rém, és nő a köd s a félelem, — pedig Nap van szíve helyén.

A negyedik házoldalon halálos csendben hull a hó, mindent temet, temet, temet, mi illatos és illanó, mi kacagó és rohanó, a tél, a tél az sose szép, a gyilkos szó: fehér, fehér koporsónál is feketébb.

*Van úgy, hogy én csak itt lakom, s ha kinézek az ablakon:
jégsapszakállú hóember, (az én orcám és alakom)
jár, temet, átkoz és temet, mint aki semmi jót se vár,
amiért élni érdemes. Vállán varjú van s mondja: kár.*

— *Más ember vagy jó, vagy gonosz, vagy gyermekes, vagy férfiás,
vagy borongó, vagy hősies, vagy álmodó, vagy vágy-híás,
— én folyton folyvást változom, varázskastély volt rég e ház,
borzongás rázza néha, láz: hol oda ráz, hol ide ráz.*

FALUROSSZA.

*Mindörökké ez a sorrend:
legelől a sötét semmi,
reggeltelen, reménytelen,
mögötte a boroskancsó,
(boldogságos varázslámpás),
mögötte ül Magyar János,
mögötte a cigánybanda,
mögötte a tenger bánat.*

*Elül éjjel, hátul éjjel.
Kicsi fény a közepében:
nótás, boros fénykalitka.
Itt virraszt a Falurossza
a semmire rámeredve,
néha könnye-megeredve,
néha hejehujja-hetykén
kivilágos kivirradlig.*

*Hajnalodik, harmatozik,
mindenkinek hajnalodik:
német sógor barázdát vág,
gyárat épít, könyvet termel,
a cseh szatócs szatócskodik,
angol szomszéd kincset vermel,
— Magyar János álmodozik:
délibáb-paripát nyergel.*

*Htres falu Európa,
közepében kicsi utca,
délibábon lovagolva
Magyar János muzsikállat,
kivirágzott nótás lelkét
tépve apró darabokra
dobálja az ablakokba
s pazar kincset pazarolja.*

IBOLYÁK SZAGÁVAL SZALAD A SZÉL.

Ibolyák szagával szalad a szél.
 Hiába jütyörész, virágon hempereg:
 vér után szaglászna fenevad farkasok,
 vér után szaglászna fenevad emberek.
 Ibolyák szagával szalad a szél.

Az Isten szeméből kacag a fény.
 Vakszemű milliók zokogva vonulnak,
 (ha szemük kinyitná, kígyúlna bús szívük),
 meztelen vonulnak, vermekbe lehullnak.
 Az Isten szeméből kacag a fény.

Az élet-trombitán harsog a hang:
 szerelmes erdőké, lücsöké, tengeré.
 Süketség sövénye. Mögötte milliók,
 magányban s nem gyűlnek testvéri emberré.
 Az élet-trombitán harsog a hang.

Labdázó bűvészként játszik a Föld:
 feldobál magából ibolyát, kökörcsint,
 pacstírtát, narancsot, feltűnnek, ragyognak
 — s temető torkába mindent visszahörpint.
 Labdázó bűvészként játszik a Föld.

Minket is feldobott, játszik a Föld:
 aranyos almának, vigaszos jó holdnak,
 virágnak, jóságnak. Mondd, kinek ragyogtál?
 Istennek? másoknak? magadnak? mert holnap
 temető torkába szippant a Föld...

AZ ÚJABB REGÉNYRŐL.

(Regénytechnikai kérdések.)

FRANCIAORSZÁGBAN jelenik meg talán a legtöbb regény és mégis francia kritikusok kezdték emlegetni utóbbi időben a regény válságát. A válságot nem a termelésben látják; ez lázas tempójú, fiatal írók ma éppen olyan természetes első megnyilatkozási formának tartják a regényt, mint akár az egy nemzedékkel öregebbek a lírát. Az aggodalmaskodó kritikusok szerint a regény műfaji korlátai esnek szét, a belégyömöszölt idegen elemek, hosszadalmas lélektani vizsgálódások, elmélgedések stb. lassankint elcsenevesszítik a regénylényeket, a történetet. Tagadhatatlan, hogy a mai regény sokszor essaybe olvad át, az író véleményeit közli és elfeledkezik alakjai mozgatójáról. A kísértés az elmélgedésre nagyon erős; hiszen a regényformán keresztül érdeklődést és meghallgattatást talál az író a legkülönbébb egyéni nézeteivel, amelyeket ha megfelelő bölcséleti, szociológiai, művészettörténeti vagy más értekezésekben adna elő, a professzionátus szakemberek lenéző haragját idézné fejére. A legjobb értelemben vett dilettáns hajlandóságot szolgálja így a regény, a minden emberben meglévő vágyat, hogy ítéljen életről, emberekről, társadalomról, természetről és műalkotásokról. A regényíró alaptörekvése szintetikus; fikciója, a teremtett valóság körül lehetőleg teljes világszemléletet akar kialakítani. A legnagyobbaknak sikerül zárt kozmoszá varázsolni egy-egy regényüket. Az olvasó a második lapon megérzi, hogy idegen világba került, kitépődik a maga közösségéből és új törvényeknek veti alá magát. Vendégként, árnyként van jelen nálánál előbb regényalakok között, ellenmondás nélkül figyeli furcsa életüket, fogadja el véleményeiket, alkalmazkodik költött voltak minden következményéhez. Olvasni annyi, mint akklimatizálódni — csak legyen a könyvnek elég szervezet-formáló ereje.

Akik a regénynek elmélgedésekkel átszőződését beteges tünetnek tartják, a romaneszk elem újból túlsúlyra juttatásában keresik az orvosságot. Szerintük — és ebben igazuk van — a műfaj ősi és alaptípusa a kalandregény, amelyben a hős sok, változatos eseményen megy keresztül, életével folytonos meglepetések, váratlan fordulatok elé állítja az olvasót. Fölvették a roman pur gondolatát. A regénynek a lélektani leírásoktól éppen úgy meg kell szabadulnia, mint ahogy fölösleges ballasztként elhagyta a realizmus kedvelt táj- és tárgy-leírásait. Mindez lényegtelen külsőség az elbeszélés testén; a történetnek meztelenül, önmagáért kell hatnia. Az írói beavatkozás, amidőn az alakját szavakkal jellemzi, tulajdonképpen gyöngeség jele; az alaknak cselekedeteiben és nem a róla mondottakban kell megnyilatkoznia. A hosszadalmas kitérések, közbeszótt értekezések még inkább fölöslegesek a cselekvény menetében.

A tétel hirdetői azonban már kiindulópontjukban tévednek. Az elmélgedést a regényben (ezzel a szóval jelölve meg minden nem-történetes elemet) nem lehet modern jelenségnek, hosszas fejlődést befejező válságnak felfogni, mert kezdettől fogva és a műfajfejlődés «legelbeszélőbb» korszakaiban ott volt

hozzátartozott a regény lényegéhez. Cervantes *Don Quicholeja* telve van az író személyes kitéréseivel, korának társadalmi, irodalmi, sőt kiadói viszonyaira vonatkozó megjegyzésekkel. Fielding *Tom Jones*-ában minden könyv elején kis értekezésbetét van különféle irodalmi kérdésekről. Marivaux a *Vie de Marianne*-ban annyit pszichologizál, hogy a legmodernebb lélektani regényírónak is becsületére válna. A kulcsregény örök divatja is az idegen elemekkel terhelt történet népszerűségét mutatja. La Calprenède és Mlle de Scudéry regénymonstrumaiban a lehetetlen kalandok valóságos hátterét, a kortársak botránykrónikáját feltáró célzásokat élvezték az olvasók. Az író a maga mondanivalóinak, gondolatainak, magyarázatainak bekapcsolásával mindig szívesen tarkította az elbeszélést. A regény múlt század előtti fejlődése folyamán egy-egyben vált művészielenné s így veszedelmessé, az elmélyedő hajlandóság: a XVIII. századvég szentimentális regényében, amelyben az író egyéni érzelgése úgyszólván teljesen abszorbeálta hőseinek életét.

Másrészt az újabb regény, elsősorban a háború utáni, épen nem távolodik a nagy elbeszélő formától, sőt egyre több romaneszk elemet vesz fel magába. De ez nem a pszichológiai módszer elhagyásával megy végbe — amint némelyek kissé simplex elképzeléssel kívánják —, hanem a meglévőnek megőrzésével, új célokra felhasználásával, új követelményekhez idomításával. A romanesk ma a pszichológiából nő ki; a lélektani játékok szövik lépten-nyomon eseménybe, a gondolat- és érzéscsoportok lesznek drámaivá, a lelki állapotok oldódnak fel filmszerű, változatos képekben. Sokan visszavágyják a nagy mesélők kalanddobálta hőseit és nem veszik észre, hogy új alakban, de régi lényeggel szemük előtt vannak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egyszer megnyilvánult irodalmi formák, műfaji megoldások ugyanúgy soha többé nem ismétlődhetnek, változván az izlésbeli és társadalmi viszonyok. Két különböző korszak stílus-törekvéseit rokonítani mindig csak belső tendenciájuk, lényegbeli egyezésük alapján lehet, külsőségekben nagyon kevésbé hasonlítanak. A közben tanult nem múlik el nyom nélkül, az egyszer elért eredmény tovább hat, ha észrevétlenül is, a motívumokban való gazdagodást hiába való volna megtagadni. De a látszólag oly különböző formák azonos alkotó módszerekből származhatnak. Így a mai regény lényegben közelebb áll XVII—XVIII. századi őseihez, mint mult századbéli elődjéhez, amelynek pedig közvetlen folytatója.

A végtelenül változatos regényirodalomban, ahol minden osztályozási kísérlet kétes értékű, nagyjában kétfajta regénytípust vehetünk fel. Az egyikben az író az eseményeket mintegy láncrafűzi, egymásután sorakoztatja az epizódokat, kalandokat, amelyeknek száma tisztára mesélő kényétől függ, jóval kevesebb vagy több is lehetne, anélkül, hogy a regény egésze csorbulna. Jelentőségük is többnyire csak abban áll, hogy megtörténtek, a hős keresztül ment rajtuk, de nem általuk lett azzá, ami; vagyis az események önmagukban érdekesek és nem lélekalakító hatásukban. A regény menete lineális, könnyen áttekinthető. Legfőbb sajátága pedig: hőse — hogy úgy mondjuk — állandóan helyét változtatja. Megy, vándorol, utazik, maga keresi fel a kalandokat, világot lát. A csavargó- és utazási regények, valamint Cervantes, Le Sage, Fielding, Smollet, Sterne és a módszerben teljesen hozzájuk hasonult Dickens örökéletű alkotásai ide tartoznak. (Gogoly a *Holl lelkek*-ben változott célok mellett kitűnő stílusfogásként alkalmazza hőse vándoroltatását.) A főalak élete időben és térben terjed ki előttünk; városról-városra, kalandból-kalandba vele sodródunk. Ez a régibb forma; kalandregény helyett talán a lényegét pontosabban megjelölő szóval történésregénynek mondhatjuk.

A másik típusnál a regény cselekvénye egy egyéni lélek vagy család sorsa körül épül ki, az események jellemekre rétegeződnek, általuk és értük vannak. A regény koncepciója nem epizódokból fűződő egyenes vonal, amely tetszés szerint nyújtható, hanem zárt kör, az eseményeknek egy pontba futó sugárrendszerével. Terjedelme, részeinek aránya szigorú belső törvényeknek van alávetve; szerkeszteni kell, hogy jó legyen. A kalandok a hős lelki evolúcióját szolgálják, értelmet hordoznak, szerepük van. A világ itt nem panoráma, mint az előbbi típusnál, hanem háttér. A franciák úgynevezett roman psychologique¹-ja és Balzac, Stendhal, Flaubert, Zola, az oroszok, Thackeray, Hardy, Meredith ezt a csoportot képviselik. A XIX. század uralkodó regényformája; nevezük jellemregénynek.

A nagy új regényalkotások a naturalizmussal viaskodásból születtek, íróik törekvése a naturalista írástechnikán túlhaladni, a közvetlenül örökölt stíluskonvenciókat megtörni. A naturalizmustól távolodás azonban nem jelent a romantika felé hajlást, mint sokan hirdetik; annál kevésbé, mert épen a naturalizmus alapjában romantikus érzület stílusmegnyilvánulása, nyers hatásai mögött gyakran gyermekien naív fantázia működik. A naturalizmus után a modern regény útja magasabbrendű és főleg művészből realizmus felé vezet, önkénytelen közeledve így az első, régebbi típushoz, amelynek írói pedig már régen megszűntek eleven hatóerők, utánzott mintaképek lenni. A következőkben néhány technikai újítást, a regényszerkesztés mai módozatait próbáljuk vázolni, ahogy azok egyes reprezentatív új alkotásokban tükröződnek.

Az író és a regénytárgy.

A naturalizmus kibontakozásával a regényírók egyre hajlamosabbakká váltak a «demonstrálásra», hőseik sorsát mintegy illusztrációul szánták világos, könnyen megfogalmazható bölcséleti, társadalmi tételekhez. Történeteiket érvekl, bizonyítékul írták megfigyeléseik mellett. A pontosan analizált társadalmi berendezkedés a legaktívabb hatalommá vált szemükben; megindította a regényt, mint a görög eposzt az istennek, az ő befolyása alatt kelt életre az események hőse és kezdte meg küzdelmeit. A kicsinyes vidéki élet szenvedélyes bűnbe hajtotta az asszonyt, végzetes ambíciót ébresztett nagyra-törő fiatalemberekben. A nagyváros megrontott, elsorvasztotta az erőket, vagy lendületet adott, diadalra segített. Gőgös teóriák gyilkosságba, nihilizmusba vittek embereket, társadalmi visszasságok forradalmárokat és apostolokat teremtettek. Az egyén magasabb erők középpontjában állott, tőlük nyert energiát, nekik engedelmeskedett. A kívülről impulzusnyerés gondolata durvult el aztán a zolai természettudományos regényben, a determináltság, átöröklés törvényeit szemléltetőn bemutató munkákban. A szociális válság sugalmazta tézisek egyre nyersebben jelentkeztek, a művészi ábrázolás nem tudott hozzájuk simulni. A problémák és programok elborították a regényalakok életét. Minden részlet most is a hős köré fonódott, de akár meg is fulladhatott belé. Nem volt jelentőség nélküli epizód; a legkisebből is ki kellett derülnie az író céljának. Az alakok állandóan elrendelt szerepüket játszották, percig sem adtak mást, csak mi lényegük. Az olyan biztos író, mint Bourget, a legszélse határig ment el és művész maradt, de a gyengébbek, a naturalizmus derékháda, tehetetlenül birkóztak a vállalt feladatokkal.

¹ A franciák, ha irodalomtörténeti megjelölésként használják ezt a fogalmat, a *Princesse de Clèves*, *Manon Lescaut*, *Obermann*, *Adolphe*, *Dominique* regények sorát értik rajta.

A naturalizmusban művészielenné vált tételigazoló, társadalmi törvényeket demonstráló ábrázolás ellen fordultak elsősorban az új szándékú regényírók, akik újból minden célzatosság nélkül elbeszélnek, mint mult század előtti őseik. Nem bizonyítani akarnak a felhozottakkal, hanem történetét rögzíteni. Az események belső logikájukat követik és nem külső vonatkozásoknak szolgálnak. A világ megint panoráma; nem irányító, sorsgyúró hatalom, hanem puszta milie, amelyben különös és mindennapi, szomorú és vidám dolgok történnek. A társadalom szerkezete önmagában fontos és érdekes, de nem cselekvényindító többé. Vegyük szemügyre Proustnak és a XIX. századi regényírás legnagyobb mesterének, Balzacnak társadalomszemléletét. Balzacnál társadalmi típusok öltének egyéni alakot; mint olvadt ólomból a figurák, úgy válnak ki a párisi vagy vidéki társaság masszájából az emberei. A szociális körülmények az indíték, Rastignac vagy Goriot apó sorsa az eredmény. Proustnál a társaság dekoratív jellegű keret, Marcel, a főhős, életének értelmét, hangsúlyt, szint ad, de nem teremti, nem causa, hanem ratio. Marcel a felfedező lázával kutatja át rétegeit, különbözteti meg csoportjait, jegyzi föl szokásait, belévegyül és jól érzi magát. Szüksége van rá, mint hálnak a vízre; de ki állítaná, hogy a hal a víz produktuma?

A regényalakok felszabadulnak és felelőtlenebbekké lesznek; sok mindenféle történik velük, amire sem bennük, sem a körülményekben nem kell igazolást keresnünk. Hirtelen belső impulzusok és a véletlen egyaránt cselekvénybonyolítók, a végcél sokáig rejtve van, a regény — látszólag — tervszerűtlen, mint maga az élet. James Joyce *Ulysses*-e egy nap története, Leopold Bloom egy kiszakított, rendes hétköznapijé. Reggel Bloom dolgai után indul Dublin városában, éjfélkor hazatér; a két időpont között kisebb-nagyobb kalandokon megy át, szemlélődik, tapasztal, vitákba bonyolódik, szeszélyes élményekben van része. A kis városban sétál, de egyúttal a világot járja, «helyváltoztató hős» utazás nélkül, aki anélkül, hogy messze távozna, a legmesszebbre is eljut. Joyce Ulysses-nek nevezi őt, napját az Odysseia nyomán rajzolja; maga utal így rá, milyen jelentőséget tulajdonít alakjában a bolyongás motívumának. Leopold Bloom az élet vándorlegénye, mint Odisseus, mint Lazarillo de Tormes, Gil Blas, Tom Jones, Roderick Random vagy Twist Olivér. És Proust Marcel-je vajjon nem ugyanoly makacs buzgalommal járja-e a szalonokat, mint a régi regények vándorlegényei a fogadókat? Giraudoux tudatosan robinzoniádát ír (*Susanne et le Pacifique*) és a legérdekesebb, legújyszerűbb könyvét teremti meg. Más munkáiban is az emberek állandóan úton vannak. Virginia Woolf kis remekművében, *Mrs. Dalloway*-ban a szereplőkkel folytonos sétáik közben ismerkedünk meg. Járkálnak London utcáin, sétaterein, a külső zajban befelé figyelve és bámulatos lelki monológokban tárják fel önmagukat. Leplezett lélektani formában, de lényegben azonosan éled újra a vándorregény.

A társadalomábrázolás továbbra is egyik legfőbb törekvése az új íróknak, levetette azonban azt a szociológiai jelleget, amely a XIX. század regényírására annyira jellemző. Balzac, Flaubert, Dosztojevszkij és mások az élesszemű kritikuss szerepében állottak szemben az adott társadalommal, a nemzetgazdász, moralista, társadalomreformátor egyszerre szemlélődött és ítélt bennük a regényíróval. Csak kevesen tudtak a magán túlulató, a valóság problémáira megoldást kereső társadalomrajztól eltérni az előadás széleshőmpölygésű menetével, epikus nyugalomával, csak - ábrázoló céltalanságával, például Tolsztoj a *Háború és béke*-ben, vagy olykor Thomas Hardy. Ma az elbeszélő stílus feszültebb, idegesebb, szagatottabb, az írók más módon

igyekeznek szabadulni a regény pragmatikus koncepciójától. Újból emlékeztetek Proust társadalmára. Amint nagy műve köteteiben előrehaladunk, szinte fizikailag érezzük a regény atmoszférájának egyre súlyosodó nyomását; érzésünk pontos megfelelője egy üvegházi séta benyomásainak. Mert valóban üvegházban vagyunk, mesterségesen nevelt társadalmi flórában, sűrített tulajdonságú, különleges növények, természetben nem található változatok között. A mult századi regény mesterei az életből lesték el alakjaikat, a társadalmi rétegeknek konkrét sajátosságait igyekeztek minél hívebben és művészebben visszaadni; Proust teremti a társadalmát. Amint egyik híres részletében nem egy ismert zenedarabot önt szavakba, ami a naturalista regényíró utánczó bravúrja lehetne, hanem bámulatos felidézéssel újat «szerez», szinte lekottázásra várót (Vinteuil szonátája), ugyanúgy társaságát is nem a valóságból mintázza, hanem a valóságba kényszeríti. Nem a megfigyelt személyből indul ki, hanem a személy fogalmából, mindazokból az asszociációkból, amelyek vele kapcsolatban feltámadhatnak és megírhatók. Françoise nem egyes parasztszelédek megfigyelésének, hanem a «parasztszeléd» képzet végtelenségig menő szétfejtésének köszönheti életét és lényé intenzitását; mintaképe a cselédi és paraszti tulajdonságoknak. A Duchesse de Guermantes, a Prince de Guermantes köre vagy különösen szembeötölően Mme Verdurin «petit clan»-ja kísérleti telepek; bennük az író kényre-kezdve öltözteti alakokba társadalomfelfogását, szökteti beszélgetésekbe és gesztusokba társadalmi lény elképzelését. Társadalma a valóságból kiemelve és elszigetelve mesterséges külön életet él; rossz vagy jó tulajdonságaiból semmi sem következik a reális társadalmi viszonyok fenntartására, változtatására, javítására nézve. Jelenségei számtalan tanulságot adnak az olvasónak, aki a társas életet mindig a prousti csodálatos organizmusnak fogja látni; de az impulzusok csak a tiszta szemlélődést és nem a gyakorlati állásfoglalást szolgálják, izlés- és nem akaratnevelők.

Mesterséges társadalom, amelyet a regény zárt burokkba fog és amelyből nem vezetnek szálak a külvilág felé, kel életre Thomas Mann *Zauberberg*-jében is. A *Buddenbrooks* és a *Zauberberg*, Mann fejlődésének útjelzői, feltárják a különbséget a hagyományos társadalomábrázolás és az új társadalomteremtés között. A Buddenbrooks-család a jól megfigyelt német patricius familiák egyik példánya, életből fikcióba ültetve, történetét jellemzőnek felismert külső körülmények, belső diszpozíciók irányítják, sorsa más hasonló sorsokat példáz és a polgári erények ernyedésének szociológiai törvényszerűségére tanít. A *Zauberberg* ritkás, magaslati levegőjében titokzatos megejtő erők gyúrnak át minden alulról érkezőt, lopják Hans Castorp egészséges testébe a betegséget, egyszerű lelkébe a gondolatok és érzések bonyolultságát, formálnak társadalmat a betegek különös törzséből. «Az itt föntiek» kasztszerű öntudatukkal, életmodorukkal, kuszált érzelmeikkel és egymáshoz való viszonyukban élesen elütnek a rendes, a síkföldi emberektől. Külön világukból fededhetetlen figurák nőnek ki, Naphta, Settembrini, Mynherr Peepkorn, akiknek semmi köze a valósághoz, akik a művész erejével egyéniségekké varázsolt absztraktumok. A betegség és tétlenség gyönyöreire zsibbasztják köztük az olvasót is; ha végzett a könyvvel, magátmentve menekül vissza az életbe, mint Hans Castorp szökevény nagybácsija.

Az író és a regényhős.

A történetregény hősét már az első oldalak után jól ismerjük, alakja minden rejtély nélkül áll előttünk, egyénisége néhány átlátszó tulajdonságban sűrűsödik össze. Ezek a tulajdonságok a külvilággal érintkezésben meg nem változnak, ellenkezőleg mindig újból igazolódnak. Körülöttük zajlanak az események; a kép változatosságát épen az ő egyformaságuk teszi szembeötlővé. Rendesen egy becsületes, rokonszenves, de az életben tájékozatlan, embereket nem ismerő, kissé gyámoltalan fickó hajszolódik mindenféle viszonytagságon át; újra meg újra pórul jár tulajdonságai miatt és újra meg újra győzedelmeskedik épen ezek által. Lelke egyszerű tükörlap; hivatása, hogy a külső sokféleséget tükrözze, mögötte nincs mit keresnünk. A mellékalakok nem ritkán egyetlen élesen kirajzolt, rendesen groteszk tulajdonságban, vagy örökösen visszatérő jellegzetes gesztusban zsugorodnak össze, anélkül, hogy életszerűségükből (persze csak a legnagyobbak kezén) bármit is vesztenének. Dickens zsánerfigurái halhatatlan példái ennek az írói eljárásnak.

A jellemregény hősét már nehezebben ismerjük meg. Egyéniségét fokozatosan bontakoztatja ki az író, sokrétű tulajdonságait lassankint fejtí szét. Nyomon követi a külvilágra reagálásait, természetének belső fejlődését. A változatokat néhány alapsajátságára vezeti vissza, alakjának legbelső lényegét, «jellemét» próbálja megállapítani, amelyből minden lépését magyarázza, a legjellegzetesebb vonásokat keresgéli össze.

A lényegyet megragadó jellemrajz helyett új pszichológiai eszközök bukkannak fel a mai regényben, elsősorban Proustnál. Egyes kritikusai a személyiség szétbomlasztását látják a prousti lélekrajzban. Akik így gondolkodnak, a személyiséget teljesen a realista regényírók ábrázolta jellemmel azonosítják, holott az a lélekelképzelésnek csak egyik időleges, történeti s nem örök és egyedüli formája. A «jellem» fogalom általánosan ismert tartalmával valójában a voluntarisztikus és az ember erkölcsi lényét mindenkéfé helyező német metafizika gyermeke a múlt századi regényben. A XVIII. század regényeinek lélektípusában a kor kedvenc pszichológiai tanítása öltött alakot: a lélek érzéklések egymásutánja, a tudat nem más, mint benyomásműködés. Proust számára a bergsonizmus az uralkodó csillagzat. A bergsoni tételek lehetnek tévesek, mindent változásban feloldásukkal veszedelmesek, művészi felhasználhatóságuk ellen ez mitsem bizonyít. (Mint ahogy a szenzualista lélektan nyilvánvaló tévedései nem érintik a hatásából született regényalakok igazságát.) Különben Proustban hallatlan intellektualitás egyensúlyozza a bergsonista hajlandóságot. A jellemregény szuggesztíója alatt vádaskodók nem figyelik meg eléggé az ő inkább szintetikus, mint analitikus eljárását. Alakjait a különböző helyzeteknek és az idő múlásának megfelelően új meg új aspectben hozza elénk, de az egymást váltó formákat bámulatos erővel kapcsolja egybe, a lelkeket nem céltalan változtatja, hanem folytonos rétegezéssel kiegészíti. A mai én alatt ott él, módosul és módosít a tegnapi, a kettő egybefonódik és együtt vár új tapasztalatokra, a jelen élmény a múlt élő emlékeire rakódik, a friss képzet munkás régiek közé kerül. Mindenki számtalan formalehetőséget hord magában, megvalósított elmúltakat és még nem sejtett eljövendőket; mint egymásra fotografált arcok, olvadnak össze bennük különböző és mégis egy lények. Az alakok egyre teljesebbek lesznek, megállás nincsen, egy stádiumra sem mondhatjuk, ez a végleges, a lényeges. A «jellem» csakugyan elmerült a lélekfázisok sorában, de a személyiség nagyra nőtt és

néhá kísérteties gazdagságával rettegte a kommentátort, például baron Charlus figurájában.

Pillanatmozaikokból rakja össze James Joyce hőseinek egy napi életét. Módszerében erőszakosabban újító, mint Proust, aki újításai mellett a XIX. századi regény minden értékes eredményét művébe olvasztotta és akit ezért látunk egyszerre betetőzőnek és kezdeményezőnek. Proust alakjainak legkisebb változását is gondosan megokolja, megkeresi az új lelkiállapotot sejtető előzőket, az utolsó megnyilvánulás analogonjait, az egyszer fölfedezett sajátosságokat szüntelen utalásaival emlékezetben tartja, megfigyeléseit számos képzetszállal fűzi embereihez. Joycenál a lélek gondolattörmelékekből közet módjára alakul ki; réteg borul rétegre, bennük száz különféle anyag, futó képzetek, érzéki impressziók, hangulatok, vágyak és megkívánások, ötletek, figyelemfoglalkoztató apróságok, bőséges és rendetlen emlékképek halmozódnak sűrű tömeggé. Hosszú gondolatsorok peregnek le hőseiben, úgyszólván minden logikai kapcsolat nélkül. Az asszociációk játékát tisztára a véletlen szabályozza. Nemcsak a külső, belső érzékelések, de a fogalmak felületes hasonlósága, a szavak hangalakja szeszélyes ugrásokat indítanak el a lélekben, mechanikus ismételtetésbe, szójátékokba, önkéntelen hangutánzásba, sőt szógyártó, értelmetlen duruzsolásba csábítják a bémult öntudatot. Káprázatos nyelvi gazdagsággal és szabadsággal festi Joyce a belső élet áradását, mester a rohanó élmények rögzítésében. Persze ő is konstruál, hiszen a valóságban nincsen ember, aki annyi ideig és oly kitűnő összefüggéstelenséggel tudna ábrázolni, mint Simon Daedalus, Leopold Bloom vagy Bloom álmából felriasztott felesége.

A lelki folyamatokat minden kis részletükben, önmagukért bemutató elbeszélés váratlan fordulataival és ujságaival a folytonos meglepetéseket tartogató történésregény hatását éri el. Külső eseményekre alig van szükség; egy séta közömbös felszíne vagy semmitmondó párbeszédök mögött érezzük meg a bonyodalmat, izgalmas erők működését. Hans Castorp lélekcseréje, Clarissa Dalloway és Peter Walsh egy napjának lelkükben tükröződése, Giraudoux marionette-alakjainak szerepjátszása — fantáziánkat, idegzetünket, értelmünket foglalkoztató kalandok.

Még egy tipikus, közös vonást találunk az új regények emberábrázolásában. Az író fölényes teremtményeivel szemben és fölényét lépten-nyomon kimutatja; mintegy az olvasóval szövetkezik ellenük. Nincs meg benne a naív jóindulat, mint Dickensben, aki kedvenceinek örömét, bánatát megosztja, félti őket és haragszik az ellenük áskálódó gonoszokra, de nincs meg a flauberti kegyetlenség sem, amely nem kegyelmez a lemeztelenített léleknek és korbácsoló jelzőkkel üt új meg új sebeket rajta. Irónikus, játékos fölény az övé, talán Meredithéhez hasonló, a fürkésző kíváncsiság, az élesenlátás, az illuziótlanság fölénye. Lélekrajza annyira biztos, hogy leleplezésnek hat; szerető és mégis gyöngédtelen. A naturalista regényíró nem mert túlközel lépni alakjaihoz; lejátszatta velük a drámát, de közbe nem szólt. A mai író szerző és rendező egyszerre, megakasztja a jeleneteket, véleményt nyilvánít, tisztában van minden szereplő értékével, gyengéivel és a próba sötétjében a nézőtérre belopódzott idegen, aki boldogan fecsegi ki az ellesett intimitásokat. A fölény persze a leggyényibb formákban jelentkezik. Giraudoux a figuráit egy-két pompás meghatározással, találó hasonlattal állítja talpra; életértés, gyors tájékozódási készség, emberismeret teszik sikerét lehetővé. Proust percre nem lankadó éberséggel követi embereit; nincsen arcrándulásuk, gesztusuk,

szavuk, amit észre ne venne, mellettük vagy ellenük föl ne használja. Még hangjuk modulációjával is elárulnak néki valamit magukból. Thomas Mann kegyetlen átvilágításában a beteglélek titkai oly engedelmesen foszlanak szét, mint húsuk a röntgensugarak adta képen. Művészi biztonsága, intellektuális iróniája diadalt ülnek Joachim Ziemssen fenséges-szánalmas sorsának vagy Naphta és Settembrini összezapásainak rajzában. Joyce, miként Proust, szívesen gúnyolódik hőseivel; beszélgetéseket idéz és az ártatlannak látszó mondatok mögött az író kaján rendezése működik, a beszélők öntudatlanul és csak figyelő szemnek észrevehetően elárulják titkos gyengéiket.¹ Virginia Woolf az alakjait gondolataikban, belső monológokban lepi meg; valósággal kifacsarja lelkük tartalmát, elhagyja az egyiket, a másikhoz nyúl, hogy kisvártatva újból visszatérjen az elsőhöz. Fáradhatatlan vallató, főlényes bíró.

Az író és a regényforma.

A nyelv, az irodalom, a művészet fejlődését az uralkodó nyelvi, illetőleg stílusforma sablonosodása elleni küzdelem viszi előbbre. Ma már tudjuk azonban, hogy a közkeletű akció-reakció magyarázat túlságosan egyszerűsíti a problémát. A stílusváltás, továbbfejlesztés is, nemcsak visszahatás, nem törés, hanem átmenet. Az érvényben lévő kifejezési eszközöket az újtónak is el kellett sajátítania; de a találás izgalma helyett ő már a tanultság nyugalmával használta őket, míg végre maga a közömbösség válik idegesítővé és a feszélyező megszokás ébreszti fel az újtó kedvet. Minden stílusforma így kétszer hat erősen, születésekor és szétbomlásában. A véget a stíluselemek önállósulása jelzi; a művész vagy író már nem vállalja át magátólértetődő az egészüket, hanem különbséget tesz, válogat köztük. Egyeseket raffináltan, végletekig fejleszt, felhasználva minden bennük lappangó energiát (így láttuk ezt a modern regény lélekábrázolásában), másokat végkép elhagy, lényegesnek tesz meg eddig számba aitt vett motívumokat, ornamentikai szeszélyét követve változatok tömegét szövi a megszokott alapanyagba és folytonosan változtatva a régít, végül is egészen újat és eredetit teremt.

A huszadik század regényírói számára a naturalizmus volt az adott téma, amelyből új dalt kellett komponálni. Invenciójukat, hangszerelésük gazdagságát jól értékelhetjük az elbeszélőstílus átalakításában. A naturalista író számára a folyamatos, homogén, egy stílusformát művészi gonddal végigvezető előadás volt az ideál, akár a flauberti impassibilité, akár a goncourti szintelen «tényeket» közlés, akár a dosztojevskiji mithikus pátosz útján próbálta megvalósítani. A modern regényíró egyhangúnak érezte az egyöntetűséget és stílusbontó lett; nyugtalan előadásában hangot, modort, intenciót cserélget, nyelvi ötletekkel simul a lélek kaleidoszkopszerű változásaihoz, össze nem illő stíluselemeket erőszakosan egybeforrasztva burleszk sikert ér el. Alakjainak érzelmi magukfeledtségét vagy lelkes emphasisát gúnyos, visszaszívó, józanító megjegyzésekkel kíséri, az olvasót nem engedi egy hangulatban zavartalan elmerülni, bonyolítja a benyomásait, megnehezíti állásfoglalását. Giraudoux metaforák csapóajtóin át szökteti az olvasó figyelmét a legkülönösebb vonatkozások felé. Proust utólráhetelen a stílusmimikriben: de Norpois diplomatafordulatait, Brichot professzoros beszédtemáit, majd háborús cikkeinek frazeológiáját, Mme de Villeparisis és a többi társasági hölgy csevegésmódorát, mindnyájuk

¹ A beszélőnek ezt az önleplezését mesterien alkalmazza Babits a *Haláltjai*-ban, Hintáss Gyula beszéltetésében.

királynőjének, a Duchesse de Guermantes-nak legendás szellemességét egyforma utánzókézséggel és egyforma iróniával tudja visszaadni. Thomas Mann az orvosi hangnembe átültetéssel visz új feszültséget a testiség örök témájába, amely a naturalizmus kitergető leírásaiban csak erejét veszítette. Az érzéki képzeteket hívós műszavakra bújtatja, a testet elemekre bontja szét előttűn, arra a riadt gyönyörködésre számítva, amit a laikusban az életműködés titkainak megismerése mindig felébreszt. (Mme Chauchat röntgenképe, jelenet az őt ábrázoló festmény előtt Behrens szobájában, a professzor előadása a bőrről, Hans Castorp szerelmi vallomása.) A farsangi multságban kirobbanó vallomás hangját egy másik, vakmerő fogással is transzponálja; az egész, lapokon keresztül, franciául íródott. A német szövegbe a francia mondatok oly valószínűtlenül illeszkednek bele, mint ez a lázas éjszaka Hans Castorp életébe. Legtovább megy a stíluscsereben Joyce. Célja többnyire ironikus; az írek határtalan nemzeti önérzetét vidéki ujságok dagályos modorában mutatja be, kis kocsmai eseményeket a krónikák ünnepélyesen merev hangján ad elő. Egyszerre megszakítja az elbeszélést és Leopold Bloom részeg álmát fantasztikus szindarabbetétként írja meg. Az utolsó előtti fejezet katechizmus formájú, kérdések és feleletek váltakoznak, stílusa a kereskedelmi s tudományos nyelvnek és mesterséges körülírásoknak különös keveréke. Az utolsó fejezet negyvenoldalas monológ, amelyet alig szakít meg néhány bekezdés és valahol a félúton meg a végén egy-egy árva pont képvisel benne minden írásjelet. Ha még tudjuk, hogy kották is vannak a szövegben, igazán nem kívánhatunk nagyobb változatosságot.

A stíluscseregető kedv mellett még egy, mélyebb tendencia is munkál az új írókban: a regény valóságillúziójának megbontása. A naturalista író gondosan ügyelt arra, hogy az elbeszéltek fiktív voltát a regény menetében el ne árulja, a bemutatott képekben a maga önkényes formáló munkáját lehetőleg feledtesse. Története falként húzódott közte és az olvasó között, elvágva minden érintkezésüket. A régi regények olvasói ellenben jól ismerik azt a kibillenő érzést, amellyel rendszeren a fejezetek végefelé az események öntudatlan résztvételéből visszazökkenünk az olvasó szerepébe, házak, tájak, emberek pillanat alatt összefutnak az írott szó tudatába és mindezt az író személyes közbelépésére, aki bűvészmutatványra befejeztével közvetlen hozzánk fordul. Megjegyzései kettőnk magánügye, a fantómmá foszlott regényalakoknak többé nincs köze hozzá. Illuzióbolygató fordulatokat tart készen, amelyeket ügyesen felhasznál elbeszélése külső tagolásában. Beesteledett és hőseink megszállnak egy fogadóban. Amíg alszanak, te olvasó és én is, a mesélő, megpihenünk; vége a fejezetnek. A szerelmesek hosszú távollét után egymásra találhatnak. Hagyjuk őket egymásnak örvendezni, bizonyára sok mondani-valójuk van. Nézzünk más felé; kezdődhet az új fejezet. Máskor az író bejelenti, hogy fáradt és mára kénytelen abbahagyni az írást; egyszerű módja a jelenet befejezésének. De nemcsak záróakkordnak, hanem az elbeszélés közben is szívesen szóbaáll az olvasóval, véleményét kéri alakjairól, aggódik, hogy az események új fordulatával nem lesz meglegedve, mentegetőzik és kedvét keresi. De szereti kicsit az orránál fogva is vezetni, megtréfálni, rászédni várokozását. Fielding az *Adventures of Joseph Andrews* egyik részletében érzelmes kis szónoklatot intéz a hiúsághoz, azután megvallja, hogy csak rövid fejezetét akarta megtoldani vele. Sterne *Tristram Shandy* élettörténetében tipográfiai tréfákkal lepi meg az olvasót; egy helyütt üres lapok mesélnek bizonyára nagyon érdekes dolgokat. A szemfényvesztést programmá emeli és boszorkányos

ügyességgel hajtja végre Diderot egyik legjobb munkájában. (*Jacques le fataliste et son maître.*) Jakobot és gazdáját hirtelen szemünk elé dobja; nem hajlandó elárulni, honnan jönnek, hová mennek, hogy kerültek össze, mi céljuk a vándorlással. Mint a gyerek a szappanbuborékot, megteremt egy színes jelenetet, hogy kacagva pukkantsa szét a leleplezéssel: nem így volt, bár így is lehetett volna. Mások ellentétes képeket rajzol a hőseivel történekről és tetszésünkre bizza, melyiket fogadjuk el igaznak. Sűrűn megakasztja az elbeszélést és közli velünk, csak tőle függ, hogy emberei megváltozzanak, az események egész másra forduljanak. Ingerkedik az olvasó kíváncsiságával; bábjátékos, akinek szeszélyes mozdulatait engedelmesen követjük, akárcsak alakjai.

Az írói önkénynek ezek a játécai a modern regényben az író és világa, az alkotás mozzanata és a teremtmények élete közötti problémák formájában térnek vissza. André Gide, aki eszközeiben egyébként alig újító, merész kézzel nyúlt hozzájuk elhibázott, de rendkívül érdekes munkájában. (*Les faux-monnayeurs.*) Edvárd, a főhős, regényt készül írni. Megfigyeli önmagában a munka genesisét; a lelkében egymásután felötlő terveket, a történet módosulásait gondosan följegyzi naplójába. Ugyanakkor valóságos életét regénye szolgálatába fogja, tervei szerint igyekszik befolyásolni az eseményeket és a vele történeteket a képzelt keretekbe illesztgeti. Ám Gide nem elégszik meg az alkotás mechanizmusának, a képzelet és valóság kapcsolatának bemutatásával, hanem Edvárd-dal új regényformát is kerestet, ami végzetesen túlterheli művét. Az alkotólélek furcsaságai különben már egy fiatalkori munkájában is foglalkoztatták. (*Paludes*, első kiadása 1895-ben.) A főhős ott is egy témájától megszállott író, de a későbbi súlyos kérdéseknek még nyoma sincs. A fiatal irodalmár gúnys szemével nézi költőfiguráját, aki kiszakad a való életből, minden barátját kétségbeejti, minden dolgáról elfeledkezik és szent lázban alkot kis együgyűségeket. A regényformát bontogató, elképzélést és életet egymásra játszó Gide már Pirandello kortársa.

Thomas Mannt nagy biztonsága és filozófiai érzéke segítik át a veszélyes pontokon. A fikciótudattal játékot űzve panaszkodik olykor, hogy az emberek, események kiszabadultak keze alól, szándéka ellenére fejlődnek; elhárítja magáról a felelősséget a történeendőkért. Néha hatalmát érezteti, mesélő mindenhatóságát, jelenetszabdalo kénye-kedvét. Bámulatos hatást ér el időérzékel-tetésével. Előadása tempójával az olvasót is elmeríti a szanatórium örökjelen időtlenségében, ahol az idő múlása és így értéke iránt eltompult minden érzék, majd váratlan gyorsuló ütemmel és riogató megjegyzésekkel kitépi bágyadásából. Máskor a sokasodó hetek, hónapok nyomását vagy Hans Castorp dátumokat egybemosó, ködös mult élményét lopja át az olvasó tudatába. Majd az elmondás és tartalom időtartamának összefüggését kutatja elméletileg és bravúros művészi megoldásokkal. A regény legrejtettebb lényegére tapintva, magát az időt vallja elbeszélése tárgyának; «időregényt» ír.

Proust hőse, akiben önmagát rajzolja, a társasélet nyugtalan egyformaságában végre ráeszmél arra, hogy az ő hivatása környezetét és a tapasztaltakat megörökíteni. Fölmerül benne a regény terve, a regényé, amely már szemünk előtt bonyolódik. Alakok bontakoznak ki képzeletében, akik a történet folyamán már megteremtődtek és jó ismerőseink. Keresni kezdi azt, ami már megtalálódott. Mindvégig aggódik, lesz-e ereje a nagy munkához, amiről írója már tudja, hogy sikerült. És amint a regény a végéhez közeledik, Marcel, a regényalak, tétova elhatározásain, tehetségében kételkedésén egyre jobban áttüzel

a remekművét megalkotott író diadalmas elégedettsége, maga erejéről megbizonyosodása. A fikció menetét, bár biztos kéz vezeti, meg-megremegteti a célhozérés izgalma. Mire a regény befejeződik, Marcelben megérlelődött az elhatározás, hozzáfog az íráshoz, elkezdí a művet, ami épen véget ért. A történet a valóságban volt kezdethez hajlik vissza, a megírás aktusához, látszat és realitás síkja villanva kereszteződnek. Különös káprázat vesz erőt rajtunk; barokk művészek idéznek fel hasonlót a képből a rámára kinyúló kéz, vagy a festett sugarakat folytatódó arany nyilak játékaival.

* * *

A hasonló tulajdonságoknak közös lélektani alap felel meg a bemutatott írókban. Az elbeszélésnek elméleti fejtegetésekkel súlyosbítása, a mesterséges társadalomteremtés, a kavargó tudatállapotokat, a pillanatonként változó belső életet ábrázolás, játékos fölény az alakokkal szemben, a stíluscserejelgetés, a regény menetébe a regényforma problémáinak belejátszása, a fikciót leleplezés, az olvasót zavarba ejtő fogások — intellektuális írói eszközök. A regényírásban is, mint más alkotómunkában, a háború után egyre nyilvánvalóbb az intellektus új önérzete. A gondolat lassankint visszanyeri elvesztett tekintélyét, művészetet, irodalmat, életet irányító hatalmát. Lázadó alattvalói, az emberek, újból fejet hajtának fegyelmező ereje előtt.

Szememre vethetnék, hogy néhány példából vontam el az új regény tulajdonságait. De az újítás mindig kevesek munkája; a háború utáni regényírók nagy többsége, bármilyen kiváló tehetségek vannak egyébként köztük, nem hozott lényeges módszerbeli változást. Amint a felhozott példákban nem mindegyike kétségtelen remekmű (Gide *Faux-Monnayeurs*-je és Joyce *Ulysses*-e inkább úttörő kísérletek, mint befejezett, harmonikus alkotások), de valamennyi előbbre vitte a regény fejlődését, úgy egy sereg angol, amerikai, német, francia munkát említhetnék, amelyek jól sikerültek, élvezetesekek, de mindenben ismert nyomokon haladnak. Különösen a francia regényírók fejlesztették művészi rutinná bizonyos megszokott formák kezelését, aminek különben megvan a maga irodalomkultúrai értéke és jelentősége. A regénytechnika átalakulását és valódi megújítóit¹ próbáltam ismertetni; az ő kezdeményezésük lesz következő írónemzedékek mintájává.

Halász Gábor.

¹ Mert az újításnak is megvannak a szélhámosai. Az amerikai Dos Passos (*Manhattan Transfer*) mozi stílusa például tiszttára külsőségeken alapuló blöff, a nagy igyekezettel termelt «pszichoanalitikus» regények legtöbbjének olcsó érzéki hatás a célja, nem lélekábrázolás.

ÉN ÖLTEM MEG.

Irtá: *Wl. St. Reymont.*

CSÖNDES munka, késsel? — Andris nem felelt, hanem egy hosszú, keskeny, szélesnyelű tört mutatott. Az acél megcsillant, mint a villámlás. — Ki lehet vele tapogatni a bika szívét... elég lesz a fele is... — morogta Mihály.

Andris titokzatosan mosolygott. A kést zsebébe sülyesztette, aztán kivette a ládájából a harmonikát, az ágy szélére ült és harmonikázni kezdett. Egészen nyugodtnak látszott. Elmerült a muzsikálásban. Fejét hangszerére hajtotta s látszott rajta, hogy gyönyörködik a nótában.

A nóta pedig szerteáradt a szűk padlásszobában. Táncosan, imboilyogva forgott s a padlón ülő gyermekek tapsolni, izegni-mozogni kezdtek és nyávogva énekeltek. Az ablakban függő kalitkából a rigó hangos füttyre gyujtott.

Mihály kidugta fejét az alacsony függöny mögül, mely vackukat eltakarta és különös érdeklődéssel nézte barátját :

— A tejfölös szájú... Kisasszonyokkal jár a templomba... Korcsmába nem gyün... senkivel se barátkozik, de bicskára kap!... No, no... — morogta félhangon.

Andris nem hallotta ezt. Mintha megfeledkezett volna az egész világról. Ingatta derekát, fejével bólintgatott, lábával a taktust verte. Egészen elmerült a muzsikálásba. A kisleány forogni kezdett, mint az orsó, a fiúcska pedig odamászott és majd az ágyba, majd meg az Andris nadrágjába kapaszkodva, angolkóros görbe lábaira akart állni, de minduntalan lepottyant. Majd meg észrevette a füttyörésző rigót, feléje nyuladozott s egyre dadogta :

— Madaj... fütűj... Csecse madaj...

Mihályt bántotta már a muzsika és odaszólt nagy hetykén :

— Hiába hősködöl, az inadba szállt a bátorságod...

— Ej, dehogyis, csak azon töprenkedem, mikép csináljam, hogy ne kelljen rajta javítani! — felelte Andris a fejét fölkapva. Kék szeme megvillant, mint az acél.

— Adok én egy jó tanácsot! — Mihály közelebb ment társához és a fülébe súgta : — Kerülj vele szembe, ereszd közel, ütközz bele véletlenül s úgy szúrj teljes erődből... mélyen a bőr alá... Úgy összereccsen a kezed alatt, mint a kilyukasztott dob...

— Nagy mester vagy! — szólt Andris s kissé megborzongott.

— Megmondhatja Bolyi is, akárhányszor látott a munkánál . . . —
Kiegyenesedett és büszke hetykeséggel nézett körül.

— Hát most már békességben vagytok?

— Már régen! Megtapogatta bicskájával az oldalamat, később meg én eresztettem ki egy kicsit a hurkájából s most már kvitt. Megvan a barátság!

— Három hónap a kórházban, aztán kutya-fájdalom s most barátság?

— Hát . . . Azért tartok vele, pajtás! Kutyába se venném, ha nem fizetné vissza a kölcsönt. Ütsz, kapsz, kivakaródzol és tiszta a lelkiismereted. Nem vagyok kapcabetyár — mondta büszkén.

— Hanem akadhatsz olyanra is, aki . . .

— Aki egyszeribe a Szent Mihály lovára ültet? Kicsi veszteség, kurta bánat, senki sem sír utánam, de amíg élek, senki sem packázhat velem s ijedtemben nem állok be a szocialistákhoz, mint Félix . . . Nem vagyók bolond, inkább egész heti nehéz munka s utána vidám mulatság, mint a deres meg a kancsuka . . .

— Az ügy miatt tették hüvöstre . . .

— Szép kis vigasztalás! Úgy megpuhogatták a képit puskatussal, hogy az édes szülőanyja se ösmert rá! Most átkozza azokat, akik belékeverték a dologba.

Andris elfordította fejét s mintha más nem is érdekelné, nagy figyelemmel mesterkedett a billentyűkön. Mihály megértőleg mosolygott s barátságosan megveregetve pajtása vállát, kérdezte:

— Józsa kisasszonyért akarsz fizetni?

Andris képét halvány pír futotta el, de határozottan tagadó választ adott.

— Talán az a fene cilinderes, aki a kisasszony anyja után hordogtatja a könyvet a templomba?

— Az a Manyika gavallérja . . .

— Olyan a pofája, hogy viszket az ember tenyere. Nem szeretem az ilyen firmákat. Hát kicsoda is, mi? . . . Nem mondod meg? Úgy is jó! A te dolgod. Majd megtudom. De ne feledd, amit mondtam. Közelről üss, aztán mélyen a bőre alá . . . Mikor gondolod? . . .

— Amikor úgy gyün . . .

— Aztán ne fuss, mint a bolond. Ilyenkor minden fickó rohan s egyenesen belenyargal a disznófülű muszka csendőrök körmei közé . . . Belevágsz és elstétálsz, mintha semmi se történt volna. Sőt olykor meg is állhatsz s csak mikor kiabálnak már, akkor szedd a lábadat . . . Add ide a harmonikádat, megigértem a mosónőnek, hogy játszom egyet, mert ma keresztelő van nála. Gyere el te is, meglehetősen bezabálhatunk . . .

— Elmegyek, de meg kell várnom Ignácnét, hogy vigye el a gyerekeket . . .

— Száraz dajka! — nevetett megvetően Mihály. Megpödörte a tükör előtt a bajszát, fejébe nyomta a kalapot, a rigónak füttyentett, a

kisfiút meghintáztatta a kezén, a kislányt megcsiklandozta, aztán a hóna alá kapta a harmonikát és füttyszóval kiment.

— Mihály! — kiáltott utána Andris — vigyázz a harmonikára. A balszárnyat vigyázva húzzad, mert ott már kopott a bőr s az alsó foltockák kifordulnak!

A szobában csönd lett, a gyerekek játszottak a tűzhely mellett, Andris pedig leült az ablak mellé s nézte az udvart.

Szürke és különösképen szomorú novemberi nap volt. A magas háztetőkre, fekete kéményekre szürke, üres ég borult. Az ablakok úgy csillogtak, mint a lázas szemek, melyekből nem száradt ki a könny. Az udvar közepén egy gesztenyefa csapkodott görbe, fekete ágaival; az utolsó levelek úgy himbálóztak rajta, mintha vörös rongyok volnának. A nedves, sáros udvaron gyermekek futkároztak nagy lármával. A kapuban kutya ugatott. Odább valahol szekerek zörögtek. A zörgés néha elveszett a láthatatlan utcák tompa zajában. A világ fölött a vasárnap unalma terpeszkedett s a padlásszobát álmos, ásitó csönd ülte meg.

— Tehénte! — kiáltott fel hirtelen a fiúcska egy menekülő svábogarat hajszolva.

Andris felriadt, de ismét visszatért gondolataihoz és halkán motyogta:

— A pajtás azt véli, hogy Józsa kisasszonyról van szó... Hadd gondolja, biztonságosabb így nekem... Nem tudja, hát nem is járhat el a szája.

Újból magába merült. A szeme előtt egy nemrég lefolyt jelenet rajzolódott le. Ott történt a külvárosban... Hatan húztak sorsot s mivel a sors ráesett, hát megteszi becsületesen... Agyonveri, mint a kutyát... Nem citerázik... Micsoda hitvány fickó... Mennyi elvtársat árult el... Ott pusztulnak a börtönökben... Félix is bizonyára miatta ül... Nem, az ilyeneket nem kerülheti el a büntetés!... — gondolta s ezer részlet sétált keresztül az agyán, az utóbbi pár hónap összes eseményei robogtak végig emlékében: a kiváló elvtársak arca, titkos összejövetelek, a különféle zugokban tartott ülések, éjjeli plakátkiragasztások, beszédek, felolvasások, menekülések az üldözés elől, minden, minden!

Megfizetek valamennyiért! — Dühösen felugrott s a keze ismét megragadta a kést. Majd hirtelen leült, az arca megrándult, a szeme beesett, szívverése elállt és vad rémület szorította össze torkát... De csak egy pillanatra, mert hirtelen felocsudott, arcán lelkesedés tükröződött, szeme fölcillant s a mellét, amelyben harci tűz lángolt, kidüllesztette.

— Hát akkor lógok!... Nálamnál különbek se ijedtek meg... hiszen ez mind a jó ügyért lesz... a szabadságért... Lengyelországért... — szavalta a lelkesedés és elragadtatás reszketésében. Mélységes, aggodalom nélküli nyugalom, a megingathatlan hit és rettenthetetlenség nyugalma szállta meg.

— Én megölöm őt, engem meg felkötnek, aztán kvittek leszünk! nevetett föl örvendő, széles kacajjal, melyre a gyerekek is fölfigyeltek.

— Hoppá! Hoppá! — kéredzkedett a fiú s a csizmájához kapkodott. A leányka pedig ujjacskáival simogatta felborzolt haját . . .

Nem védekezett, a fiúcskát térdére vette és hintáztatta.

— Hőc, hőc, katona, ketten ülünk egy lóra! — mondogatta s magasra emelgette a fiút. A leányka lehúzta öccsét és arra kérte Andrist, fésülje meg a haját és fonjon bele kék szalagot, «mint a mángorló asszony Franciskájának van». Andris megtette ezt is, de már megelégette a dolgot, rájuk szólt:

— Csend legyen, békák, ne brekegjetek, mindjárt visszajövök!

Ellenállhatatlan vágy fogta el, hogy fölkeresse ismerőseit, hogy a városba siessen s megfürödjék a zajban, tolongásban. Gyorsan felöltözködött, de az ajtó előtt megtorpant, mintha visszarántotta volna valami.

— Hová menjek? Kihez? Csak nem kóborolhatok az utcákon, mint a gazdátlan kutya! — gondolta mérhetlen keserűséggel. — Még csak három az óra, nyolcig szörnyű hosszú az idő. — Öntudatlanul megtapogatta a zsebét. A kés a helyén volt . . . A feladatról való megemlékezés hideg villámlásként futott keresztül rajta.

— Közelről üss . . . összelottyan, mint a dob. — Hangzott, harsogott a fülébe Mihály tanácsa olyan hangosan, hogy meghökkenve nézett körül.

Egyedül volt a szobában. A gyerekek az ablak mellett játszottak, a város zaja egyhangúan zúgott. Néha megzörrent az ablak, a szivarkafüst kékes felhőként úszott a mennyezet alatt. A sarokban, a csenstochovai Szűz aranyos képe előtt méces pislogott.

Levetette a felöltőt s újból leült. A gyermekek rögtön körülfogták.

— Hagyjatok békében! Manyika, ne mássz az ágyra! — kiáltott haragosan és valami könyvecske olvasásához fogott, de hamarosan a könyvet is lecsapta. Minden untatta s valami tompa, ok nélküli vágy támadt benne. Nyugtalan léptekkel járt-kelt a szobában; nem tudta, mihez fogjon . . .

— Hogy a nyavalya! — káromkodott és átfutott a szomszédékhoz. De bosszúságára, ott minden ajtó csukva volt, csupán a leghátsó lakásból hallatszott kalapácsütés és gyermeklárma. Ismerős zsidó cipész lakott ott. Gondolkozás nélkül nyitott be hozzá.

— Sürgős a munka, amint látom — szólt és leült az ablak mellé.

— Ha a csendbiztos úr talpalni küldi a cipőjét, annak sürgősnek kell lennie. Csitt! — kiáltott a gyerekekre, akik kanállal doboltak egy üres bádofazékon.

— Úgy látszik, irt a fia Amerikából? — kérdezte a cipészt Andris, hogy mondjon valamit.

— Irt ám! Tudja-e, hogy hajójegyet küld . . . S tán egy hónap múlva mindnyájan hozzá megyünk. Mindnyájan! — tette hozzá a zsidó boldogan.

— Jó sora van ott a fiának?

— Jó bizony! — mosolygott a zsidó. Olyan dolga van, mint a paradicsomban. Elküldte fényképét is, de a menyem elvitte a képet a rokonaihoz. Majd meglátja, hogy fel van öltözve... Olyan kabátja van, hogy testvérek között is megér vagy harminc rubelt... Egész nagyságos úr, nem olyan éhenkórász, mint mi! Nem ám!

Andris gúnyosan mosolygott.

— De ne nevéssen, Kovalszki úr! Igazat mondok. A fiam többet keres egy hét alatt, mint mi egész éven át. Neki nagyon jó dolga van, Amerikában mindenkinek jó dolga van! Csak nálunk nehéz az embernek. Kinek van itt jó dolga? Talán magának azon a napi egy rubelen? Vagy nekem? Ignácnénak? Mondja, Kovalszki úr, kinek van közülünk jó dolga? — kiáltott keserűen és mind erősebben dolgozott a kalapáccsal.

— A gazdagoknak. Nem híznak-e a mi vérünkön?...

— Az ilyen szó falra hányt borsó, Kovalszki úr. Az Úr Isten szerencsét adott nekik s megszedték magukat. Nem róluks beszéltem.

— A mi kárunkon szedték meg magukat! — felelt Andris gyűlölettel.

— Ez nagyon szép szó, csakhogy nem igaz! Hiszen minden ember gazdag akar lenni! Nem szeretné maga, hogy legyen háza, szép felesége és egészséges gyermeke, mi?

Andris hallgatott, mert eszébe jutottak Józsáról való ábrándjai meg a műhely-alapításról szőtt álmái.

— Mindnyájan egyet akarnak, Kovalszki úr! — erősítette a zsidó.

Andris felkelt, nem volt már kedve beszélgetni. Indult az ajtó felé!

— Talán elolvasná ezt nekem, mert nem ismerem a maguk betűit... a menyem találta valahol... — kérte a cipész s egy nyomtatott lapot nyújtott neki.

A *Munkás* egy száma volt s benne valami programm-közlemény.

András elpirult, kissé elfordította a fejét és hangosan olvasott. A zsidó könyökére támaszkodva figyelmesen hallgatott, de arcán megvető mosoly játszadozott.

— És maga hiszi, hogy mind ez úgy lesz a világon? — kérdezte végül és Andrisra szegezte fürkésző tekintetét.

Andris megfeledkezett az óvatosságról, a gondolat ragadta, emelte. Szokása szerint hevesen, lelkesülten beszélt a jövő világrendről és az abból eredő boldogságról. Olykor elragadtatta magát. Kitért, hit és buzgóság égett benne. A zsidó csettintgetett a nyelvvel, de végül elég gúnyosan félbeszakította:

— Aki megéri, váljék kedves egészségére. Még jobb dolgokat is ígértek nekem, de amikor unokáim betegek voltak, senki közülök még egy rubelt se adott kölcsön... Mondok én magának valamit, Kovalszki úr...

De Andris köpött egyet és szó nélkül kiment.

— Burzsuj, az ebanyját! — tört ki odakünn és mérges volt, hogy elárulta magát a zsidó előtt.

Ignác felesége már otthon volt és épen mézeskalácsot osztott gyermekeinek.

— Jól ment ma az üzlet? — kérdezte Andris.

— Kutyának való az ilyen nap. Félrubel árát árultam. Talán mind eladtam volna, de valami akasztófavirág meglökött s az egész áru kifordult a sárba! — panaszkolta az asszony és rámutatott a kosárban pirosló sáros papiroszsákra. — Már semmire se valók, de azt a kölyköt úgy elláttam, hogy megemlegeti. Ha találkozik az urammal, mondja meg neki, jöjjön értünk a Halász utcába, a nénihez. Meghivott estére s mivel Manyikának a keresztanyja, hát talán ad neki valami ruhácskát. Hiszen gazdag, két konflisuk van. Kerestem a szálloda előtt, a standján, de társai azt mondták, hogy Mokotov városrészbe ment megbizással...

Andris csak minden tizedik szavát hallotta az asszonynak. Öltözködött, hogy kimenjen.

— Későre jön haza? A kulcs a szokott helyén lesz...

— Tudom is én! Talán... — súgta és sietve kiment a lépcsőre. — Talán soha! Talán! — gondolta már a kapuban és kedve lett volna visszatérni a lakásba, megegyszer körülnézni, megcsókolni a gyermekeket, elbúcsúzni Ignácétól, kissé elüldögélni köztük... Talán utóljára... De nem engedett az elérzékenyedésnek, cigarettára gyújtott és megindult keményen.

Az utcasarkon megállt s gondolkozott, merre menjen. Győzött benne a Józsa kisasszonyra való emlékezés. Hiszen minden embernek kell olyan hely, ahová vasárnap elmehessen... Ott pedig a Szent János-utcában, olyan kellemes, olyan csendes, olyan csodálatosan édes hely volt... Néha, ha cukorkát vitt, olyan sokatjelentően nézett rá Józsa kisasszony, mintha paraszt szórnának a szívére. Olykor megszorította a kezét is... Egész hónapokon át boldogan gondolt erre a szerencsére. Ignáctól rigót is vett a számára, megtanította a madarat keringőt fütyülni, de csak a leány nevenapjára szándékozott elvinni... Csak Józsa anyja nem örült ennek, minden lehető alkalommal kötekedett vele.

— Hordárnál ágyrajáró, mégis tisztességes leányra veti szemét a szurtosképű — tálalta ki egyszer Mihálynak.

Andris tudott erről, de ügyet se vetve az asszony csipkedéseire, vasárnaponként csak eljárt hozzájuk. Kérőként még nem lépett fel, csak ábrándozott, de nagyon szeretett Józsaéknál esténként elüldögélni és harmonikázni a leányoknak. Magános árva, senkije se volt a világon, ez a ház paradicsom volt neki a füstös gyár után és virágos kert az Ignácék szobácskájaához képest.

— Vagy félórásckáig elmulatok náluk — mentegetőzött önmaga

előtt. — Talán soha többé nem mehetek hozzájuk . . . soha . . . — sügta szomorúan.

Kimondhatatlan búbánat szorította össze a szívét.

— Csak otthon találjam még! — gondolta, amint a Bognár-utcáról a Zsigmond-térre ment. Útközben aggódalmasan tekintgetett körül, néhány lépést futott s aztán újból hátranézett. Végül megállt a bernardinusok kolostoránál és sokáig figyelmesen nézett a házra, amelyben amaz . . . a halálraitélt lakott.

A ház a krakói utca másik oldalán állott, hatalmas, büszke, sok kirakat-ablakkal csillogó. Nem tudta levenni a szemét a második emelet ablakáról, mert úgy rémlett, hogy a függöny mögül kinéz az a gyűlölt arc.

— Szörmentén, egész erődből, mélyen a bőre alá! — morogta és öntudatlanul megtette a mozdulatot.

Sokáig állott. A város zajos volt a vasárnapi lármától, a gyalogjárók tömődtek, a konflisok rohantak, mint az eszeveszettek. A villamos csengői szünet nélkül szóltak, a levegőben pedig a különféle hangok zagyvaléka zúgott. A szürkelet már belopózkodott a kapukba és kékes fátyollal vonta be a házakat. Itt-ott világítottak a boltkirakatok.

Végül hirtelen megindult és szinte futva sietett a Szent János-utcába.

A székesegyházzal szemben laktak, keskeny, égbenyuló házban. Fogadták, mint rendesen: a leányok szívesen, az anyjuk elég savanyúan. Józsa a tükör előtt cifrázkodott.

— Mi újság a városban? — kérdezte az öreg a szobában sétálva egy bögre teával.

Andris morgott valamit. Az asszony felkacagott és csúfondárosan szólt:

— A házigazdája egész nap kilógó nyelvvel futkároz az emberek között, hát összehordhatná az újságokat.

— Bizonyosan összehordhatná, de én nem vagyok kíváncsi — felelte elég élesen Andris.

— Elhozta a harmonikát? — hangzott fel egy hang a zöld spanyolfal mögül, amely két részre osztotta a szobát.

— Mihálynak kölcsönöztem mára.

— Kár, estére vendégeink lesznek, azt hittem, majd játszik valamit.

— Meglesz a zsidólakodalom marcipán nélkül is! — sziszegte az öreg, szemügyre véve Józsat. Majd a másik leányára nézett. — Manyika, csúffá tessed a derekadat! A hónod alól zsákok lógnak. Nézd meg csak, Józsa, a dereka alatt olyan dagadt, mintha nyolcadik hónapjában lenne . . .

— Hát igazítsa meg, mama! András úr, üljön kérem az ablakhoz és ne nézzen a szobába. Anyuka öltözzék gyorsan! — parancsolta Manyika.

Andris leült, amint parancsolták s az ablakon át nézte a székesegyház karcsú tornyát. Maga mögött ruhasuhogást hallott, az ágy alól kihúzott cipő csoszsanását, a fiókok csattanását és Manyika gyors lábdobogását, aki folyton forogva, minduntalan kacagott vagy csendesen hozzá lopózkodva, nedves tollal simított végig az arcán.

— Manyika kisasszony, megfogom! — szólt vidáman és nem fordulva hátra, csak maga mögé nyúlt.

— Üljön nyugton, mert bekötöm a szemét vagy fel is út, le is út.

— Meg se mozdulok már, de miféle ténsurak jönnek este?

— Mondja meg Józsa!

— Gavallér jön! Boltja van a Vas-utcában! — magyarázta az anya a paraván mögül prüszkölés és vízcsofogás közben.

— Hát Manyika kisasszony már útilaput kötött a magáénak talpára?

— Maga úgy fejezi ki magát, mint valami... suszter! — zúgta az öreg. — Jani úr csütörtökön hozta el. Pompás parthie s Józsanak is megtetszett.

— Nagyon helyes fiú! — súgta Józsa.

— Van cilindere, kissé karbolszagú s karkötőt visel!... — gúnyolódott Manyika nem ügyelve anyja integetéseire. — Cukorkát is hozott; héringzagúak voltak a cukrok, de csak legyürtük... Itt ült egész este s egész zlotovka ára mindenfélét evett meg... Azt mesélte, hogy kínálnak neki egy leányt, kinek háza van a Volya-utcában... hogy pap a bátyja... hogy jövő háztartása számára már vett az árverésen két, már kiszellőztetett matrácot és hogy Józsa épen beleillenék üzletébe a pult mögé...

— Manyika, ne beszélj badarságokat! — intette Józsa.

Egy pillanatra csend lett, Andrisnak fájdalmasan összeszorult a szíve, szemébe könny szökött. Lehajolt, hogy észrevétlenül letörülje, mikor Józsa azzal az ürüggyel, hogy kinéz az ablakon, mellével a vállára támaszkodott s fejét Andris arcához szorítva súgta:

— Ne higgyen neki egyetlen szót sem! A templomtér már tele van emberrel — tette hozzá hangosan.

Andris megrázkódott, mondani akart valamit, de a leány már nem volt ott.

— Anyuka, gyorsan, mert gyertyaoltásra érünk oda! Már harangoznak.

Csakugyan megszólaltak a székesegyház harangjai, olyan hirtelen és erősen, hogy egy galambcsapat felröppent a torony fölé és kóválygott a magasban, mint a szélől felkapott marék pihe. Azután az Augusztinusok harangja szólalt meg rezgő basszus hangon, utána a piaristáknál szökkent fel az ércsengés, mint a lángoszlop, később valahonnan messziről, a pálosok felől folytak szélesen ingó, hívó kongások s végül, már alig hallhatóan, mint a darvaknak valahol a messzeségben szóló kurrogása, a krakói-utcából folyt a harangzúgás.

Az ablak halkan rezgett, a szoba megtelt harangszóval s lassan ringani látszott és visszazsongta a harangzúgást. A lelket is zsongító édesbús, gyönyörérzés fogta el.

A leányok már készen voltak, csak az anyjuk késlekedett még. Ezért aztán úgy forogtak körülötte, mint a bűgő csigák.

Andris felszabadítva érezte magát s majd felfalta szemével Józst, olyan szépnek tetszett neki ma. Derékban karcsú és hajlékony, járása ringott, ruhadereka pedig majd kihasadt domború mellén, halvány, finom szeplőkkel gyöngén beszórt arca olyan volt, mint az őszibarack, égszinkék szemét világosszöke pillái aranyos árnyékkal vonták be. Andris olyan feltűnően kísérté szerelmes tekintetével, hogy Manyika elkezdett nevetni.

— Úgy mereszi a szemét, hogy majd kidülled . . . Józsa az, hát nem ismeri meg? . . . Litániára megyünk, nem esküvőre . . . Ne bújják be a falba . . .

Mosolygott a gúnyolódáson, de mikor kimentek, ugyanazzal a szerelmes tekintettel ölelte át a szobát és összes bútorait. Mély sóhajjal búcsúzott mindentől, mintha örökre búcsúznék . . .

A templomban nem volt tolongás, utánuk ment hát a padokig. Az asszonyok beültek, ő pedig oldalt állott Józsa mögé.

A litánia már megkezdődött, a szentély magas hajóját homály öntötte el, a sötét oldalkápolnáknak gyertyák lobogtak, a főoltár fölött a festett ablakok álmos titokzatosságai ködlöttek. Az orgona halk imaként bűgött, időnkint felszálltak az ének hangjai s lebegtek a magasban, a boltozatok alatt, mint az őserdőben eltévedtek síró dala. Majd az imádkozók suttogását lehetett hallani a csendben, mint mikor sűrű eső hull a falevelekre. De Andris mindebből semmit sem hallott. Csak Józst nézte, amint a könyv fölé hajolt és gondolatai valahol messze szálltak.

Elröpültek gondolatai a gyermekévekbe, a szülők elfelejtett sírhalmára, az elmúlt napokba . . . Végül arról is megfeledkezett, hol van. A fény, a hangok és imák arany hálójába fogva, fáradtan magába roskadt.

Az orgona olyan halkán és egyhangúan szólt, hogy szinte álomba ringatta. Titkon ásitott s aggodalmasan törülte szemét, mert a templom homályából az a fehér óriási ház rémlett eléje . . . A második emelet ablakán át az a gonosz mosolygott ki . . . A keze idegesen kereste a keblébe rejtett kést, őt magát borzongás rázta meg.

Az orgona elhallgatott. Andris magához tért. A litánia bevégeződött s a nép hullámozva áradt ki a templom elé. Ott már vártak rájuk a meghívottak. Józsa arca fellángolt, amint azt a hosszú mamlaszt üdvözölte. Manyika a magáéval fecsegett s minduntalan úgy felkacagott, hogy az emberek figyelni kezdték. Az öregasszony nagyon kedvesen hívta őket kávéra. Csak Andris ment egyedül, kissé hátrább, mert hozzá senki sem szólt s nem is ismertették meg azzal az újjal. Szomorúan vánszorgott és mogorva tekintettel méregette versenytársát.

Bement utánuk a folyosóra, de a lépcsőnél megállt, mert senki se hívta... Várta, talán behívják, talán csak pillanatra feledkeztek meg róla... De a lépcsőn mind magasabban hangzott a leányok beszéde, Manyika nevetése és a lépcsőfokok recsegése... Talán észre se vették, hogy elmaradt...

Megnyilt a lakás ajtaja...

Andris minden erejével odafigyelt. A szívverése is elállt a várakozásban... Az ajtó becsapódott.

Csend vette körül és úgy érezte, mintha nagy köszikla nehezedett volna a lelkére.

Megfeledkeztek róla!

Még az utcáról is felnézett az ablakra. Az ablak ép akkor világosodott meg. Mélyen felsóhajtott, aztán elment.

Uralkodott magán, de érezte, hogy rettenetes igazságtalanság történt vele. A lelkébe a fájdalom és a tehetetlen düh keserű könnyei ömöltek.

— Utálatos pofák! — morogta gyűlölettel.

Az órák hatot ütöttek, amikor a Zsigmond szobra elé ért. Sötét volt már. Az utcai lámpák egymás után gyuladtak ki mindenfelé. Csendes, meleg est volt. A gyalogjárók tele voltak lepergett őszi levelekkel. Kemény léptekkel haladt a járda közepén, durván lökte szét az ünneplőbe öltözött csoportokat, amiért fenyegető szitkok röpültek utána.

— Belém kötsz? Vágjalak kupán? — kiáltotta néha s fölemelte az öklét.

Félénken tértek ki az útjából. A fenyegetések is elhallgattak, mert a szeme villámokat szórt, dühös, sápadt arca pedig eltorzult a gyűlölettől. Időnkint megállt öntudatlanul, de bár lassan, mégis közeledett ahhoz a házhoz.

Sokáig állt valami kirakat előtt s egyszer csak suttogást hallott:

— Ne fordulj el... vigyázz... bármely pillanatban kijöhet...

A kirakat-üveghez hajolt. Ismerte a hangot és tudta, mit jelentenek ezek a szavak. Teljesen lecsillapodott s mintha kővé meredt volna. Ez a közeledő pillanat most teljesen a hatalmába ejtette.

Kissé meggyörnyedt, kezét mélyen a zsebébe süllyesztette és rendkívüli figyelemmel nézdegélte a szembejövőket. Lustán kullogott, mint az olyan ember, akinek semmi se sürgős. De amidőn elhaladt amellett a ház mellett, villámgyorsan és akár a fényképező készülék, olyan pontossággal mérte végig. A házmester a kapu alatt szundikált, a nagy folyosó ki volt világítva s az udvar mélyében fák imbolyogtak.

— Itt nagyon világos van, kimenet kopóba lehetne ütközni! — mondta ki a szentenciát.

Pár házzal odébb divatárkereskedés volt. A nagy kirakatüveg mögött ing, gallér és nyakkendő hevert rakáson.

Külön megnézett minden darabot, anélkül, hogy bármit is látott volna és visszatért.

Nyugodtan és figyelmesen haladt a legközelebbi keresztutcáig. Megnézte a sarki rendőrt és újból visszatért. Sokszor sétált így végig, már szinte automatikusan, egy pillanatra se tévesztve szem elől az üres folyosót. Elosont a falak mellett, mint a prédára leső éhes farkas, minden pillanatban ugrásra készen, nem érezve sem aggodalmat, sem nyugtalanságot. Megfeszített figyelemmel lesett, hogy szinte fájdalmat érzett az erőltetett figyeléstől s Ignác gyerekeinek csínyjeire gondolt, meg a rigóra. Halkan fütyörészni is kezdte a keringőt, amelyre a madarat megtanította.

Vasárnap miatt a boltok nagyobb része zárva volt. A gyalogjárókon a homályt a kirakatokból kiáradó fénysávok imitt-amott megtarkázták. Keresztülhaladt a fénypásztákon anélkül, hogy bármit is észrevett volna, de a gyógyszertár ablakából kisugárzó vörös fény, mely valami vérszínű folyadékkal telt edénytől áradt, különösen kellemetlenül hatott rá. Mintha vérfolt lenne. Valami határozatlan aggodalommal el is kerülte azt a vörös fényt.

Éjjeledett már a város fölött. Az alulról sugárzó világosságtól szürkésarany színű ég borította be a magas, komor házakat, de az utca még mindig hangos és népes volt. A sétáló csoportok szüntelen zaj közben keresztezték egymást; néha hangos nevetés tört ki, vagy a leányok vidám hancurozása hallszott. Rikítóan öltözött utcai leányok kacsintgattak a férfiakra s lebegtek a vasárnapi közönség hangyanyüzsgésében, mint a tarka lepkék. Az utcai faburkolat tompán döngött a lovak lábai alatt, a bérkocsik zörögtek, villamosok csengtek és a beszélgetések és léptek ezreinek zaja úgy zúgott, mint a távoli tenger. A fáradhatatlan őrségként sorban álló lámpák világa lobogott.

Egy kapu alatt a házmester halkan furulyázott. Egy más homályos folyosón párocska állt, kézenfogva egymást. Helyenkint a boltok feliratainak aranyos betűi csillogtak. Néha felsuttogtak a gyalogjárók mellett a fák, alattuk ember ment nyakára akasztott ládikával és egyhangúan kiáltotta:

— Szivart, cigarettát, gyufát tessék venni!

Andris mindezt látta, hallotta és rögtön elfelejtette. De egyre jobban érdekelte a poszton álló rendőr, mert egyszer, midőn visszafordult a saroktól, úgy vélte, hogy hallja maga mögött nehéz, szabályos lépteit. Idegesen megrázkódott, de fejét nem fordította hátra. A legnagyobb nyugalommal állt meg a divatkereskedés kirakata előtt. Pompás vörös-zöldcsíkos nyakkendő ötlött a szemébe. Nagy kedvteléssel nézette.

— Jöjjön velem!

Megijedt ettől a hangtól, holott csak egy leány állt mellette csábító kipirosított ajkán mosoly. Szó nélkül hátat fordított neki s megindult a maga útján. Pár perc múlva észrevette, hogy valami öreggel megy együtt. Maga sem tudta miért, csak ezt az egyet ismerte meg, noha már többen is megszólították. Önkéntelenül utána ment az utcasarokig.

A rendőr valamit nézegetett a lámpa alatt, tehát megállt s azután elég sietve visszatért.

Hetet ütött már az óra.

Az idő borzalmas lassúsággal telt. Immár egész órája vár s amaz még nem mutatkozott. Időnkint már azt hitte, hogy talán nem vette észre és elszalasztotta . . . A második emelet ablakai ugyan még mindig világosak, de ha észrevétlenül mégis kereket talált volna oldani . . .

— Egész éjtszaka várok és kivárom! — határozta el, noha már fáradtnak érezte magát. A láz hevítette s nem tudta elfojtani belső reszketését, de egy pillanatra sem tétovázott s nem támadt benne rémület a szörnyű szándék miatt. Nem is gondolt rá, csak várta a jövő perceket... a lesujtás pillanatát. Néhányszor észrevette a messziről figyelő elvtársat, megértő pillantásokat váltottak és széjjelmentek . . . A percek már örökkévalóságnak tetszettek.

— Jöjjön velem! hívta csendesen ugyanaz a leány. Most megfigyelte, hogy elég fiatal és csinos, dús szőke hajú és erősen szeplős arcú.

— Messze lakol? — kérdezte szüntelenül a kapura sandítva.

— A Sörház-utcában, néhány lépésnyire innen. — Közelebb lépett.

Andris hirtelenül türelmetlen mozdulatot tett, látva, hogy a házmester felkelt.

— Jöjjön, drága, szép apukám! — kedveskedett a leány és megfogta a kezét.

Valami jövő-menő hosszasan füttyentett.

— Takarodj! — lökte el hevesen a leányt. Árnyékba fordult és futva szaladt át az utca túlsó oldalára, szembeállva a kapuval . . . A folyosó mélyében néhány személy jelent meg: magas, erős férfi, egy asszony és két kis gyermek.

— Végre! — szinte kiáltott örömeiben, de egyszeribe olyan rettenetes gyengeség fogta el, hogy a lámpaoszlophoz kellett támaszkodnia. A keze reszketett, belső izgatottsága fokozódott s rázta, mintha lázban lenne. De ennek dacára uralkodott magán és mohó szemmel nézte, hogyan jöttek ezek az emberek a kapu elé . . . A férfi pár szót váltott a házmesterrel és szivarra gyújtva karonfogta az asszonyt . . . A gyerekek kissé előre indultak . . .

Mint az árnyék követte őket párhuzamosan az utca másik oldalán, nem véve le róluk tekintetét. Később azonban előreugrott és szétlökve a járóelőket, az utca túlsó oldala felé vette útját. Nagy ívet kerített és a bérkocsik között keresztülhatolva, néhány házzal elébük került. A gyalogjárón már kevesebben voltak; köztük volt az a leány is, aki azelőtt megszólította, de most nem vette észre.

Lassan bandukolt most, a szembejövőket igyekezett megfigyelni, valami asszonynépeknek arcába is pillantott, de szeme önkéntelenül amazok felé vitte és csak őket látta . . . A járda közepén mentek. Látta őket az emberek közt támadt réseken s talán az emberi testeken keresztül is . . . Az ember szivarozott . . . Az asszony a karjára nehezedett. A gyer-

mekek előttük haladtak. Két leányka. A kisebbik mindkét karjával fehér játékkutyát szorított a kebléhez.

Andris kiegyenesedett és még lassabban ment... Már csak tíz és egynéhány lépésnyire voltak... Láta a szivar tüzét... Csak néhány személy választotta el tőlük... Az ember vörös arca megvillant a lámpa fényénél... Andris kissé meghajolt, mintha ugrásra készülne... A kezét a kés nyelén tartotta... Már szinte előtte voltak, alig pár lépésnyire... Hallotta a férfi hangját... A szíve megdobbant, de egészében egyetlen, kérlelhetetlen akarattá vált, minden eltűnt az érzéséből és emlékezetéből...

Már csak valami öt lépésnyire voltak... Csevegő leányok kerültek ki... A lélekzete elállt...

Már csak a gyógyszertár ablakából jövő vörös fény választotta el őket...

Még két lépés... kissé megtántorodott...

Még egy... és... összeütközött amazzal... Hirtelen kiegyenesedett, mintha ki akarná kerülni és rettenetes erővel szúrta a kést a baloldalába...

Olyan villámgyorsan történt, hogy a leszúrt ember fel se jajdult. Kissé megtántorodott, kitérte karjait és hanyatt esett.

Andris pedig tovább ment ugyanazon lassú, kímélt léptekkel. Lárma támadt, nem nézett hátra, de futni sem tudott, a lába felmondta a szolgálatot.

Az emberek összefutottak s a járdán fekvőhöz tolongtak. Az asszonyok nem is sejtve, hogy mi történt, próbálták fölemelni az áldozatot. A leánykák félénken álltak körül.

Pár pillanat múlva néhány ember bevonszolta a patikába.

Andris hirtelen megállt s másokkal együtt visszatért a gyilkosság helyére. Valamivel sápadtabb volt, de annyira nyugodt és öntudatos, hogy észrevéve a járdán az elvesztett kutyácskát, elvitte a kis leánynak a patikába.

Az áldozat már haldoklott. A díványon feküdt kinyújtózva, eltorzult, sápadt arccal. A szeme üveges, tágranyitott, a szája kissé nyitva valami néma, rettenetes kiáltásra. Levetkőztetett mellét alvadó vér borította, néha hörgött és rángatta a lábát. Nem volt már segítségre.

Az emberek tanácstalanul tolongtak komoran, hallgatagul. Csak az áldozat felesége emelgette a fejét és jajgatott torkaszakadtából. A leánykák pedig fájdalommal sirtak.

Andris a tömegben állva, nyugodt, könnyed részvétet kifejező tekintettel nézte a haldoklót, amint rendszerint az idegen, kellemetlen dolgokra nézni szoktak. Mintha megfeledkezett volna, hogy ő ölte meg, hogy az ő kése járta át szívét, melyből a fekete, habzó vér folydogált. Közönyös kíváncsisággal nézte a haldokló arcát és szíve egyetlen egyszer sem dobbant meg hevesebben a borzalomtól vagy félelemtől. Tolakodott, mint a többiek és nézte, mint mások a szokatlan látványt. Még nem fogta fel a helyzetet.

A várakozás órái, az okok, a csapás, a csak most átélt összes pillanatok egyszerre a feledés mélyébe merültek, mintha sohasem is lettek volna. Csak a gyermekek sírása hatotta meg és volt olyan pillanat, melyben kedve lett volna őket karjára kapni, magához ölelni s letörölni a könnyeket a fájdalmas kis orcákról, ahogy ezt akárhányszor tette Ignác gyerekeivel.

Eljöttek a mentők, megjelent a rendőrség, de Andris ott állt, mintha gyökeret vert volna a lába, míg valaki erővel ki nem húzta az utcára.

— Megőrültél?! Magad rohansz a körmük közé! Szedd a lábad!

— Igaz! Már vége a lármának... Jól végeztem, mi?

Senki sem felelt. Csodálkozva körülnézett, de az elvtárs már nem volt mellette. Valami különös érzése támadt. Felhajtotta gallérját, gondosan begombolkozott s önkéntelenül megállapította, hogy a kés a helyén van.

A járda már szinte üres volt, csak itt-ott feketéltek a járó-kelők kis csoportjai. A boltok redőnyeit kezdték már levonni, a fal mellett az árnyékban leányok perlekedtek. A folyosókon a szolgálók nevetgélése hangzott, néhány bérkocsi állt a lámpaoszlopok mellett, a gyalogjáró szélén vak muzsikus ment, hegedű a hóna alatt s bottal tapogatta az utat. Egyik kapu előtt kutyák kergetőztek. Több ablak világított a házakból, amelyek mintha meghajolt volna s úgy néztek az üres utcára. Az órák ismét ütöttek.

Andris megállt az utcasarkon és üres tekintettel nézte a rendőrt. Valaki megfogta a kezét. Szinte kővé meredt, de nem mozdult meg.

— Megyünk, szép uracskám?

Vidáman felkacagott. A leány hozzásímult és fecsegve vezette, de a lámpák mellett különös, vizsgatekintettel figyelte arcát.

— Nem látta, hogyan gyilkoltak le valakit?

— Hol? Kit? — Mintha hirtelen felébredt volna.

— A mentők már elvitték, de nem éli meg, míg odaérnek.

— Láttam... A patikában feküdt... A gyermekek sírtak... — Idegesen megrázkódott.

— Úgy látszik, spicli... — A leány óvatosan körülnézett s csak azután folytatta: A házmester azt mondta, hogy négyen leskelődtek rá a kapuban...

— Ne hadarj ostobaságokat! — tört ki hevesen.

— Mit ugrál?... Én nem erőszakolom, hogy jöjjön! Fel is út, le is út! — kiáltott a lány sértődve.

Andris átölelte a derekát és erősen megszorítva, szelídebben súgta:

— Menjünk gyorsabban, rövid az időm!

Békességben mentek tovább, de a leány alig palástolható aggodalommal folyton hátratekintgetett. Feltűnt ez Andrisnak is és megkérdezte:

— Félted a sarkadat?

— Nem, nem, de úgy rémlett, hogy valaki utánunk szalad. — Újból hátranézett.

— Valami legény tán verést ígért, hogy így forogsz . . . — tréfálkozott Andris.

— Nincs szeretőm, magam vagyok szegény árva! — és elérzékenyedve nézett a szemébe. Nagyon tetszett neki a fiú. — De ha maga akarná, megszerethetnők egymást hosszabb időre, mi?

Szenvedélyesen hozzásimult, de Andris feleletül olyan tekintettel mérte végig, hogy lecsüggesztette fejét és elhallgatott.

Pár perc múlva már a Sörház-utcában voltak, egy földszintes, boltozott szobában.

Andris a kis asztal mellé ült és cigarettázva, révedezett tekintetével a gyertyával világított, homályos szobában. A levegőben dohos szag érzett.

— Átjáró ház ez? — kérdezte végül.

— Igen, a Szent János-utcára. — Befüggönyözte az ablakot és az ágya körül spanyol falat állított.

— Már láttalak valahol! — Figyelmesen nézte a leányt.

— Nem emlékszik rá? A bolt előtt megszólítottam . . . — Leült az ölébe. — Azután az utcán láttam, még pedig többször is . . . Olyan képet vágott, mintha barátjára várna. — Sokat jelentően nevetett.

— A babámat vártam s nem jött el az ebanyját! — káromkodott Andris s olyan ügyetlenül adta a haragost, hogy a leány gyanakodva nézett reá. Ebben a pillanatban ő is ijedt, kutató tekintettel mérte végig a leányt. Szemük találkozott, azután visszahúzódott a mélybe és széjjelrebbent a két szem, mint megriadt két madár. A leány hevesen köhögött, igazította a vánkosokat, Andris pedig megrezsent és fel akart kelni, hogy elfusson. De mielőtt megmozdult volna, a leány szenvedélyesen a nyakába borult.

— Maradjon kedves . . . olyan csend van nálam . . . maradjon, aranyos! — kérte és elhalmozta csókjaival.

Andris aggodalma elmúlt. Hallatlan hevességgel viszonzta az öleléseket. A fellázadt vér hirtelen lángolása és az olthatatlan csókszomj egészen elvakította. Olyan hevesen dobta a székre felöltőjét, hogy a kés csengve hullott ki zsebéből a padlóra.

— Bicskával sétál a kis hamis! — súgta a leány tréfálkozást tetetve.

— Hahaha . . . közönséges békanyúzó . . . — felelte Andris ugyanúgy s felemelte a kabátot a padlóról.

— Adjon néhány kopejkát, harapnivalót hozok . . . Nem egészséges éhgyomorra szeretkezni. No, tegyen hozzá néhányat vutecskára is . . .

— Jól van, magam is megéheztem! — Teljesen visszanyerte már egyensúlyát. A kést visszatette a helyére s pénzt adott a leánynak. Az rögtön elszaladt.

Csend vette körül, lustán nyujtózkodott, fájt minden csontja. Na-

gyon fáradtnak érezte magát s jobbkezét fájdalom nélkül nem tudta mozgatni a csuklóban.

— Megette a fene a dolgomat! Holnap nem bírom tartani a reszelőt. — Gondolta s leereszkedett a székre. Az arca égett, szemében homokot érzett. A homlokát dörzsölte s ásított az unalomtól. Minduntalan valami különös, felfoghatatlan állapotba merült. Hiszen nem aludt s amint becsukta szemét, mégis úgy hitte, hogy ott van az utcán és újból várakozik . . . újból sétál . . . Minden úgy végighaladt a szeme előtt, mint a bűvész lámpájánál. Az emberek jártak . . . a lámpák csillogtak . . . hangok emelkedtek.

Talpraugrott. Odakünn bérkocsi haladt el olyan zajjal, hogy az összes bútorok megreszkettek. Erre mintha felébredt volna, de szörnyen elcsigázottnak és álmosnak érezte magát. Ledőlt az ágyra s azonmód elaludt. Pár perc múlva felébresztette a leányzó, de ő azt hitte, órákon át aludt. Frissnek és kialudtnak érezte magát. Mohón evett s nem kímélte az üveg tartalmát.

Mindketten rózsás hangulatban voltak, mire felkeltek az asztaltól. Andrisnak szédült a feje, majdnem mámoros lett attól a néhány pohárkától. Nevetgélt, dudolt és tréfált, de voltaképen nem volt tisztában, mi történik vele, mert gyakran nevetés közben elkomorult és tompa, bárgyú tekintettel nézett körül.

Gyorsan vetkőzni kezdett, csakhogy a keze ügyetlen volt, nem találta a gallér gombját. Előbb az inget akarta levetni, majd meg begombolta összes gombjait.

— Itt asszonysegítség kell! — nevetett a leány és felugrott, hogy segítsen. Amint azonban kigombolta a mellényt, hirtelen hátraszökött. Az ingen véres folt látszott . . . Gyorsan magára kapta a paplant és összegomolyodva nézett Andrisra kimondhatatlanul aggodalmas csodálkozással és irtózással . . . Andris egyszerre megértett mindent, mert ugyanakkor ő is észrevette a vérfoltot. A vér, úgy látszik, egészen odáig szivárgott be a késről. Nagyon elsápadt, az ágyhoz szökött s lassan a leány fölé hajolt. A leánynak félelemtől megüvegesedett szemébe fúrta őrült tekintetét és vésztjósloán kérdezte:

— Láttad, mi? Láttad! . . .

A leánynak elállt a lélekezete, a kiáltás ráfagyott nyitott szájára. A vánkosok közé akart bújni a legény kérlelhetetlen arca elől, de egyúttal kétségbeesve tapadt a szeme annak szúrós tekintetére.

Andris a jobbkezevel valamit keresett a mellén, baltenyere pedig ragadozóan közeledett a leány torkához, aki közel volt a megőrüléshez.

— Mi bajod? — nyögte ki végül a szorongatott leány valami végső erőfeszítéssel.

Ez némileg magához térítette Andrist. Lázasan kezdett öltözködni.

— El kell mennem, nem érek rá, máskor jövök! . . . — dadogta s kerülte a leány tekintetét. Az mozdulni se mert, mikor Andris kiment.

Egy darabig a sötét, üres folyosón állott. Komor gondolatok nyugtalanították.

— Mindent tud... elárul... talán már meg is mondta... — Megszorította a kés nyelét s visszatért az ajtóhoz. Már be volt csukva. Türelmetlenül kopogott.

— Nyisd ki, Rózsi! Nyiss ajtót, elfelejtettem pénzt adni! — kérte nagyon szelíden. Az ajtón belül neszt hallott, megfordult a kulcs, de az ajtó nem nyilott ki. A leány nem engedte magát elámítani, érezte a halál közelségét.

Nem várt sokáig. A keskeny udvaron keresztül kiment a Szent János-utczára. Épen a szomszédos házban lakott Józsa kisasszony. Szokásból felnézett. A negyedik emelet ablaka ki volt világítva, a fénykéve épen a templom tornyára esett. Gyűlölettel köpött egyet és futva sietett haza.

Senki sem volt otthon. A szomszédos lakásokban itt-ott még égett a világ, hiszen alig mult tíz óra. A kapu is még nyitva állott. Lent, a földszinti lakásokban még minden ablakból áradt a fény; a mosónő szobájából pedig muzsika hallatszott és sok vidám hang lármája. Ott még mulattak.

Gyorsan átöltözködött. Az inget elégette a tűzhelyen, a kést a láda fenekére dobta a holmi alá s gondolkozni kezdett, mitévő legyen. Kedve lett volna benézni a mosónőhöz, de még se tette. Teát készített és lassan iddógálva nézte az udvart, a kivilágított ablakok sorát és szinte öntudatlanul szemlélte onnan felülről a lakások belsejét. A háztulajdonos lakásában függőlámpa alatt kerek asztalnál gimnázista egyenruhába öltözött fiúcska írt s valami sovány asszony bekötött arccal passziánszot rakott. Mellettük a boltosnénál gyerekek kergetőztek a szobában és ugatott a kutya. Tovább az udvarban valaki újságot olvasott, háttal az ablaknak meg egy öreg asszony ült, macska volt az ölében. A padlásszobákra emelte unott szemét s az utolsóban meglátta az ablakon át a zsidó cipész fejét, amint a munkája fölé hajolt és szemlélte szabályos kézmozdulatát.

A mosónőnél egyre hangosabban szólt a harmonika.

— Nem bírja ki a fujtató! — morogta búsan. Mihály tüzes kerिंगőt játszott, hogy a falak is megrázkódtak. Nevetés hangzott s később mikor elcsendesült, egy fiatal, érces hang nótára gyujtott.

Az ének elég sokáig tartott s Andris kiesett a sodrából.

— Hogy a nyavalya essen beléjük! Elrontják a harmonikát s aludni sem engednek. — Bebújt a függöny mögé a saját fekvőhelyére s menten elaludt.

Másnap, hétfőn reggel, bár a keze még fáj, elment a gyárba s mint rendesen, beállt a nehéz napi munkába.

Ezek az összes tegnapi események mintha a feledés legmélyebb szakadékába hulltak volna. Megölt egy embert és egy pillanatra sem érzett semmiféle lelkiismeretfurdalást vagy félelmet. Embert ölt s nem

gondolt vele, mint ahogy nem gondolunk valami távoli szürke köznapra : volt és nyomtalanul eltűnt.

És amikor a beavatottak bámulták, egész őszintén mondta :

— Ha lesz valami új munka, én mindig kész vagyok. Az ügyért mindent. Különbén nem nagy dolog, bárki megtenné a helyemben. Mihály kiakarta tapogatni tegnapi viselt dolgait.

— Megbékültem a kötnivalóval. Nagyon derék fiú ! — hazudta óvatosan.

De Mihály hitetlenül nézett rá. Ismerte csöndes makacosságát.

Még aznap este a lapok hosszasan írtak a gyilkosságról. Némelyek tépték ruhájukat az erkölcsök elvadulásán. A fenköltebbek és szentelt vízzel jobban meghintettek nehéz könnyeket hullattak a meggyilkolt családapa és nemesszívű polgár sírja felett.

A rendőrség kettőzött buzgalommal kereste a gyilkost s az egész város néhány napig a hallatlan büntényről beszélt.

Beszéltek róla a gyárban is a szomszédos csavarvágók és esztergapadok mellett. Andris mosolyogva hallgatta a különféle mendemondákat a gyilkosról s ez annyira mulattatta, hogy akárhányszor maga kezdte a beszédet és eregette a legellentmondóbb feltevéseket.

Egy este hazamenet hallotta, amint a mosónő magyarázta :

— Azok ölték meg, akik nem hiszik az Istent ! Uram Jézus, olyan érdemes ember, hivatalnok és a bernardinusoknál tagja volt a Rózsafüzér Társulatnak ! Én tudom . . .

Andris is tudta, miféle szerzetbe tartozott áldozata, tehát csak köpött az emlékére.

De mivel Ignácné is rögtön erről kezdett fecsegni, Andris egy szót se szólt. Vacsora után pedig a függöny mögé hívta a gyerekeket és kicsi szélmalmost faragott nekik. Manikának pedig, aki ma folyton sírt, azt ígérte, hogy olyan fehér kutyuskát vesz neki a boltban, amelyik ugrálni is tud.

Annak a kis lánynak a játékszere jutott az eszébe . . .

— Megnémult tán ma András úr? — kérdezte az asszony, akit bosszantott már Andris hallgatósága.

— Dejszen hallgatom ! Mondjon valami újat ! — felelte Andris nevetve, mire Ignácné haragosan morogni kezdett :

— A lakók, hogy az Isten akárhová tegye, csavarognak vagy alszanak. Az ember még csak nem is szólhat senkihez. Olyan nagyra vannak, mintha Isten tudja, mik lennének.

Andris ingerült lett, fogta a harmonikát, de az ajtóból visszaszólt :

— Elsején kiköltözhetem. Két rubelemért akárhol kapok lakást, habár talán nem lesz is benne lárma és svábbogár . . .

— No nézze meg az ember, milyen gróf úrfi ! Már a svábbogár is útjában van ! Hát menjen s törje ki a nyakát ! — kiáltotta utána, nagyon is szíven találva, az asszony.

Elment a zsidóhoz s egész este ott harmonikázott, körülvéve a

kis Icigekkel. Az öreg buzgón dolgozott, olykor kedvtelve csettintgetett, verte a taktust a kalapáccsal s mikor Andris távozóban volt, súgta :

— Én tudom, kit öltek meg vasárnap... Bárcsak valamennyit elérné a sorsa... bárcsak...

— Talán el is éri! — mosolygott Andris és elment aludni. De nem aludt el rögtön, mint rendesen. A mosónő szavai jártak az eszében. Makacsul vissza-visszatértek. Azután Józsa jutott eszébe s olyan vágy fogta el szívét, hogy mindenek ellenére is elhatározta: elmegy hozzá a legközelebbi vasárnapon.

De a vasárnap még nagyon messze volt. Annyi hosszú nap és éjtszaka!

A napok pedig csodálatosan lassan multak. Ezek a szomorú késő őszi, sugár nélküli árva, szürke, komor napok. Fojtó ködökben, sárral és rothadással bűzlőn virradtak és eső csobogások közt, hidegtől didegve alkonyodtak.

Éjtszakánkint szelek tévelyegtek, ütődtek a háztetőkhöz, süvöltöztek az üres utcákon, nyögtek súlyuk alatt a kopasz fák, locsogtak az ereszcSATORNÁK, a házak nedvesen és feketén álltak s nyomasztó szomorúság nehezedett a szívekre. A lelkeket pedig határozatlan vágy marcangolta.

Andris türelmetlenül számlálta a napokat, mert őt is mind fájdalmasabb vágy emésztette. Egy este már nem bírta ki, elszaladt a Szent János-utcába, de nem mert Józsaéékhoz felmenni. Csak megnézte a világos ablakokat, sóhajtott és hazacammogott.

És a vasárnap reményével termett talpon minden nap. Az első távoli sípjelre, kapta a bádóg kávésbögrét s még félig álmosan rohant a fekete, hosszú utcán végig, a füstöt és villanyvilágosságot lövellő gyárhoz. S midőn megszólalt a második fütty, már belépett munkatermébe és megállott az őrhelyén. És mindig, egyaránt különös borzongással várta a jelt; a kerekek első, még álmos mozdulatát, a vasokoloszusok első rezdülését és a lendülő erővel ragadott szíjak első sívító rebbenését.

Azután pedig, midőn a gépek már belélendültek a munkába, mikor az egész gyár lázasan rezgett s a terméken szörnyű zaj ömlött el, mint a háborgó tenger zúgása, megnyugodott és munkába temetkezve megfeledezett önmagáról és az egész világról.

És így telt el az ideje szombat délig. Mint rendesen, most is elfutott Ignácnéhoz ebédre. Ebédjét gyorsan megette és rögtön sapkája után nyúlt. Akkor Ignácné kérőleg megszólította :

— Lesz szíves talán korábban jönni és ügyelni a gyerekekre, mert estére a nénémhöz kell elnézmem. Tudja, ahhoz, akinek bérkocsija van, Manyika keresztanyjához; beteg. Lehet, hogy éjtszakára is ott maradok s nem tudni, mikor jön haza az uram.

Andris ünnepélyesen megígérte a szívésséget és sietett a krakói

utcába. Meghosszabbította ugyan ezzel a gyárba vezető utat, csak-hogy kedve kerekedett, hogy megnézzze azt a nyakkendőt. Még ott lógott a kirakatban s most még sokkal szebbnek látszott.

— Este a kifizetés után megveszem — határozta el s az volt a terve, hogy holnap felveszi, amikor Józsa kisasszonyhoz megy.

Amint elhaladt ama ház előtt, ahol az áldozat lakott, önkéntelenül fölnézett a második emelet ablakaira. Nyitva voltak. Később benézett a gyógyszertárba, a kis divánra, mely az ajtóval szemben állott s nyugodtan továbbállt. Olyan hidegen gondolt a vasárnapi jelenetre s annyira közönyösen, mint ahogy az ember valami régi, már elfeledett álomra emlékezik.

Különben mi köze is lett volna hozzá? Hiszen az ügyért történt...

— Egy latorral kevesebb! — gondolta. Vidáman füttyörészett és sietve ment, hogy még az utolsó sípjel előtt érjen a gyárba. De a Szent Kereszt templománál valami temetési menet állta el az útját. Sűrű tömeg hullámozott az utcán és a gyalogjárókon.

Andris közönyösen nézte az arcokat és a papok fehér karingét. A koporsót már felhozták a templom földalatti helyiségéből. Nehézesen ringott a sok emberfej fölött. Valami kiáltás hasított át a levegőt és fájdalmas gyereksírás hallatszott. A koporsót feltették a gyász-kocsira, koszorúkkal borították, a papok ajkán megzendült a temetési ének s a menet megindult. Andris ment a maga útján, de a következő utcasarkon hirtelen megállt.

— Talán ő az? — cikázott át, mint vakító villám az agyán. Megfordult, halálsápadttá vált s rémülten nézte a koporsót. Az, mint virághalmaz emelkedett a nép fekete tömege fölött, a komor gyászének halkabban szólt s még a kocsik zörgése is tompította.

— Talán... — zúgott a fejében rosszat sejtetően és gyorsan, gondolkodás nélkül indult meg a menet után. Megakart győződni. Az aranyos névtábla már messziről csillogott, de olyan nagy néptömeg választotta el tőle, hogy nem érhetette el szemével a betűket. Átment a járdára, hogy oldalról nézze meg, de az utolsó pillanatban megingott elhatározásában. Hideg borzongás futott végig rajta, a szeme elhomályosodott, a lába nehezen mozgott, mintha békóba volna verve. Félt a megbizonyosodástól. Iszonyodott és mindjobban és fájdalmasabban vergődve gondolataiban, hátramaradt. A menet mindinkább távolodott tőle, de azért folyton követte, mintha valami húzta volna. Ez a koporsó beleragadt a szemébe és mint a fejek hullámain ringó virágos, fekete hajó úszott előtte a szürke, szomorú levegőben.

Hirtelen meggyorsította lépteit. Közel ért a menethez. Fűrkésző, aggodalmas tekintettel szemlélte az arcokat s közvetlen a gyászhintó után gyászruhás asszonyt vett észre és két gyermeket. Megborzongott és meggyörnyedt, mintha ütés érte volna.

— Talán az övéi?...

A menet eléggé eltávolodott, ő pedig még mindig ott állt egy ház

előtt. A gondolatok vihara dúlt benne. Úgy keltek, mint az orkán és vad, jéghideg rémülettel üvöltöttek fel benne. Nem értette, mi történiük vele s hiába is igyekezett megérteni. Mozgatta szemhéját, mintha pilláival akarná lerázni a beléje csapó mennyköveket, de csak még jobban káprázott s mind mélyebb, kínzó, semmivel el nem hárítható zűrzavarba sülyedt. Gondolatai úgy széthulltak, mint a repedt cserépből a száraz homok, a szívét mind nagyobb szorongás fogta el.

És ismét elindult a temetési menet után, mert mennie kellett. Mintha oda lett volna láncolva valami megmagyarázhatatlan félelemmel, mintha valami szörnyű kéz nyúlt volna ki abból a koporsóból s a hajánál fogva húzná.

Mikor pedig a papok éneke fájdalmasabban zendült meg s úgy hullt a szívekre, mint a hangok zuhataga, Andris magához tért egy kis időre. Bámulva nézett körül s összeszedni igyekezett öntudata szálait : — Miféle emberek ezek? . . .

De az ének elhallgatott, a tömeg magával ragadta és újból magához láncolta a koporsó. Ismét az éberen látott kínzó álomba merült.

Zöldes-szürke, száraz nap volt, a szél fujdogált, az ég alacsonyan lógott és fakón, mint a sírástól kimart szempár. A komor házak ködös ablakai csillogtak, a templomok tornyai a magasba törtek, mint az örökké a földhöz láncoltak könyörgő, megkövült kiáltása. A fák féldoldalra hajoltak s mintha sugdosnának egymásnak. A menettől oldalt terhes szekerek húzódtak. Gördültek a bérkocsik, csengetett a villamos s a járdákon tömegek morogtak. Köröskörül pedig forrt az erőteljes élet, mint a habzó kehely. A szokott, hatalmas mindennapi élet, mely már annyira idegen és távoli annak az emberi hamunak, annak a marék földnek, amely immár lefordult az élet mezejéről és holtan dőlt az ellenkező oldalra : a halálba.

És Andris lelke is, amely még véres fáradsággal igyekezett felemelkedni az élet ingoványaiból s amely a kín keresztjére feszítettett, már érezni kezdett valami még homályos, de rettenetes igazságot . . .

Mind közelebb jutott hozzá. Az az igazság már beléje is surrant, mint a kígyó, ott növekedett és a rémület tüskés csavarodásaival szorongatta a szívét. Sőt már az agyában is kopogott a kérlelhetlenség csontváz-újjával . . .

De még védekezett ellene az önfenntartási ösztön hatalmával. Voltak pillanatok, melyekben akaraterjének összes maradványaival, a kétségbeesés egész dühével igyekezett feljutni az élet felszínére s menekülni ettől a rögeszmétől.

Ilyenkor visszatért énjének teljes öntudata. Kergette a rémlátásokat, hessegette félelmét és megvetéssel gondolt rájuk.

— A fenébe is az ilyen elérékenyedéssel! Talán nem is ő az! S különben is, mi történt? Hiszen nem embert öltem, csak spiclit! — vágta oda önmagának hetvenkedve és kihívóan s elfordult a temetési menettől. De mielőtt kiszökhetett volna a komor ének köréből, mielőtt

még belekapaszzkodhatott volna az életbe, a lelkiismeret újból megragadta vasmarkával és ismét hurcolta a menet után. Most még engedelmesebben követte a titokzatos hatalom parancsait. Tették még öntudattá ki nem fejlett borzalmassága kimondhatatlan félelem mélységébe taszította.

Öntudatlan, automatikus mozdulatokkal haladt már s valami kifürkészhetetlen távolba nézett.

Nem tudta, mikor mentek át a hídon, mikor hagyták el az utolsó házakat, mikor értek ki a széles, magános útra. Nem tudott már semmit.

Az alkony beszórta már a világot hamvas, nehéz homályporával, a szél ereje növekedett, az útmenti fák fájdalmasan nyögve hajladoztak, az ének tompán visszhangzott, mint a szárnycsattogás. A meg-némult mezőkről és rétekről a halál szomorúsága szállott. A láthatatlan emberi hajlékok ablakaiból sárga világosság áradt, mint a szentelt gyertyák sorozata. Szétesett már minden alak, a homályból szörnyű, felismerhetlen kísértetek bújtak ki.

Andris mind nehezkesebben lépkedett s úgy érezte, mintha feneketlen mélységbe zuhanna. Mintha szállna, mint a vihartól kitépett fa. Mikor a menet megállt a temető előtt, önkéntelenül elbújt egy fa mögé s úgy bámult megfélekedve mindenről . . .

A koporsót most vállra emelve vitték a kísérők. A menet sorakozott s megindult a hosszú, homályos fason a szurokfáklyák után, melyek mint tüzes bokrok gyultak ki és lobogtak a szélben. Az ének komor hangja ismét felzendült, sírás és jajgatás is hangzott. Megszólaltak a harangok is. Úgy látszott, hogy az egész temető sír és zokogással tölti meg a levegőt.

Andrisnak szörnyű érzése támadt. Irtózatossá fajdalom szorította össze a szívét és égető könny gördült a szeméből. A kimondhatatlan bánat és vágyakozás könnye.

Csak vánszorgott a többiek után.

Zavaros őszi este fakó, rohadt rongyokba burkolta a földet. A szélhordta homokhalmok úgy sárgállottak, mint a tarkoponyák. A fák aggodalmasan zúgtak, az apró, fehér nyírfák olyan kétségbeesetten rezegtek, mintha zokogás rázná őket, mintha a sírdombokra akarnának borulni. A keresztek útját állták és vésztijszólan feketéltek kiterjesztett karjaikkal. A sírdombok megszámlálhatatlan sorban nőttek ki előtte, a bokrok beleakadtak ruhájába s a fák, sírkövek, váratlan és áthatolhatatlan gátként álltak elébe. A harangok pedig szüntelenül szóltak zokogva és kétségbeesetten, mintha minden sírhalom külön kiáltana igazságért . . .

A menet valamerre befordult és eltűnt a szeme elől, mintha felolvadt volna a homályban.

Tanácsstalanul nézett széjjel, mert valahol a távolban halk ének hallatszott és fáklyafény csillogott. De mivel nem tudta meghatározni, hol van ez, gondolkodás nélkül elindult egy más temetés után.

A temetések végeszakadatlan sorban követték egymást. Minde-
nütt koporsó, sírás, ének és világosság. Elment mindegyik után és
minden sírnál, midőn a sírás rezgettette a levegőt, midőn felhangzott
a kiáltás, mint az átokszó, mikor a göröngy utálatosan dübörögve hul-
lott a koporsóra; a többiekkel együtt szenvedett kimondhatatlan
kínokat és ontott véres könnyeket...

Úgy érezte ugyanis, hogy elvesztette valamely legdrágábbját s
most adja át zsákmányul az örök éjnek. Tehát letérdelt, imádkozott
és sírt a többiekkel és ép úgy érezte a veszteség súlyát, az elhagyatott-
ság keserűségét, az örök válás kínját s az árvaság kétségbeesését, mint
a többi.

A lelke már megtévelyedett, mint a végtelenben megvakult madár
s nem is tudta, hogy került valami csoporttal egy gyászba öltözött,
kisírt szemű emberekkel telt vendéglőbe.

A pincérek sört, kolbászt, sajtdarabkákat hordtak szét. A kony-
hában néha megcsendült a mozsár. Az óriási terem különböző sarkai-
ban olykor sírás támadt vagy pohárcsengéssel és halk visszaemlékezé-
sekkel összekevert panaszhangok hallatszóttak. Néhány gyászoló a pult
mellett iddógálva vígan mulatott a kövér vendéglősnével, a sarokban
pedig a felső ruhák halmazán sírástól kimerült gyermekek aludtak...

Andris ott ült az érintetlen pohár előtt és hasztalan igyekezett
visszaemlékezni, hogy voltaképen kit is temetett el.

Azután pedig, mikor a gyászos hangulat még bánatosabbá vált
a teremben s a levegőt görcsös zokogás hasította, maga is sírásra fakadt,
szívét égő fájdalom marta és nyomta a földre, mintha mindazok a
koporsók, a holttestek és sírdombok reá dőltek volna.

Úgy érezte, mintha ennek az összes gyásznak és fájdalomnak
ő lenne az oka s mintha a lelki kín minden könnye mint szikla reá hul-
lana s átokként nehezednék reá.

Mind mélyebben hajolt meg bűnének szörnyű érzetében.

Néha olyan fájdalom tükröződött az arcán és bámult ki a szemé-
ből, hogy az érzékenyebb szívű emberek részvétellel fordultak feléje.

— Uram, nem szabad annyira kétségbe esni. Az Isten irgalmas
s megkönyörül az árvákon. Ma én is az uramat temettem el! Árva
vagyok, mint ön, azért értem... — S amint így vigasztalták, vissza-
fojthatatlan zokogásban tört ki. Másik oldalról valami ténsúr koccin-
totta össze jóindulatúan sörös poharát az övével, mely még mindig
érintetlenül állott.

— Elmulik, uram! Asszonyi dolog a sírás. Maga még fiatal... no...

Még csak azt sem tudta, hogy őt szólítgatják.

— Bizonyosan a feleségét vesztette el! Istenem, ilyen fiatal s
ilyen derék... S az én szegény uram...

— Nem kell kétségbeesni! Föl a fület, kedves uram! Én is már
a második feleségemet vesztettem el s valahogy mégis élek... Hiába,
Isten akarata... Pedig cukor volt, uram, nem asszony! Sokat táncolt,

hideg vizet ivott rá és kampec, kedves uram! — beszélte az egyik úr és ujjával letörölte a sört a bajuszáról.

Ezt sem hallotta. Valami mély szakadékból nézett rájuk, ahová az emberi hang már el nem ér.

A vendéglőbe folyton újabb emberek jöttek. Alig száradtak föl az egyik szem könnyei, már új zokogás tört ki. A terem szüntelenül hangzott az elfojtott sírástól s a panasztól. Minden sarokból, minden asztal mellől gyász kesergett és jajgatott az emberi nyomorúság. De a pincérek szünet nélkül hordták a sört és pálinkát, folyton csörögtek a tányérok s áradt a sör és párolt kolbász kellemetlen illata.

— Bizonyosan az édes anyját siratja annyira? — kérdezte ismét egy szelíd hang.

Végül meghallotta, sokáig nézett egy jóságos arcot és megszólalt: — Embert öltem . . .

Mintha ez önkéntelen vallomás után magához tért volna. Mérehtetlen megkönnyebbülést érzett. Nyíltan nézett körül, bár szomorúan. Szánalomteljes tekintetek vették körül, néhány fej sokat jelentően bólogatott. Valaki a homlokára bökött az ujjával, más pedig elhúzódtott tőle.

Andris felkelt és lassan kiment.

Öreg éjtszaka volt már. A város fölött világosság lebegett, az éj áttekinthetetlen távolságában a lámpák ezrei fénylettek, mintha megszámlálhatatlan szem nézne minden oldalról. A város tompa zúgása szakadatlanul zsongott.

Andris csak a hídon állt meg, hogy kissé megpihenjen.

A karfára támaszkodott s nézte a titokzatosan rezgő sötétséget s a csendesén folyó hullámokat. Nedves szellő hűsítette lázas arcát, a víz pedig olyan csendesén, álmosítóan csobogott s olyan édesen, csillapítóan, hogy a szegény fiú alig tudott elszakadni a korláltól.

— Vétkeztem! — suttopta magában, a saját lelkének.

Hirtelen megállott. A megölt hullája állott előtte . . . A járdán feküdt keresztbe . . . Feltépett melléből dült a vér . . . Az arcát a haldoklás kínja torzította el . . .

Nem rémült már meg, csak megtörölte szemét és elment. De nem mert maga elé nézni, mert érezte, hogy amannak előtte kell lennie, sőt most már jól látta lehúnyt szemhéján keresztül is. Mint akkor a gyógyszer-tárban . . . a díványon feküdt . . . vérbefagyva . . . a haldoklás utolsó percében . . . hallotta a gyermekek sírását . . .

Nem bírta ki sokáig s a városba érve, futott, mint az őrült, széjjel-lökdösve a járókelőket.

Ignácék nem voltak otthon, a gyermekek felöltözve aludtak, amikor bement, felébredtek s a fiucska sírni kezdett. Panaszkodott, hogy éhes. Elhallgattatta, megetette, elmondta velök az imádságot, lefektette az ágyba, gondosan betakarta s melléjük ült az ágy szélére.

— Vétkeztem! — súgta csendesebben és fájdalmasabban.

— Bűnös vagyok! — ismételte s összegörnyedt önmagában, mert ez a két szó úgy hullott a fejére, mint a kő, mely romjaival betemette.

— Kénytelen voltam vele! Hiszen ő... — nyögött fel félenken mentegetőzve lelkiismerete kérlelhetetlen ítélőszéke előtt. De hirtelen az összes indító okok s az összes mentségek olyan gyöngéknak, ostobáknak, sőt gonoszaknak tünnek fel saját bűnének nagyságához mérten, hogy ijedten kapott a fejéhez.

— Öltem! Öltem! Öltem! — nyögte s mind lejjebb hajolt, lelkiismeretének pörölycsapásai alatt s a szó minden ismétlése után még nagyobb iszonyat fogta el és kimondhatatlan félelem.

Félt már megmozdulni a helyén, félt kinyitni a szemét, félt még hangosabban lélekzeni is, mert úgy rémlett neki, hogy a halott mellette áll és föléje hajlik, Érzy, amint annak forró vére az ő arcára folyik s előnti testét ragadós, maró hullámmal és a félelem és rémület kínjával égeti.

Benyomta fejét a vánkosba és visszatartóztathatatlan heves zokogásban tört ki. A gyermekek felébredtek és aggódalmasan sugdolózva kezdték ölelgetni s becézgetni.

— Andlis! Megvelt a mamád? Andlis! — kérte csendesen a leányka.

— Fáj, mama... enni... — dadogta a fiú.

— Csend Andlis, ne sílj! Aludj... haja, haja... — dúdolt a kis lány síró hangon s ringatni akarta Andrist. De mivel az nem mozdult meg, hozzája simult és megölelve nyakát, gyöngéd, anyás mozdulattal simogatta fejét és csókolgatta.

De Andris mind keservesebben sírt. Már szinte odalett a zokogástól. A gyermekek is csendesen elsírták magukat, mint az elhagyott madárfiókák. Valami öntudatlanul szíves mozdulattal magához vonta őket s most már együtt sírtak. Könnyeik összevegyültek, szívük egy ütemben vert s panaszkodtak fájdalmasan az elkínzott lelkek.

Sokáig folytak a néma, bánatos könnypatakok, sokáig hangzottak az árva zokogások, szakgatott szavak, félenk jajongások, míg végül egészen elhallgattak s valamennyien kimerülten mély álomba merültek.

Egy idő múlva azonban Andris felébredt.

A gyermekek nyugodtan aludtak, az ablakot verte az eső s a szél sóhajtásszerű süvöltése olykor behallatszott a szobába és fájdalmasbúsan visszhangzott a csöndességben.

Andris elfelejtkezett már a félelemről, sőt mintha mindenről megfeledkezett volna. Csak valami hangra ügyelt megfeszített figyelemmel. Valami parancsoló hangra. Majd fölkelte és gondolkozás nélkül bámult a sötétségbe.

Már önmagáról is megfeledkezett és ingadozva, tántorodva esett, szállt valami észvesztő mélységbe.

Hirtelen hevesen felugrott és kifutott az utcára.

Az óra valahol éjfél után ütött. Nedves, hideg köd borult a házakra.

A város már elcsöndesedett, csak itt-ott világított még egy két ablak, mint az álmos szem.

Kissé meghajolt, mert szitáló, kellemetlen eső vágott az arcába s öntudatlanul, szinte automatikusan ment a gyárba. De amint a bezárt kapu elé ért, nem tudta elgondolni, hol van és mit akar.

És hiába is igyekezett megérteni. Csak ködös visszaemlékezések és halvány körvonalak száguldtak át az agyán, de heves hullámként, amelyek, mielőtt elkaphatta volna, máris eltűntek visszatartóztathatatlanul, szétszóródtak, mint a könnyű hamu. Úgy érzete magát, mintha álmodnék s úgy is vánszorgott az utcákon, semmire sem gondolva és semmit sem tudva . . .

Az eső szüntelenül szitált, a szél száguldott a háztetőkön és tépte a cégtáblákat. Az ereszsatornák csobogtak és üresek voltak az utcák; csak olykor surrant végig rajtuk valami elkésett hazasiető.

Ő azonban lassan ballagott a krakói utcán, ment mint a süket és néma oszlop, üres szemmel maga elé nézve. Közeledett a Zsigmond emlékoszlophoz és vissza-visszatért, mint akkor . . . És járt szüntelenül, mozgott, mint a nem tudni, honnan jövő ingó árnyék. Járt cél és gondolat nélkül, még csak észre sem vette azt a házat . . . sem azokat a helyeket... Semmi sem jutott az eszébe . . . Néha nagy figyelemmel nézte a szundikáló bérkocsislovakat, majd valami ház árnyékába húzódva sokáig állott, nem érezve sem a hideget, sem az esőt.

Egy leány, ki hasztalan vadászott szerelemre vágyó férfiakra, hozzásimult aggodalmasan és suttogni kezdett . . .

Mintha annak hangja felébresztette volna, mert hirtelen megrázódott, megragadta a leány kezét és egy lámpa felé húzta.

Rögtön megismerték egymást.

— A bicskás apus! Annyit kerestelek! No, gyere velem . . . Azt hittem, hogy hűvösre tettek! Siess, fázom, mint a kutya . . . — hívta örömmel.

Andris lázasan megrándult, az emlékezés véres fénnel öntötte el agyát s a halott újból előtte állott . . .

— Tudod-e, én öltem meg! — súgta és az ürességre mutatott. — Megöltem! — ismételte nyomatékkal és a leányra emelte zavart, vad tekintetét.

Az kitépte magát kezéből és rémülten elfutott.

Andrist is elfogta a félelem reszketése. Aggodalmasan körülnézett. A leány eltűnt, de a halott mögötte állt néhány lépésnyire . . .

Gyorsan megindult s az folyton a nyomában . . .

Rohant, mint a szélvész, beleütődött a kapukba és lámpaoszlopokba, futott vad, emberfeletti félelemtől hajtva. A halott mintha eltéphetetlen lánccal lenne hozzákötve, folyton utána, egy lépésnyire se maradva hátra . . . Végül elapadt az ereje. Lassan és nehézkesen vánszorgott, nem nézve többé hátra . . .

De az öntudat valami halvány fénye megvilágította ködös lelkét,

mert bizonyos aggodalommal figyelte a sarki rendőröket. Remegve kerülte el a jobban megvilágított helyeket, azt az egyet pedig biztosan tudta és érezte, hogy *amaz* nyomon követi . . . Hallotta a halott lábainak csendes lépteit . . . Egyenletesen és szakadatlanul hangzottak, mint a koporsóra hulló göröngy szüntelen döngése . . .

Olykor hirtelen megállt és hallotta a csöndben, hogy *az* is megállt... hogy közvetlenül mögötte áll . . . hogy holt lélekzete érinti a fejét.

Akkor örülten futott.

Az utcák, terek, emberek, lámpaoszlopok, házak, mind-mind valami felfoghatatlan, áthatolhatatlan, végtelen pusztasággá vált, amelyen a halottól üzelve menekült.

Végül holtra fáradva egy fa alá dőlt a régi királyi parkban. A rettegetes őszi éjtszaka irgalmasan betakarta.

A sűrű sötétségben a szél süvöltött, a park vésztojóslóan zúgott s nehézkesen ringott a feje fölött. Az eső halk sírása, az éj lecsillapíthatatlan zokogása lebegett felette átható szomorúsággal és bánattal.

Ott ült összegörnyedve, tanácstalanul, lehúnyt szemmel, mert *amaz* leskelődött, hogy elkapja tekintetét és besurranjon a lelkébe. Órákon át ült így mozdulatlanul, vergődött, mint az irgalmatlan hidegnek kitett fák s lassan elfásult, mint amazok . . . Néha felriadt . . . Kétségbeesetten bömbölt . . . És mindjobban belemerült dermedtségébe . . . Talán el is aludt néha, mint a körülötte hajladozó fák, de ép úgy nem tudott róla, mint azok, mert voltak hosszú percek, mikor csend borult a parkra s a fák úgy függtek a park fölött, mint a komor felhők. Csak az eső nem szűnt meg egy pillanatra sem.

Az egész világ reszketett már a hidegtől. A park olykor megrázkódott hideg borzongással, tehetetlenül vergődött és újból dermedt, mély álomba merült.

Valami gazdátlan kutya telepedett melléje és fájdalmasan nyöszörögve simult a melléhez.

Az éj lassan haladt, a csúf idő nehézkes lépteivel.

Andris olykor felébredt, hallgatózott és újból belemerült az öntudatlan fásultságba, mint az egy pillanatra megmozdított faág.

A zöldes, piszkos hajnal már pirkadni kezdett, mikor a mellette elmenő emberek ébresztgetni kezdték ott a fa alatt.

— Hé, uram! — kiáltott az egyik és oldalba vágta.

Meg sem hallotta. Talpra állították, de megtántorodott és belezuhant a sárba, mint a fatuskó.

Végül rendőrök ébresztették fel rúgással és ökölcsapásokkal.

— Ki vagy? Miféle?

Az arca fakó volt, mintha jeges sárból lenne, a szeme lázban égett s nem értve, mit akarnak tőle, figyelmesen körülnézett. A halott ott állt a régi helyén, kissé oldalt . . .

— Megöltem! — dadogta magán kívül. — Megöltem! — ismételte suttogva s mosolygott értetlenül s örömmel, mint a gyermek.

A kerületi biztoshoz hurcolták. Ki akarta magát tépni karjaik közül, de mielőtt megtehetette volna, megvérezték az arcát. Most már nyugodtan ment velük s csak néha tekintett vissza *amarra* . . . Az elválhatatlanul vele tartott. De Andris már olyan állapotba sülyedt, hogy félelem nélkül, közönyösen nézett, végül már elfelejtett mindent, csak kimondhatatlanul fáradtnak és betegnek érezte magát. Gyakran kapkodott fájó fejéhez.

Bedugták valami börtönodúba, ahol összegémbereedett az őrület kínjában, ahol napokon át ült a fal mellett lekuporodva s nézett üres szemével a semmiségbe, vagy láztól gyötörve órákon át futott *amaz* elől, bele-beleütődve a falba s ordítva torka szakadtából.

Csak mikor megnyugodott, vitték a vizsgálóbíró elé.

Nem felelt semmire, nem is értette a kérdéseket, de amikor meglátta a halottat, rámutatott és szólt:

— Én öltem meg! — Csendesen elnevette magát, hülyén s egyúttal oly borzalmasan, hogy az örök félreugrottak, a bíró pedig rájuk kiáltott:

— Őrült! Dobjátok ki! . . .

Az irgalmas emberek elhelyezték a kórházban.

Sok hónap mulva újból az utcán találta magát, de már teljesen és mindenkorra megtévelyodva.

Csendesen és fásultan ácsorgott az utcákon, mint *amaz*.

Volt aki szánalomból megetette, más vetett neki egy-két garast, ismét más megrúgta részvéte jeléül, vagy bottal zavarta el ajtaja elől. Rá se hederített, bárgyún mosolygott s szólongatta *amazt*, akivel már elválhatatlanul együtt élt s együtt folytatták a folytonos, szünet és vég nélküli vándorlást a város utcáin.

Mikor elkövetkeztek a városra a fürgeteges napok, az utcákon felhangzott a bosszú himnusza és pattogtak a puskalövések, visszhangzott a tisztí lovak dobogása, a haldoklók kiáltása s hulltak a küzdők. Andris mindig ott volt, mint mindegyik gyilkosság, bűntény és halál halhatatlan és elválhatatlan árnyéka. Meg-megállt a holttesteknél és a hirtelen felébredt lelkiismeret rettenetes hangján kiáltotta:

— Én öltem meg!

Azután ismét nevetett, bárgyún, megrázóan és futott a rémület és őrület összes furiáitól üzelve . . .

Lengyelből fordította: Tomcsányi János.

EMBERI SZINJÁTÉK.

Regény.

SZIRMAI hamis páthoszával szavalta az utolsó mondatot, látszott, hogy nagyszerűen mulat, örül az agyafurtságának s szokatlan kamaszos jókedv izgett benne. Semmi sem tudta úgy kihozni a szomorúságából, mintha átlátott valakinek a huncutságán. Ez volt a gyengéje. De Zoltán türelmetlenül intett.

— Eh, ez nem tréfa. Egész határozottan állítod, hogy ez a Szirmai szimulál?

— Szirmai? Seefeld a neve . . . Hogy szimulál-e? Fölhívtam a híres szemorvost. Pokolba kívánt Pier delle Vignével együtt. Ők maguk telefonáltak, ráismertem a kísézője hangjára. Azt hiszem, nem is rokona, hanem az apja, ugyanolyan vakond szeme van. Hihetetlen naiv kivitelű család, legalább húsz helyen sántít. Amilyen bonyolult, olyan naiv. Azt kell hinnem, hogy nem gondolták át jól. Nem volt idejük rá . . . Ez a feltevés őt magát is elkomolyította kissé, Zoltánra nézett és észrevette az idegességét. — Szirmai? Miért nevezed őt Szirmainak? Én nem használtam a nevét. Szirmai! De hisz ez a te győri röpiratos barátod.

— Csak nem a népbiztos helyettes Szirmai, jegyezte meg Kósa. Én elméletben szeretem a forradalmárokat, de ez túrhetetlen fráter volt. Kantáros agyú, csak ezt mondhatom rá, kantáros agyú.

— Az Estben olvasom, ütődött meg Behr, hogy kommunisták bujkálnak Budapesten. Egyet már elfogtak; órák kérdése s a többi is hurokra kerül.

— Szirmai, vagy nem Szirmai? fordult szembe Zoltánnal Bálint. — Hiszen te láttad.

Zoltán elfordította az arcát, tovább járt föl-alá. A helyzet tiszta volt.

— Értesíteni kell a rendőrséget, pattant föl Laci. Még ti égetitek oda az ujjatokat.

— Ez a Szirmai utálatos fráter, pattant föl Kósa, de én azért nem jelenteném fel. Ez érzés dolga, én nem jelenteném föl.

— Ők tüzet lopnak a házhéjunk alá s mi hagyjuk, tüzeskedett Laci. Állampolgári kötelességünk.

— Füttyülök arra az államra, amely ilyen kötelességeket szab ki. S hátha neki van igazá. Mért ne lenne őneki igazá. Én különben is minden hajtóvadászaton a nyúl pártján vagyok.

— A legegyszerűbb: nem venni fel, diplomatikusodott Alfréd. Barátom maga szimulál, kívül tágasabb. Kiszolgáltatni valakit, lehet

helyes, de végül is nem finom. Nem adtad rendőrkézre, de nem is rejtetted el; ő is úszik és te is. Igaz? Sőt, ő talán nem is úszik, hisz hallottad, hogy szorul a hurok. Így Horváth Laci állampolgári kötelessége is jóllakik s a tisztesség is megmarad.

— A káposzta megmarad, de Szirmai nem, pattant föl Kósa. Ez kézmosás, ez pilátuskodó kézmosás. Akkor inkább kiadni. Vagy a hajtókkal vagyunk, vagy a nyúllal.

— Vagy az állammal, vagy a gyujtogatóval, dacoskodott Laci.

— De itt egyáltalán nem ez a kérdés, pattant föl Zoltán majdnem vadul.

— De igenis ez, makacskodott Horváth Laci.

— De nem ez, ha mondom, egyáltalán nem ez, ezt csak nem lehet így fogni fel?

— Várjunk, várjunk, ne kapjunk hajba, csillapította őket Bálint, akinek legtöbb oka lett volna az izgalomra, hiszen az ő állására ment a játék. Már leszállt benne az irodabeli jelenet láza, legyőzte furfangosságára örömét, de mint lappangó optimizmus, még benne volt ennek az örömmnek az alja, azt hitte, talál megoldást. Zoltán izgatottságát túlzottnak találta s még nem ocsudott rá a helyzetben rejlő erkölcsi dilemmára. — Meg kell kérdeni Pier delle Vignét is. Hátha lesz egy értelmes szava. Végre is illene, hogy legyen.

— Azt lesd, morogta Kósa, nem olyan fráter az.

— Hátha! Meg kell adni az alkalmat neki... fölállt és kikiáltott a folyosóra. Károly! Az ápoló csodálkozva vette tudomásul, hogy az alorvosi magánlakásba kell hoznia a beteget. Zoltán önfeledten ágált a szoba közepén, látszott, hogy kiakarja használni azt a néhány percet, amíg Szirmai ideér.

— Az én unokabátyám is belekeveredett a kommünbe. Paraszt ember, akkor tért haza a fogságból s mindjárt direktor lett. A kommün után megszökött, bozótban, kukoricásban bujdosott, nyers kukoricát evett. Egyik este nem bírta tovább, belopódzott hozzánk. Én az előző nap jöttem meg Olaszországból. Kinn diskurálunk a konyhán a szüleimmel, egyszer csak kop, zörgetnek. Az apám kinyit. A bátyám könyörög. A szeme... nem azokat a szemeket nem lehet elfelejteni. Egy falat kenyeret, csak egy falat kenyeret.

— Ez egész más, förmedt közbe Laci. Egy megtévesztett szegény paraszt, az más.

— És rokon, jegyezte meg Alfréd, akit feszélyezett a helyzet, szeretett volna otthon ülni a legényszobájában, s Warrensé lelki alkatán tündödni.

— Mindenki rokon, vetette oda Zoltán. Majd szinte vizionálva: Pusztulj innét, pusztulj innét, kiáltotta az apám. Megfenyegette, hogy csendőrt hív. Én láttam másnap ezt az embert, amikor elfogták. Megmegcsuklott a lába, vánszorgott, mint egy ellőtt állat s vénasszonyok rázták rá az öklüket. De mi volt ez a vánszorgás ahhoz a másik ván-

szorgáshoz képest, amellyel a rokona ajtaja elől eltámolyodott. Vannak az emberi szívben kétségbeesett várakozások, amelyeket nem szabad meggyalázni.

Kongó léptek és kongó szavalat közeledett a folyóson. Az ápoló betaszította az ajtót s ott állt Szirmai csikos ruhában. Mereven nézett előre s tétován imbolygatta a kezét. Az ápoló visszahuzódott, Szirmai előbbre jött.

— Hol a fal, kiáltotta, amelyen szétloccsantsam a fejem. Én méreghez nem nyultam és hűségemben . . .

Abban a pillanatban, amikor belépett, Zoltán az ablaknál állt, oldalvást felé. Szirmai apró szemei egyszerre csak még beljebb szaladtak pufók arcába, tapogató keze leesett, hűség frázisa a torkába ragadt. Zoltán arccal fordult felé. Kifejezhetetlen borzalom, majd kétségbeesett reménykedés villant át a szakállas arcon : talán nem ismert meg. Aztán azt a reményt is bevonta egy ónos szürkesség. Most már nem vak, mint megszorított vad néz körül ; egy székben Kósa, ezt is ismeri. Az ő arca is megrándul, akár a Kósáé.

Ettől az arcrángástól Kósa vörös lesz, kanyarófeltokban üt ki az arcán a zavar, valamint dadog és fölugrik : — bocsánat ez nem nekem való s kabát, kalap nélkül rohan ki, hallani, hogy a lépcsőház felé tart, aztán visszafordul s az ajtó előtt konganak a strázsáló lépései. Zoltán maga is remeg és szégyenkezik. Magáért vagy Szirmaiért? Ez megint olyan, mint az úr-koldus, vagy bolond egészséges viszony. Bűnös és bíró : ezt a szerepet rösteli? Vagy egyszerűen Szirmaiért szégyenkezik, aki itt áll az ő Pirrandelló travesztiájával s betanult hetyke szavaival, amelyeket hónapok óta tart készen arra az estre, ha elfogják s amelyek most mégse találnak az ajkaira. Zoltán nem érti magát : a térde reszket, ő maga a bűnös. Judás, vagy Szirmai? Maga se tudja mért, de mintha ő volna a bűnös. Behr a könyvszekrény üvegén át Paul Claudel öt ódájának a címlapját nézegeti s Horváth Laci is nehezen markolja az államhűségét.

— Nézze kedves Pier delle Vigne, szólalt meg Bálint sötétkomolyan. Talán csak most, a barátai zavarán, a Kósa dadogásán át ocsudott rá a helyzet látens tartalmára, de most egész teljességében ráocsudott. — Van itt a kórházban egy derék segédorvos, az apja diósgyőri vasmunkás, tehát az ön elvbarátai közül való. Ez a munkás szombat este otthon maradt a korcsmából s nem ment el a vasárnap délelőtti kuglira sem, csakhogy a fia ebbe a házba bejusson és itt doktor úrnak szólítsák. Ez a fiú nem lángész, de pontosan adja az injekciókat s ha apa lesz, lelkiismeretesen adja a fiókái csőrébe a mindennapit. Pirandellót azonban nem ismeri s ha ő előtte regél II. Frigyes három fiáról, ő ugyanolyan nyugodtan oda kalligrafálja az ön kórtörténete fölé a dementia praecoxot, mint minden más beteg kórtörténete fölé, aki, badarságokat fecseg. Talán még a főorvosnak sem mutatja be, annyira biztos a diagnózis. S három nap mulva jön a rendőrség s szegény Hrabán

kolléga örökre nevetséges, olyan nevetséges, hogy még az öreg apjának is jut a közhumorból, aki pedig most büszke nosztalgiával gondol az elmulasztott kilenc báb dobásokra s a korsó sörök százaira. Én úgy gondolom, nincs az az eszme, amelyért Seefeldnek nevezzem magam, ha Szirmainak hívnak. Hazugságot, bujkálást és vért egy eszme sem ér meg. Nem is lehet jó eszme, amelyik kívánja. De ez az ön dolga s a kardé, amely ellen kardot fogott. S ha cinkosai vannak, az a cinkosai és a rendőrség dolga. De mért keveri bele a jámbor Hrabánt?

Szirmai lágyabb dalt hallott, mint amilyet várt s rádúrálta magát a készenlétben tartott szavaira. De a hangja nem bírta el a szavai hetykeségét, összeroppant, mint beteg teherhordó. A hetykeségből könnyörgés lett.

— Ki vagyok szolgáltatva az alorvos úrnak. Ha úgy hiszi, hogy a rendőrség pártjára kell állnia s nem az enyévre, tessék . . .

Laci elbiggyesztette a száját.

— Az emberek azért vakmerők, jegyezte meg gúnyosan Alfréd, mert nem hisznek a tűzben, amellyel játszanak. Minél közelebb vannak hozzá, annál kevésbé hisznek.

Szirmai látta, hogy itt senki sem ugrik rá s tovább bátorodott.

— Ám álljanak a polgári társadalom kopói közé, engem széttephetnek, de újak fognak jönni. Aki kardot ránt, kard által vész el? De mégis csak van kard és kard között különbség. Én a munkás milliókért harcolok . . .

— Hagyja már abba, fakadt ki Zoltán. Azt hiszi, ami szemünkben is van egy vörös mindenség és egy fehér, mint a magukéban. Egyáltalán nem erről van szó. Itt van ön, ha elfogják, öt, tíz esetleg tizenöt évet kap. Ön azonban nem óhajtott ennyit ülni s szorultságában ide menekült. Be akart csapni minket s nem sikerült. Most itt áll pőrén, hencegő frázisokkal s reszkető várakozással. Nos, bevallom, én önt bűnösnek tartom. S ha az Isten a világ egyik bűnét nekem ajándékozná, én az önét gyomlálnám ki az emberiségből. Bombás megváltók . . . (Majd észrevevé, hogy nem egyenerejűek s nincs helye a vitának.) Különben nem is erről van szó, idejött és megakarja osztani velünk a félelmet és szorultságát. S mi orgazdái leszünk az ön bűnének. Nem tehetünk mást, orgazdái leszünk. Először, mert két dolog közt kell választanunk s a másikat nagyon könnyű volna választani, másodsor, ha mi most becsapjuk az ön letagadt, de annál kétségbeesettebb várakozását, önnek vége van. Nem a börtön . . . Máskép van vége. Lehet, hogy holnap úgyis kisül minden. Az is lehet, hogy ön megmenekül s marad a régi Szirmai. Esetleg ártatlan embereket ölet le, az is lehet. Mind ez azonban nem ok rá, hogy mi most meg ne osztozzunk önnel. Meg kell osztoznunk a szorultságán.

— Zoltán, magában mindig megvolt a hajlam erre a fajta burzsuj érzelgősségre, jegyezte meg Szirmai arcátlanul. Nyeregben volt; megnyargalta a «perverz» lelkiismeretüket. — Az alorvos úr persze prakti-

kusabb fajta, már a származása is praktikusabb, bizonyára lesz megjegyzése erre a nagylelkűségére.

Az alorvos elérte ezt a hivatkozást a származására. Ez is egy összekulcsolt kéz volt, amelyet be kellett földni hencegő szavakkal, hogy az önérzet idővel hivatkozassék rájuk. Mennyire szégyelte ezt a Szirmai! Ha ráíjesztenek, talán összeesik s a cipőjét csókolja. De fölbátorították s pökhendiskedik.

— Ez a ház ügyis valami azilum féle, mondta csendesen. Nem ön az első, aki ideszökött a büntetés elől. Én nem zavarom el önt innét Pier delle Vigne és nem is árulom el. De ki kell jelentenem, hogy nem értek egyet önnel.

A támadt csöndben szinte érezni lehetett a vélemények kereszteződését. Odakint Kósa léptei állhatatosan kongatták a folyosót.

Amikor egyedül maradtak, Zoltán kissé zavartan állt a barátja elé: — Bocsáss meg, nagyon is könnyelműen és nagyon is nagy terhet írtam a kontódra.

Bálint elmosolyodott: — Teljesen igazad volt, köszönöm neked, — de a tekintetét elfordította s a mosolyában szomorúság és elégedetlenség settenkedett. Talán még sem tartotta egész helyénvalónak, hogy ez a Pier delle Vigne besétáljon a közös kórterembe s ő holnap egy Szirmaival a hátában álljon a kórорvosa elé. Értette Zoltánt, de a lelkiismerete nem tudta követni. Más nem tehetett, de ezt sem tehetette hittel.

Zoltán az alorvos elfordított tekintetén át értette meg, hogy ez a helyes emberi álláspont újfajta magány az emberek közt. Ő velük lehet, de ők nem lesznek vele. Maga fog jelentkezni! Maga fog jelentkezni, reménykedte a forró arcára szorított párnáiba s olyan boldog volt, mint soha.

Zoltán csalódott. Szirmai nem jelentette föl magát, ellenben megszökött. Másnap az ebédkiosztásnál már nem volt sehoh. Senki sem értette, hogy történt. Külső segítségről, ápolók lepénzeléséről rebesgettek. Annyi bizonyos, hogy alig egy órával később megjelentek a detektívek; Szirmai azonban illaberek, nem volt sehoh. Sem a kórházban, sem a pályaudvarokon, sehoh az országban. Zoltán később sokszor eltűnődött; mért szökött el? Megorrontotta a veszélyt, vagy nem bízott bennük, vagy talán mégis föltámadt benne a frázisok alatt a kiirihatatlan szemérem?

Bálintnak azonban mennie kellett. A főorvos úgy viselkedett, ahogy ilyenkor egy derék föllebbvaló viselkedni szokott: kitéssékeltte a rendőri vizsgálatot. Szirmai megtévesztően szimulált s ők különben sem kérdezték ki még alaposan. Bálintot azonban három szóval kivégezte. Tehette. Az alorvos Sironkai előtt is célzott rá, hogy ez a Pier delle Vigne szimuláns, sőt még mulatott is a segédorvos hiszékenységén. Az ápoló is fecsegett valamit. Mért citálta Bálint Szirmai az alorvosi szobába? A Sorbonne-sipka megnyugodhatott, Sironkai érdemei elérték az alorvosi rang első tekintélygrádusát.

Zoltán magára maradt a tarka házban.

II.

Pier delle Vigne exkancellár és közel hétszáz éves halott létére igazán nem remélhette, hogy akár az egész emberiség együttvéve annyit veszködjék vele, mint Zoltán a Bálint bukását követő napokban. Boda Zoltán kifejtette álláspontját az emberi szívben lakó várakozásokról és a férfiosztály betegeinek meglehetett az az örömük, hogy Frigyes vak kancellárja huszonnégy órán át ott bötorkált köztük s kereste a falat, amelyen csalódott homlokát összetörje. De a férfiosztály betegei nem sokat hederítettek erre a kancellárra. Köztük a Napoleonok, Pasteurok és Beethovenek mindennaposak s egy abszolút uralkodó elcsapott szolgálja nem az az ember, aki a tarka házban imponálni tud.

De akkor mi szükség volt az emberi várakozásokról szóló fejtegetésre? Az elinált Szirmai bizonyára tanulságos előadást tarthat farkasréti kalandjáról. «A perverz, polgári lelkiismeretükön át kell őket megrohanni», magyarázza a máriahilfi vendéglő tormásvirstlije fölött. De ezért állt Zoltán a sarkára? Szirmai a markába röhög, Bálint állástalan s ő maga oly tétován jár-kél a tarka házban, hogy a léghuzat is kiröpítheti.

Sőt nagy vigasztalanságában talán ép az volt az egyetlen vigasza, hogy ő is ki fog repülni, ha ma nem, holnap, de kiröpül. Az emberi szív várakozása azt parancsolja, hogy a lógó szikla alá állj, mondta ő Bálintnak. A szikla leszakadt, s most úgy illene, hogy egy félreugró kő az ő fejét is beszakítsa egy kicsit.

Kiszínezte Bálint karrierjét. Mi lesz belőle, ha a kórházban marad? Az adjunktusi, főorvosi, sőt magántanári titulusok olyan ellenállhatatlanul ágasbogasodtak egymás fölé, mint amilyen derékbavágottan hevert ez a karrier a Pier delle Vigne fejszecsapása után. Ha legalább őt is kitiltanák Magyarország minden egyeteméről. Még mindig nem vesztené annyit, mint Bálint s ha vesztené is, az ő perverz lelkiismeretét csiklandozták azok a várakozások.

Époly képtelen volt újra érezni akkori igazát, amilyen képtelen volt akkor az igazában kételkedni. Bálint katasztrófáján át látta önmaga szerepét s csak azért nem szökött meg a kórházból, mert remélte, hogy kilöketése megalázó körülmények közt fog lefolyni. A barátomat kibuktattam az állásából. Melyik mentség nem nevetséges e tény előtt. Mondhatná, hogy nem tehetett másképp, de ez olyan, mint aki gavalléria rohamában a más zsebébe nyúl. «Végre is felnőtt ember.» De ez léha érv s nem Zoltán ajkára való. Egyáltalán mentegetheti-e magát az ember az önváddal szemben? Minden érzés korlátlanságra tör. Egyszínű festők ők, pirosra, kékre, vagy feketére szeretnék festeni a világot. De ha egyszínűek is, ott az értelem, az azért van, hogy megcsillantsa előtünk a világ sokféle, szivárványszínét. Az önváddal szemben azonban az értelem is tehetetlen.

Engem is kidobnak, ez ha nem is igazol, de legalább ment, annál

inkább ment, minél alaposabb a kidobás. «Kollega úr, még mindig itt lebzsel? Talán Kun Bélát akarja beprotezsálni.» Ezt Sironkai mondhatná. Zoltán hátán végigszaladt a gyönyörűség, ha Sironkaira, erre az elképzelt mondatára és gégemetsző mosolyára gondolt. Az se volna kutya, ha a főorvos kiáltana ki az irodából: «Ezeket a minden lében kanál embereket ne lássam itt többet». A főorvos persze más jellem és nem mond ilyet, de Zoltán azzal is vezekelt, ha ezt a jelenetet elképzelte.

Az élet azonban a meglepetések bozótja. A bennünk támadó helyzetképek úgy viszonylanak a valódi helyzetekhez, mint a wertheimzárról alkotott fogalmunk a valódi wertheimzárhoz. A kipottyant alorvos Zoltán helyzetképében végleg elesett ember s a tulajdon nyaka fölött függő bárd egyszersmind lezuhant bárd is. Zoltán helyzetképe nem ismeri azokat az erőket, amelyek a lepottyant alorvost föltámasztják és a bárdot visszaparancsolják. Ilyen erők azonban vannak s ép azért vannak, mert a valódi wertheimzár bonyolultabb a lelkünkben lévő wertheimzárnál. A halott alorvosok például többnyire feltámadnak, olykor mint magán, olykor mint szanatóriumi orvosok, s nem minden metamorfózis árt a karriernek. Sőt kiderült, hogy ebben a világban egész sereg olyan erő tolong amely csak arra les, hogy ez az alorvos a Farkasrétről kicsöpöngjen. Apai, unokafivéri, tanácsnoki, hitközségi, sőt főrendiházi és egyetemi erők, amelyek ellenállhatatlanul sodorják Bálintot a szanatóriumi főorvosság felé. Azt kell mondani, hogy Bálint részéről merő aszkézis volt a Farkasréten kitartani, s egy lenni nemcsak a Gombosnék, de a Sironkaiak közt is; karrierelhárító aszkézis, amely bizonyára több a szerelmi önsanyargatásnál.

Bálint előkelő zsidó családból származott s ha Montevideóban akart volna szanatóriumi főorvos lenni, épúgy lehetett volna, mint fenn a Svábhegyen, ahol zsidóasszonyok és színésznők próbálkoztak az örökölt, nevetlenségből, vagy visszaneveltségből eredő hisztéria útvesztőivel. S ha mégis esztendőkön át ott ragadt a Farkasréten, talán csak a Dosztojevszkij milliomosát utánozta, aki rongyokban járt az utcán, abban a boldog tudatban, hogy bankóval tömhetné ki a szembejövő ficsurak hitelbe vett zakóját. Pierre delle Vigne puccsa azonban eloldozta a Bálintban rejtőz Polykráteszt. A családi erők és beláthatatlan összeköttetések hálója, sutty, kifogta Bálintot a férfidac tengeréből s beejtette a svábhegyi főorvosság aranyhalas medencéjébe. Zoltán önvádja háromheti tobzódás után hűledezve meredt meg annak a pompás lakosztálynak a küszöbén, melynek az ablakából a farkasréti tarka ház olyan volt, mint egy elejtett, cifracimkés gyufaskatulya.

De a Jairus-alorvos csodájánál is jobban meglepte Zoltánt a félúton megállt bárd csodája, noha ez a csoda is az emberek érthető és áttekinthető törekvéseit használta eszközeül. Zoltán még október elsején is ott ült a második emeleti odujában, sőt december elsején is ott sínylette a központi fűtés tervezőjének aránylag csekély, de számára súlyos feledékenységet.

Sironkai alorvos még mindig nem tudta, hogy valóban ő köti-e be a Sorbonnesipkás lány fejét, akivel különben élénk levelezésben állt. Mindenesetre ki akarta használni az elmekórtani Olimpusz felé terelt figyelmét. Sironkai a világban hamar megzavarodott s annál boldogabb volt, mikor a társaságban talált egy lányt, aki türelmével megfúrta az ő zavarát s áhítatos lelkesedéssel állt önhiite előspriccelő vízsugara alá. S ez a lány a Sorbonne irodalmárait hallgatta s az ő principálisának volt a lánya! Másrészt tagadhatatlan, hogy Sironkai a nívón aluli nőkhöz vonzódott, különösen az ápolónőkhöz és a takarítószemélyzethez, akik függőhelyzetük mélységéből néztek fel rá, s nem merték a szerelmesről az alorvos urat leoperálni. Félős volt azonban, hogy a főorvos úr lánya, akár az adjunktust, sőt a magántanárt is leválasztja arról, aki a férje lesz s csak mint férjet fogja méltányolni. Már pedig más a zongorának támaszkodva cinikus, zavarelütő modorral képesíteni el a Párist-járt egyetemi hallgatónőt, s más a férj szerepében állni egy fölényes asszony romboló kritikáját. Sironkai ép ezért tudományosan is ki akarta használni az időt, amely alatt a Sorbonne sipka a negyedik év kollégiumait is maga alá szedi. Mért ne érhetne el ő ezalatt ép a főorvos úr segítségével valami olyat, ami ezt a házasságot nem tenné többé kecsagetetővé. Sironkainak voltak mustármagvai, melyekből adott pillanatban mutatós elméletterebélyeket tudott volna fölsarjasztani, ezekkel azonban még várt, korainak találta a kicsíráztatásukat. Egyelőre szolid tudományos műre volt szüksége, lehetőleg sok szövettani metszettel s jól elrejtett képzelettel. Eltökélte, hogy a maláriával oltott paralitikusok agyából fog sorozatos metszeteket készíteni. Ezeknek a sorozatos metszeteknek épúgy nem volt értelmük, mint a maláriaoltásoknak, de nehéz és babra munka, amely a szakemberek tiszteletét méltán fölgerjesztheti. S ha megvan a sokezer metszet, majd csak kilyukad egy ilyen vagy olyan megállapításra s ezeket a megállapításokat egy éven belül nem igen lehet ellenőrizni. Addigra a megállapítással együtt az ő neve is pörög-forog. Végül is alig tudja valaki, hogy okos, vagy ostoba dolgot állapított-e meg; mindenesetre olyan emberszámba megy, aki sorozatos metszetekkel dolgozik.

A bibi ott volt, hogy Sironkainak nem adatott türelem agyakat keményítgetni, parafinba ágyazni, vékony szeletekre metszetgetni s festékben lötyögetni; sőt a készítményei egyáltalán nem szoktak sikerülni, mert mint ő mondta, aki felhőkarcolót épít, nem ér rá tapétán pepceselni. Kellett tehát egy pepceselésre termett ember, aki a paralízis és maláriaoltás együttes áldozatainak az agyvelejét mikronnyi szeletekére szeldesni s a megfestett pikkelyekkel néhány ezer üveglemezt teleragaszt. Ilyen embernek látszott «Bálint kreációja» aki kreálójának a bukása óta Sironkai előtt alig volt több, mint gazdátlan tárgy, amelyet kidob az ember, vagy ráteszi a kezét. Nos, a gazdátlan tárgynak ebben az esetben szerencséje volt. Sironkai alorvos sokkal barátságosabban vett róla tudomást, mint Sironkai segédorvos. Amikor ellobog-

tatta mellette nyitott fehér köpenyét, már nem a folyosó végét nézte, sőt az ablakon bebólogató fákat sem, hanem egyenesen a Zoltán fülehegyét, amely majdnem annyi, mintha a szemébe nézett volna. Sőt időről-időre felvilágosításokat is kért már. «Mit is találtak ennél a betegnél annakidején?» Vagy: «Kollega úr nem emlékszik, hová rakta el Bálint a maláriaoltások statisztikáját?» Ezek a kérdések apró de kerekded beszélgetésekké gömbölyödtek s Zoltán azon kapta magát, hogy Sironkai egy ebéd után bekéreti őt a tulajdon lakásába.

— Mennyi ideje van kollega úr az intézetben? Két éve, úgy-e? — fordult Zoltánhoz szokatlan szívélyesen s odatessékelte a karosszékre, melyben Bálint cigarettázott azon az emlékezetes éjtszakán, mikor a zsidó Hamletekről és a kétféle bánatfoltról beszélt. — Igaz, hogy ön medikus s örül, ha az előírt tanulmányait elvégezheti, de végre is az ember nem csak azért tölt esztendőket a Farkasréten, hogy átszállóval kelljen az egyetemre bejárnia. Nem tudom, hogy van megelégedve az itt töltött év tanulmányi hasznával. Én távolról figyeltem önt, ön a Bálint kollega . . . hogy úgy mondjam . . . embere volt s nem akartam az ő irányító munkájába beleszólni. Mégis, szabadjon egy megjegyzést kockáztatnom. Bálint kollega túlságosan behódolt annak a szellemi irányzatnak, amely az elmekórtanban az utóbbi időben lábrakapott. Ő . . . hogy is mondjam? . . . már származásánál fogva is hajlott a freudizmus felé. Ez bennük van kérem. Nézze meg, ezek az emberek minden szakban a misztifikációkra alkalmas fejezetekre vetik magukat. Sebészet, kórbonctan, az nem. Pszichoanalízis, az igen. Hát kérem, én ismerem a pszichoanalitikus tant, persze csillog, csillog, mint a hal pikkelye, de maga a hal, uram, bűdös. Attól félek, kedves kollegám, hogy mestere nyomán ön is túlsokat turkált a betegek lelkiéletében s nem igen szokott hozzá a rendszeres, tudományos munkához. Pedig hogy is vagyunk ezzel? Ugyebár itt egy öreg tudós, aki sok apró tudományos kérdést dolgozott ki, lege artis, ahogy illik. Nos, ha ez az öreg úr halála előtt előrukkol egy istentelen nagy elmélettel, mondjuk a gondolkozás élettanáról, s miután annyit írt idegsejt elfajulásról és glia-burjánzásról, egyszer fogalom kapcsolásról, érzetekről és képzetekről kezd hapatyalni: Istenem ezt végre is elnézzük, nemcsak a széniumnak, de annak a sok fontos dolgozatnak is, amelyet ő a tudománynak jelent. Álljon azonban elő ilyesmivel egy magunkfajta fiatal ember, már be is tette az ajtót. Úgy? A gondolkozás biológiája? Hát a srelosis poliinsularis különös esete a Deiters magvak szokatlan elfajulásával? S végre is igazuk van. Mert mi az elme? Az agy, uram, az agy. Az agy a mi kaptafánk, amelynél ott kell maradnunk. Látja, talán nekem is volna közölni valóm a gondolkozás élettanáról, s talán okosabb, mint annak az öreg úrnak. Egyszer majd beszélünk erről, ha érdeklí. Persze csak suttyomban. Nyilvánosan? Isten őrizz. Dugót a palackba uram s elfektetni jobb időre. Harminc éves vagyok, ez a rendszeres munka kora. Itt vannak például a mi malária oltásaink. Rászánok egy évet a malária oltások eredményé-

nek a feldolgozására. Látja, ha egy ilyen tervszerű munkába kapcsolódna bele, annak meg lenne a haszna. Én persze nem erőltetem, de itt van például a szövettani rész. Semmi sem olyan tanulságos egy fiatal embernek, mint a szövettan. Én negyedéves koromban két hónapot töltöttem egy agyszövettani laboratóriumban. A gondolat élettana? Előbb a rostok uram, aztán a gondolat. Ön a villamosság rébuszát akarja megfejteni, nos kiismeri-e magát ennek a sürgönydúcnak a drótjai közt?

Zoltán úgy hallgatta Sironkait, akár Gombosnét vagy Girsiknét, s valóban nem a mondatai dróthuzalát nézte, hanem az áramot, amely a huzalokban járt. A legszívesebben azt mondta volna neki: Az agy ép úgy nem elme, ahogy a narancs alakja és íze sem ugyanaz, s ha be akar lovagolni a szerzők közé, nyargalja meg Hrabánt, vagy akit akar. De haragos szándéka ellenére is udvarias maradt. Előző délután járt fönn Bálintnál. Bálint elmondta, hogy fölkérték egy új folyóirat, a Panacea idegkórtani részének a szerkesztésére. «Ha van valami érdekes közlenivalód, hozd el; nem baj, hogy nem vagy doktor, ez a vasfejúek ellenlapja s túlteszi magát ilyen csekélységeken.» Zoltán akkor egy bánatos lemondót legyintett, ő nem ír, az írás hiúság. Különbö is minden percben kihajíthatják. Most mégis megdobbant a szíve. Hátha itt maradna. Pepecsel valamit Sironkainak s addig a maga dolgozatát is elkészíti. Röstelte ezt a megalkuvást, de ugyanakkor egy képtelen reménykedés remegtette meg a testét, s izgatottan rebegte el engedékeny válaszát. A világi ambiciónak ugyanaz a fellobbanása volt ez, amely annak idején a Láng kollega műsorára is odadobta a nevét.

— Kérem alorvos úr, ön föllebbvalóm, azt csinálom, amivel megbíz.

Sironkai vékony, nyeszleteg ember létére csaknem tokát eresztett a fölényes jóakarattól, s megveregette Zoltán vállát. Ez a reszkető hang s a medikus hirtelen pirulása meggyőzte őt ajánlata mértéktelen megtisztelő voltáról. Az előbb még azzal akarta kecségtetni Zoltánt, hogy az ő munkatársi buzgalmát is felemlíti majd a tanulmány zárószavában. Most ezt a nagylelkűsködést abszurdnak találta.

— Csak ne ilyen hivatalosan kollegám. Ha akarja csinálja, ha akarja nem. Mindenesetre az ön érdeke. Istenem, ha én ennyi idős koromban sorozatos metszeteket készíthettem volna. Agyszövettani laboratóriumban dolgoztam és nem bíztak rám ilyent. A működési bizonyítványába persze bele vesszük, s ez az elhelyezkedése szempontjából nem közömbös.

Igy tudta meg Zoltán, hogy kilenc agyvelő fölmetszése a maradása ára. Sironkai szerint ezt a kilenc agyat, ha szorgalmasan metszi, egy félév alatt mikrószkóp alá teregetheti. Elvégzem egy félév alatt, átkalodott meg Zoltán, noha tudta, hogy ez az ígélet átvirrasztott éjtszakákat s egy oceán unalmat jelent.

De társadalmi érvényesülési ösztöne utolsó-heveset lobbant benne. Amíg a mikroton beretvéja alól kifeszülő pikkelyeket gépiesen, de annál akkurátosabban ragasztgatta a száz számra gyűlő lemezekre, minden

lemezre nyolcat, felfőtt fejjel zsúfolta a tervezett tanulmány két ívére kedves ítéleteit, bírálatait, a meglepő adatokat és eseteket, mindazt, ami az utolsó két évben az élet helyett az élete volt. Nem akart egy részkérdésen elbibelődni. Az egészből kellett írni. Később kifejtheti a rügyben maradt részleteket, köteteket onthat, de az első cikk föleresztett sisakrostély, bejelentő prológus legyen.

De akármennyire oda dobta is magát ennek a dolgozatnak, legelőldottabb pillanataiban is ott mocorgott benne az, amit Bálint előtt úgy fogalmazott meg: az írás hiúság. Neki nem is volna szabad írnia, ő lemondott arról, amit az emberek tollal szereznek meg: Hogyan és mért mondott le, ezen nem gondolkozott. Mint növényt a pinceablak, húzta őt a Panacea hasábjain nyílt rés. Közben érezte, hogy ez a nap hamis, vagy legalább is nem az ő napja. Én nem akarok tudós lenni, cáfolta meg a belső gyanúsítást. De hiszen tudósnak lenni nem szégyen, mért tiltakozom én ellene, tehette volna fel a kérdést. Ő azonban nem vitakozott magával, félt a gondolatláncától, amely végleg elválasztja a Panacea hasábjaitól. Megátalkodott abban, hogy az elmeorvos nem tudós, hanem szerzetes. Talán ép a felszínre törő gyanúsítás ellenében ismételte egyre konokabban ezt az elvét. Magának a dolgozatnak is ezt az elvet állította a fókuszába, ami bizonyára különös egy tudományos igényű dolgozatnál.

Még egyetlen sort sem vetett papírra, de már kiszámította, hogy a Panacea íve hány írott oldalnak felel meg, hány sor jut a pszihoanalízis bírálatára, s hány a Gombosné féligazára. Ott rakosgatta éjtszakákon át festékes csészéből alkoholba, alkoholból szárítóba a Sironkai pikkelyeit, melyek valamikor egy élő ember fájdalmának és meglepetéseinek voltak alázatos hordozói, de az opaleszkáló festékes csészék, a lámpafényét villogó mikroszkóp sárga reze, a góyalábszerű buretták, a labororium süstörgő Bunsen-lángja elfolyóbb valóságok voltak a számára, mint ez a dolgozat, amelybe újfajta emberségét zsúfolta bele. Mintha a labororium homályából, vagy egy másféle homályból előderengő szekrény lett volna ez a dolgozat: hármasszekrény, mind a három szárnyban sok száz aprócska fiók. Az egyik szárnyban mindaz, amivel az elmebajok gyógyíthatatlanságát bizonyította. A gyógyszeres pacsmagolás haszontalan; a lelki operációk kockázatosak: ez állt ebben a szárnyban; az idetartozó kritikák, és bizonyítékok. A második szárny a börtönőr orvosok és a rab betegek közti tragikus félreértések példatára volt. Hogy kavarja bele a gyógykezelés a beteget az elmebajba és mennyiben jogos az elmebetegek orvosgyűlölete. A harmadik rész az ő kedves gondolatáé volt az «egy leszek köztük» elvé. Ennek a fejezetnek az egyes mondatait órákon át forgatta magában, még mielőtt a dolgozatot megírta volna. «Ha az elmebaj a betegek természete, a tébolyda az orvos számára megnehezített élet, ahol csupa nehéz természetű ember közt kell forognia. Kinek való ez? Ki képes erre? A szerzetes, aki az élet nehézségeit keresi, mert azt reméli, hogy a nehézségek

dörzsölik le lelke szögleiteit.» Egész zordságában fejtette ki ezt az elvét. Kirohant a tudósok ellen, akiknek a kórház bogárgyűjtemény, gombos-tűkre tűzött esetek halmaza. Őt is megkísértette a tudós siker s távolban a katedra fénye? Nos bebizonyítja, hogy nem ezért ír a Panaceába. Legyen merev és konok ez a szerzetesfogadalom és égesse fel mindörökre a tudományos érvényesülés felé a hidat.

A kész részletek egyre nyugtalanabbul lökdösték egymást s mohón követelték a papírt. Egy novemberi vasárnap délután fölugrott a mikroszkóp mellől, amelyen Sironkai paralitikusának a ducsetjeit nézegette s beleszántotta a kezeügyébe eső szűrőpapírba a ceruzáját. Csak a bevezetést akarta megrögzíteni, de utána dült az egész. Átírta az éjtszakát. Hajnalban a takarítónő nagy morogva nyitott be a laboratóriumba.

— Itt meg kinek világítanak? — dohogta. Csak akkor látta meg a kis doktort, aki abban a pillanatban hajította el a ceruzáját, kipirult arccal ugrott fel a mikroszkóp pörgethető székéről. Előtte ferdén teleírt szűrő papírok halma, az alsókon még apróznak a betűk, de a felsőkön már alig tíz sor fér meg egy oldalon. A takarítónő s az elme-szerzetes egy pillanatilag meghökkenve kémlelik egymást, aztán Zoltán belekacag a vénasszony csipás, sunyi szemébe: Korán keltem úgy-e?

Aztán elrakta az itatóspapírokat s két héten át beléjük sem mert kukkantani. Megkönnyebbülten metszegette a parafin kockácskákat, s jóindulattal magyarázta Sironkainak a lencse alatt látható elfajulásokat. Karácsony előtt egy héttel átolvasta a szűrőpapírok ákom-bákomait. Ő maga is meghökken. Noha e dolgozat minden részlete évek óta ért benne, így együtt váratlan képet adtak az elmeosztályok életéről. Az az öngyanúsítás, hogy híres tudós akar lenni, kíméletlenné tette tudománya eredményei iránt. Nemcsak a benne szorongó professzor elől szivattyúzta el a levegőt, de a dolgozatába épített szerzetes cella is nagyon alacsony tetőt, s nagyon összefutott falakat kapott. Az írás torzítása volt ez. Az összerótt tények kegyetlen egységbe álltak. Zoltán olyan ijedelmet érzett a dolgozatába falazott sötétség előtt, amelyet a kórteremben a legmakacsabb beteg előtt sem soha.

Mi vagyok én? szidta magát. Novicius, aki szívesen él a kolostorban, de mielőtt kiberetválnák a fejét elgondolkozik rajta, mi is a kolostor és begyúl? Fölhúztam cellám falait, kikovácsoltam rostélyát. Már csak be kellene költözködni s most szeppenek meg? Kinek kellett a szigorított élet? Nekem. De mért szigorítottam meg ennyire, ha még sem vállalhatom. Nem, nem szöksz meg, barátocskám.

Életének egyik alapreflexe volt, hogy a könnyebb és a nehezebb közül mindig a nehezebb felé kapott. Minél előbb bele akarta hajszolni magát a nyilvános fogadalomtételbe. Legépelte a dolgozatát s fölvitte a svábhegyi szanatóriumba. Olyan időtájt ment, amikor Bálint a városi betegeit szokta látogatni. Röstelte volna a zsebéből előhúzni az írást, s várni a barátja arcát. Ezért már előre megírta a névjegyet, amelyen sajnálkozott, hogy nem találta otthon. Csak hogy csalódott. «De igen,

az imént érkezett haza» biztosította őt a portás, a rézrudas és piros szőnyeges hallban. Kénytelen-kelletlen fölment. Őt perccel ácsorgott az ajtó előtt, akkor belegyömöszölte a dolgozatát a levélszekrénybe. Aztán még öt perccel ácsorgott s lement.

— Tetszett beszélni vele? — kérdezte a hosszabb látogatásokhoz szokott portás.

— Hogyne, hogyne — sietett el Zoltán a további faggatódzás elől.

Otthon nem lelte helyét. Bálint eddig elolvasta a tanulmányt, fölkeresi és újra látnia kell a Parsifál-mosolyát. Korán ágyba bújt, de fölverték. A telefon! Reszketve vette föl a kagylót, azt hitte Bálint, de csak Hrabán üzent ki, hogy éjtszakára a városban marad. Zoltán tűrhetetlennek találta az ágyát, tűrhetetlennek a folyosót, a kertet. Korán hajnalban fölverte Sironkait, és bejelentette, hogy haza kell utaznia.

Szent este délelőttje volt. A vonat üresen robogott el a magukra hagyott állomások előtt, amelyek mögül a saras-pocsétás pusztaságba szaladtak a faluk. Néhány elkésett diák iparkodott haza az ünnepekre s vakációeleji boldogságukban fenékreverősdit játszottak a fapadokon. Egy kisebb-nagyobb háj-gyűrűkből összerakott kofaforma nagyokat göcögött; hol őket figyelte, hol a kosárban csipogó baromfit, melynek csak hullaállapotban szabad a vonaton utazni; ép fordítva, mint az embereknek. Szerencsére a kalauz makacsul süket volt, nem hallotta meg a fonottkosár árulkodó nesztét, a kislányára gondolt, s nem veszekedett.

Zoltán váratlanul pottyant ebbe az utazásba. Közel négy éve nem volt otthon s maga is meglepődött, milyen boldogan lesi az állomások fogyását, mintha nem is az utolsó zszindelyéig ismerős faluba, hanem egy idegen örömbozót metropolisba vinné a vonat. Amikor a bölcsészetre fölkerült, örült, hogy a háta volt Hodos felé. János bátyja elcsukló térde, Horváth Sándor «kuss vörös»-e s Pákozdy pillantása maradt mögötte. Még levelet is kelleetlenül írt haza, mintha egy poshadt szoba ütötte volna arcul a levegőjével, amikor a szüleire gondolt. Lassan egészen leszokott róla, hogy rájuk gondoljon. Az öreg Boda pap évente kétháromszor írt, egyre kuszább, nagyobb betűkkel. Volt néhány kérdése: Zoltán mért veti meg őket, mért nem jön haza, mikor lesz kész, s nem bolondul-e meg ő is a tébolydában. Ezeket ismételte minden levelében, agyonfűszerezve a sorsról és a gyermeki hálátlanságról szóló morfondizálásokkal. Zoltánban önkéntelen rutin fejlődött ki e levelezés során. Úgy tudott az apja kérdéseire válaszolni, hogy egy pillanatig sem engedte át lelkén azt a kellemetlen érzést, amit Hodos jelentett, s amellett részletes és tisztelettudó volt, bár konokul elutasító.

Most azonban haza utazott. Nem is utazott, szökött a szerzetesség elől, melynek fogadalmát Bálint kezébe tette s a falu váratlan csillóságban merült föl benné, mint ütött-vert vastárgy, amely aranyozva jön vissza a galvánzó medencéjéből. Az apja elzavarta az éhező öccsét? Most ezt is emberinek találta s meghatódott az asztalra boruló emberen,

aki a saját gyöngesége fölött zokog. Eszébe jutott az apja kopogása az első szoba ajtaja előtt, a Renán könyvével odanyujtott békekönyörgés, s az anyja ki-bejáró tányérjai. Még Horváth Sándor vadászizgalmit is megértette s a szilveszteri jelenetből sem Pákozdy György hangja nyilalt belé, hanem Ilonka tekintete.

Eszteendő óta nem gondolt a falujára s most mégis éretten, minden indítékukban világosan tértek vissza az alakjai. A «mehezített élet» után, melyhez a tébolydában hozzáedződött, mint friss, könnyebb elem ömlött felé a falujabeli. Szinte csábította ez az áttekinthető egyszerűség. Mint aki higanyban úszott s vízben úszhat tovább.

A farnádi állomáson különös monstrumba ütközött. A pokróccal leterített, gőzölgő testű lovak közt egy sárga autóbusz állt a pocsétás útfelen, mint más fauna idetévedt szörnyetege. A kerekét s az oldalát is fölfröcskölte a sár, de a motorja beszállást siettetően berregett. A lovak épen hogy fölvetették erre a berregésre a fejüket: megszokhatták az újfajta állatot. Szemügyre véve nem is volt olyan szörnyeteg, mint első pillanatra látszott; Pesten kétakkorák szaladtak az utcákon, csak ép itt, a farnádi állomás előtt döbbsentette meg a szemet. Legalább kétszer árverezték el, amíg idekerült; egyszer Németországban, egyszer valamelyik vidéki nagyvárosban. Mintha csak a technika biogenetikai törvényét bizonygatta volna, hogy Farnádnak az egész autóipar fejlődését el kell ismételnie, amíg egy valódi, modern autóbuszt kap.

— Ez meg hová megy? — tudakolta Zoltán.

— El megy ez akár Lepsényig is — viccelt egy élemedett paraszt — ha közben le nem esik a hó.

Csakugyan Dád, Hodos, Ormánd volt az útirány s az autóbusz hátul gombolós ajtaja egymás után szívta be a félig ismerős utasokat, akiknek megért egy pengőt, ha nem kell a szoknyájuk alját összeletyakolni. Zoltánnak is jól jött a benzines bárka. Betelepedett a plüss pamlagra, amely a thüringiai városkában még plüss lehetett, de itt rosszul kibernetvált, vörös szakáll. Az őszi esők tengerszemei helyén csinos lyukak maradtak az országútban, s biztatták az autóbuszt, hogy csapjon föl hullámvasútnak. Egy-egy nagy lódulás majd szétlöttyintette a szegeit eresztő alkotmányt, az embernek kedve támadt összenyalábolni.

Zoltán elégedetten pillantott szét a tömött kocsiban. Amikor Farnádon a parasztszekerek közt ezt a sárga hernyót megpillantotta, szinte kételkedett: a régi Hodosra indul-e, vagy egy kicserélt Hodosra. Ezek a nyelvharaptató rúgópróbák, a plüssülést elborító fekete aljak, az ölben szorongatott vászonkeszkenők, a kajánabb megjegyzések után a száj elé kapott asszony-markok, a jegyosztó ember ideszokott viccei megnyugtatták: aklimatizálódott a sárga hernyó is mint a cséplő, vagy a gőzeke.

Zoltánnal szemben egy gyászkendős menyecske ült. A két térde közt nyolc év körüli bámész legény; elmeresztett szemekkel élvezte az

utazást, nem nézett ki az ablakon, nem figyelt az anyja kérdéseire, még a benzinszagot sem érezte, minden érzéke külön redőny volt, befelé, a meg-meglódított, majd aprózva remegtetett teste játékára figyelve szürcsölt a helyzetváltozás szimfoniáját. Az anyja Éva ángyit emlegette s Pista bátyádat, aki vasúti bakter lehetett vagy mi, mert a hajtányra is felültette Jóskát s ez Jóska életének, úgylátszik, legjelentősebb élménye volt. Zoltán oda-oda lesett a fekete kendő alá; az asszony is visszánézte őt. Én tudom te ki vagy, de ki vagyok én? mondta ez a szomorúságában is ravaszdi árnyalatú tekintet.

— Nem a Kökönyei Gyurka nénje?

De épen az, csak a régi játékosság illant el a derekából, mintha a teste is eltanulta volna a szeme szomorúságát. Álmában, mikor a pilláit lehunyta, befele patakozhatott ez a szomorú tekintet s minden kis porcikája teli lett vele.

— Nem akartam szólni, hátha nem szívesen beszél az ilyennel, — mondta s beszédközben megköszörülte a torkát. Az arca viaszába egy foltnyi vörös esett, szétfutott és belemeredt a halovány sárgába. A kislány arcán ugyanez a viasz és ugyanez a vörös, az ember tünődhetett, mi ez, egészség vagy láz.

Ha az autóbusz engedte, el-elpötytyent egy kérdés és rá a felelet. Hogy a Boda tisztelendő úr csak megvan, el-eltérfereg a ház körül. Kökönyei Gyurka is hazakerült, két éve már, de nem nősül, ott él vele, a hugával, s úgy szereti a Jóskát, mintha az övé volna. Hogy ők hol jártak? Sárbogárdon. A nénje vasútiné s Pista bátyja a hajtányra is felültette a Jóskát. A vasútira meg a hajtányra úgy látszik, nem csak a Jóska volt büszke, de a Rozi is.

A Boda János dolgánál álltak meg. Fél éve már, hogy kieresztették őt is meg Hermannt is. Nagyon megváltozott a János. Minden vasárnap ott ül a templomban; csüfolják is a népek, hogy a feleségéért imádkozik, mert az egész rosszféle lett, a kocsis után a postamester jött, aztán a Gulyás Pisti, aztán aki akart; végül is egy surján legénykére kötötte rá magát. A János meg ahelyett, hogy összeismertette volna a bot kampós végét a feleségével, meg se mukkant s még ráhagyta, hogy ő ítélkezhet legutolszor a felesége fölött s neki be kell várnia, amíg az asszony észhez tér. De az asszony annál inkább rosszalkodott, már csak azért is, hogy az urát kirántsa az istenkedésből. Hogy ő mit hozott a házhoz, meg a háború alatt mit dolgozott! Ami maradt, az ő jóvoltából maradt, az ura irassa rá a felét.

— Még van ábrázata ilyet követelni, tüzeskedett Rozi, mikor a háló-ágyukat is a János apja vette. A háború alatt a készet pazalta s az orosz foglyot is azért küldte vissza a táborba, mert nem akart vele lakni. A kislányához hétszámra se szól többet, mint «már megint a lábam alatt vagy», meg «te is csak falni tudsz, mint az apád». Olyan kis mazna az a leány, karót szúrna melléje az ember, hogy megtartsa: A János meg csak bólogat: ő megadja az asszonynak, amit követel, de húzza a válást,

hátha megjön az esze. Megkeveredett szegény a börtönben, — fejezte be a hodosi patika előtt, miközben az autóbusról lekászáltak. — Pedig nem volt rossz ember, akárhogy ortályoznak rá.

Egy irányban laktak, de Rozi elköszönt, özvegyasszony léteire nem akart fiatalemberrel mutatkozni. Még azt mondják, az úton csípte föl. Zoltánt meglepte, amit a bátyjáról hallott. Jelenetek villantak fel az emlékezetében. Ott ül az apja meg a János bátyja a gáderben, s ő mimeli hogy ustort csinál. Persze akkor csak az apja förmedéseit figyelte s a nagy, szögletes ember is csak az apja dekóruma volt, hiszen olyan szájatáti lett a nagybátyja beszéde előtt, mint ő maga. Az apja szavadatai azóta rég levizsgáztak s Zoltán visszaforduló emlékezete most a zömök, szögletes fejű, kurtanyakú férfira esett, akit akkor észre se vett. Újra fölmerült benne a szőlőhegy augusztusi sugárzása. A pince hűvös mélyében csillogva járt a hébér. «Tessék Béla bátyám, ez a siller harmadévi» mondja a bátyja. Mért nem pincézett a magához való fiatal házásokkal? Amikor Sonkra ment, ez a javakorbéli férfi olyan formán tekintett rá, mint itthonmaradt gyerek a pajtására, akit városba adtak iskolázni. A bevonulás óta kétszer látta: amikor az ablakot megkocogtatta, s másnap a temető előtt a csendőrörmester oldalán. Mi történt vele az utolsó kilenc esztendőben? Huszonöt, harmincnégy, negyvenhárom. Negyvenhárom éves, alig lehetett elhinni ezt a számot. S minden vasárnap a templomban ül s a cemende feleségére iratja a félvagyont. Akárhogy volt is, Zoltánnak ez a különös hír jól esett. Eddig csak azt érezte, hogy a szülőfalujába megy, ezután, hogy szükség lesz reá.

Odahaza aztán többet is megtudott János felől.

Zoltán úgy esett a cigánysori házba, mint hatalmas hal az apró medencébe. A szülei nem győztek helyet szorítani neki. A szobákban lett volna a számára tér, több is mint amennyi kell, csak az életük zsugorodott annyira össze, hogy nem tudták beiktatni ezt a Pesten földuzzadt, idegen életet.

Boda pap a disznóól mohos palánkján könyökölt, amikor Zoltán belépett s egy fej kukoricát morzsolgatott az utolsó napjait élő hizó elé. A hizó amúgy is megkapta a magáét, az az egy fej kukorica se ide, se oda, de Boda pap azért csak pattogtatta a bütykös ujjaival a szemeket, mintha attól eresztene hájat a koca. Közben gyerekes szavakat gügyögött az állathoz; volt ezekben a szavakban egy kevéske vád az asszony ellen, hogy lám külön is meg kell etesselek; szeretet az udvarukon ragadt egyetlen élő lény iránt; de legfőképen vonzódás a telő zsírpárnához, különösen a koca fületövéhez és a derekához, amelyet időnként megmegebökölt, a szabadon maradt keze hüvelykével. A kiskapu neszére messzelátó szemei fölé ernyőzte a kezét s gyanakodva nézte, kit küld rá a kerítésükön túli világ, amikor ő a hizót eteti.

A kiskapu nem a sarkán forgott, mint más rendes kiskapuk, hanem egészében állta el az utat. El kellett venni az útból, aztán visszarakni; a vasrészeit előbb megette az idő, mint a deszkáját. Az egész ház romlott-

mállott. Ács, kőműves esztendők óta nem mártotta belé a szerszámát. A tornác faoszlopai csodálkozva jöttek rá, hogy ők világeletükben fölöslegesek voltak, hisz pudvás derékkel épúgy megtartják a tetőt, mint ifjan, pedig annyi mintha nem is tartanak. Igaz, a tető is könnyebb lett, elpozdorjadosott rajta a nád, épen csak annyi maradt, ami a mohát a favázhoz tartja. A padlás itt is, ott is beázott s az utolsó meszelésre gyér ragyákban emlékező falon hosszú vízfolyás futott. A kerek kút bódéját látva, piszkos vízre s a kútverembedőlt téglákra gondolt az ember. A vályú környékét fölverte a csalán s a döngölt földkerítés itt is, ott is megcsúszott. Nem volt ezen a portán egy foltnyi friss meszelés, egy szál vadonat új deszka, ha csak az a ládafödél nem, amit az ól palánk-jára szegeztek, hogy a koca túrását ellensúlyozzák.

Az öregeknek föl se tünhetett ez a pusztulás. Ők maguk jobban megrokkantak, mint a tető és kerítés, s ha régi holmijukra néztek, még irigykedhettek is, lám a dolgok megmaradnak s mi nem. Zoltán ott állt az apja előtt s csak a nevetésre nyílt száját látta, melyben pirosan villogott az iny. Egy szem aránytalanul hosszú fog maradt ebben a szájban s amikor becsukódott, az orra és az álla szokatlan közel került. Csak nevetett az öreg Boda; ravaszul és barátkozóan nevetett Zoltánra s szinte kereste, hogy miféle mulatságos játékhoz ültesse a fiát. Bodané is kiállt a konyhaajtóba, nézte a két férfit, akik végre mégis csak rájöttek, hogy össze kell ölelkezniök. Ha Boda pap összement s a nadrágja meghármónikásodott, mint a vicclapok tanárjáé, Bodané még a réginel is ösztövérebbre nyult. Rászikkadt testére a hús s fokozhatatlan soványságában, kísérteties magasnak tünt; az ember kereste a szoknyája alatt a falábakat. Járásában is volt valami különös merevség, holdkórosság, vagy mi. A ruháját majdnem elvesztette, úgy kifogyott belőle s kötényén az emlékezetes kék folt, mint misztikus szekta rendjele. Amikor Zoltán az apja öleléséből kifejlett s rápillantott, egyik kedves betege jutott eszébe, egy fiatal lány, aki Szent Elek feleségének vallotta magát. Sosem tudta, mért szereti annyira ezt a betegét; most látta, hogy az anyjára hasonlított. Talán csak a tekintetük egyezett, mintha a felhők mögött kerestek volna valamit, de ez a közös tekintet is elég volt hozzá, hogy Zoltán érzéseiben örökre összekapcsolódjanak.

Zoltán látta a két öreg zavarát, megértette ezt a zavart. Amíg ügygyel-bajjal kapkodják arcukra a vendéglátó öröm rég elkallódott vonásait, bent szűkölnék, jaj, mit akar velünk ez a fiatal. Már majdnem doktor, négy éve él Pesten, mit kezdjünk vele. Az apában hánykolódik az emlékezés, hogy ő Skóciában járt s most mindjárt nagy, országos vagy filozófiai dolgokról fog a fiával vitatkozni. De miféle országos dolgot tud ő azon a cséve kukoricán túl, amit még mindig a kezében szorít. Az anya is érzi, hogy ő csúf aszott test, égi meszelő, ahogy a Gulyás jegyző úr mondta. S ebben a házban minden szétmegy: a tisztelendő úrnak eljár a szája, a padlás beázott s a szomszédba kell menni vízért, mert a kút bedőlt. S most mindezért ő rösteli magát, még az öregségéért

is, amit az Isten adott s várja, hogy Zoltán megleckézteti. Zoltán is férfi s a férfiak vádaskodók. Amikor utolszor itthon járt, nem bujt-e be az első szobába, mert megharagudott. Bodáné tányéron adta be az ételt s le kellett fognia az ura kezét, hogy rá ne csapjon a kilincsrre. Most megint ilyesmit vár, s a sok esztendő s hallgatás is nyugtalanodik benne : mit felel, ha a fia kérdezi.

Zoltán látja mi történik a két öregben s eszébe jut a nap, mikor az olasz fogságból hazatért. Milyen bambán viselkedett ő akkor. A családról fecsegett nekik, arról a családról, amely a Finta Dénes cifra szavaiból s a fiesolei szőlők sugárzásából ivódott a képzeletébe. Mit akart szegényekkel? Hogy ez a két öreg engedelmes statisztája legyen az ő szeretetrohamának? Legyenek a mesék szülői : szeretetükben hajlékonyak, mint a fiatalok közül is kevesen? Az apja hetven, s az anyja is túl a hatvanon. Micsoda lárva egy lelken az a hatvan év. Micsoda feltörhetetlen csontár, rákövült stalagmit. Hát nem ez a tiszteletreméltó az aggokban? A szenvedés sok évtizedes hajszája, mely ebben az elnyűtt testbe szorította őket, ehhez a néhány gondolathoz kötözte a lelküket s ezt a cséve kukoricát hagyta meg törekvéseikből.

Vigyázott, hogy ne legyen nagyobb, mint ők s ne emlékeztesse őket az ifjúságukra, amelyet nem éltek túl. Engedelmesen pakkolgatta a bőröndjét, kisimitotta az összegyűrt kabátját, megmutatta az új nadrágját. Ezt abból vettem, amit az ősszel küldtek. Ez a kék még a Gyuláé volt. Itt nem leszek útban édesanyám? Ni, édesapámnak még megvan a bicskája? Ezzel faragott nekem cifra ostor nyelet. Az anya emlékszik a Gyula kék ruhájára, átveszi a kabátot, ő is megsimítja s beakasztja a kiürült szekrénybe ; s az apa is örül, hogy a bicskája, innen-onnan három évtizedes. Cifra ostor nyelet? Somogyban volt egy juhász, annak a botját láttad volna . . . Lassan megnyugosznak a fiú felől. Lám az ő dolgaikról beszél s tudnak felelni a kérdéseire. Hohó, Boda pap még meg is csipkedi ezt a felcsert.

— Aztán nem bolondulsz meg annyi bolond közt? — kérdi s megmutatja a hosszú fogát, amely a lecsupaszított gyökeret is kölcsönvette, hogy minél hosszabb fog legyen.

— Kissé nehéz természetűek, igaz, — mondja Zoltán s akaratlanul is azt a kifejezést használja, amelyiket a dolgozatában. — De az ember megszokja őket, hamarabb megszokja, mint a kintieket.

Az öreg jó tréfának veszi s hosszan elnevetgél rajta. Új és új kérdéseket sajtol ki magából. Milyen az a kényszerzubbony s hogy éjjelre is rajtuk hagyják-e. Igaz-e, hogy vizipuskával föcskendeznek a bolondok közé, ha morognak s Zoltánéknál metszette-é el a bolond borbély az ápoló gégejét. Zoltán bevallja, hogy ő alig látott kényszerzubbonyt, a vizipuskát az állatkertben használják s az a bolond borbély nem náluk garázdálkodott. Bodáné is megnyugszik, a két férfi nem dühös, sőt nevetnek egymáson. Zoltán elé tálalja a kettejük ebédmaradékját s arra gondol, mi lesz most már a vacsora.

— Ha visszamégy, készítheted János bátyádnak is a helyet, — tért át Boda pap, a híg leves fűszerűl az utolsó hónapok főszenzáció-jára. — Megétették a papok. Tudod ezek a dutyiba is beódalognak; gondolják, szép szóra kenve beveszi a rab a maszlagot. Már az se tetszett nekem, ahogy ide beállított. «Bocsásson meg Béla bátyám, hogy annyi gondot okoztam, éljünk ezután békével.» Én még azt hittem, csúfolódik, amiért akkor hiába kocogtatott. Már ne is neheztelj érte öcsém, ha én akkor beeresztlek, veled ülhetek s más az, ha egy hetvenéves ül. Nekem kiskorú fiam volt, abból doktort akartam nevelni, s neveltem is, jó tanuló, kint van a Farkasréten a bolondokat kezeli. Beláthatod, hogy mindenki a magáét félti. Te magad embere vagy, s a mondás is úgy szól, akinek nem borja, nem nyalja.» Ezzel rendbe is lett volna, de ő megátalkodik benne: «Nem csúfolódom én Béla bátyám, hanem sajnálom, hogy veszedelembe döntöttem magukat, jelentkezni kellett volna, így meg úgy. Még sokat összehadrált, elég az hozzá, ő megtért s a Krisztust akarja követni. Azzal így a Krisztus, meg úgy a Krisztus. Én megharagszom, nekem akar ez prédikálni, tudok én is annyit a Krisztushoz, mint ő. No, mondom, ha a Krisztust akarod követni, hamar megteheted, a feleséged úgy is elprédálja, amid van. Akkor kiülhetsz a kereszt alá, én is vetek a markodba egy hatost. Erre: hogy ő egy szikrával sem érdemelt jobb asszonyt, mint a felesége, mert buja ember volt, az asszonyt is ő rontotta el. Ezt mondta s azóta minden vasárnap ott kántál a templomban s a feleségére akarja iratni a Csillér-részt, meg a házat.

Estére Zoltán korán ágyba bujt, nem akarta a szülei eszébe hozni, hogy karácsony előestéje van. Még erőltetnék a kedvéért az ünnepélyeséget, holott az ő életükben rég összefolytak ünnepek s köznapok. Reggelre leesett a hó s a csillogó szárú csizmák jókedvűen csikorgatták a havat. A friss hó gyapotjával megvirágosodott fák, az ógyelgő népek topogása, a ráérő kacajok egyre beljebb csalták Zoltánt a falu szívébe. Itt is, ott is ráismertek; már akadt, aki nem ütötte le előtte a fejét, a gazdák közül is rákösztönt egy-egy jámborabb; lassan fölszívódtak az emberek emlékezetéből a régi gyűlölségek.

Ott állt a torony alatt. A magasban harmadikat kongatott az öreg harang; friss öntés volt, a tavasszal szentelte föl a püspök s csak a nagysága, meg a jogfolytonosság révén ment öregszámba. A templom körül ácsorgó nép utolsói is beszivárogtak a templomba. Az asszonyok elől, a főbejárón, a férfiak oldalt, a pap kapuján. Zoltánnak eszébe jutott a nagybátyja, aki minden vasárnap itt kántál, ebben a templomban s a negyedik elemista Boda Zoltán, amint a kórus korlátján át a templom ünnepélyes ürébe les. Tíz esztendő s kora óta, mióta az elemiből kiállt, nem volt ebben a templomban, az apja nem engedte. Most egyszerre ő is ott lézengett a kis pitvarban, ahonnét hajdan annyi gyűlölettel látta a bitorló papot a főbólintó parasztok s a felpattanó iskoláslányok sora közé lépni. Még el se szánta, hogy bemegy s valaki már udvariasan előre engedi: tessék doktor úr. Az apa Horváth Sándor az, a hatalmas gazda,

ki előtt a szíve is elállt, mikor a töméntelen Horváth-porta tornácáról odakiáltott, hát ezek a gyerekek mit akarnak. S e régi emlék hatása alatt most époly engedelmesen somfordál be a templomba, mint akkor az udvaron át a szérú felé, ahol Behr fürdőszobát vájt a Laci szalmakazal-beli lakosztálya mögé.

Első pillanatra meghökkent, hogy a templom ilyen kicsiny. Keresi az aranybetűs mennyezet alatt a roppant térségeket, de az a hajdani végtelenség nincs sehol. Az orgona sípjai alig karvastagságúak, pedig ő úgy emlékezett, hogy egy katona elposztolhatna egyben-egyben. Az úrasztal terítőjén sincs semmi különös ; a himzett aranykehely, ni, egész fekete.

Tétovázva áll meg a persely mellett, melybe olyan különös zenével hullottak a kijövők csörgő rézkrajcárjai. Apa-Sándor már elkerülte őt ; mennie kell, így is kirí a többiek közül. Egész hodosias gondolatai támadnak. Ő most már doktor, az intelligencia közt a helye, mondja az ősi templomi rend, Gulyás Pista, az új jegyző, aki a szélen ül, már föl is állt, hogy beeressze az első padba. Zoltán tekintete elfut az első pad fölött s beleakad Horyáth Sándorba, aki a patikus fia s a hajdani jegyző Lajcsi közt ült, aki még ma is jegyző-Lajcsi, bár az apja régen meghalt, s a tavaszon új jegyzőt választottak. Aztán elfut a hátsó sorok fölött, ahol ünnepre kikefélten és kikeményítetten nagy zoltárfúvó egészségben ülnek a javakorbéli parasztok, szorosán, hogy a sipkájukat sem tehetik le maguk mellé, mint más vasárnapon. Épen csak ott a falnál van egy kis hézag, annyi tér, amin két-három ember megül s a fal mellett egy sötét négyszögekből összefabrikált ember, aki olyan elszánással fújja a dicséret sorát, hogy «angyali verset mondjuk szent ünnepén», mintha egy levert forradalom indulóját bömbölné bele, bujdosó kuruc, az ellenséges rengetegbe. Zoltán egyszerre faképnél hagyja Gulyás Pistit és az udvariasságát, hátrasétál a polgárok padsorai közt, engedelmet kér a szélsőtől s betelepszik Boda János mellé.

A zoltározó férfi arra lesz figyelmes, hogy baloldala felől megtelik a pad. Odapillant, valaki vidéki, ki ülne más mellé, mint vidéki. De egyszerre csak elvörösödik, előrenyújtja szélesujjú kezét s már vissza is húzza, mintha az öccse tenyere csalánból volna, s tovább fújja a karácsonyi éneket : «amely Betlehemnek mezejében régen.»

Betlehemnek ez a mezeje már pöttöm korában beléforrt minden hodosi kálvinistába s úgy hozzátartozik a karácsonyához, mint városi emberéhez a fenyő. Most mégis majd bentragadt a gyülekezet ebben a jól ismert sorban. Szerencse, hogy a rag alatt is kuksoltak vénasszonyok, akik nem látnak ide s a kóruson is ott csügg a gyerekek darázfészke, akik nem értik Boda Zoltán tüntetését, s néhány önérzetes férfi derék is átal megfordulni. Az énekhang egy-két percre így is elvékonyodott, csaknem odaveszett az aranybetűs bolt alá, hogy aztán annál vastagabban zúgjon fel a «zengett eképen» után a gyülekezet megtalált lelki-egyensúlya. Boda Zoltán odaült a direktor bátyja mellé.

Zoltán ezt az általános hökkenést alig vette észre, legföljebb a bátyja kínos s mégis boldog zavarát, s azon volt, hogy ne aggassa őt az éneklésben. Széttékintett a karácsonyát ünneplő falu fölött. Majd mindenkit ismert, kit szavából, kit híreből. Megütődött. Mi az, a sor végét már nem cifrázzák hosszú kacskaringók? Meghalt az öreg Varga, a hosszúéletű kurátor, s vele a privilégium. A legöregebb Horváth Sándor helyén Hamar István nyomja az éneket. Lám egész elkél az öreg helyett, pedig Zoltán emlékezetében még mint derék ötvenes élt. A harmóniumot is megfegyelmelték, már nem áll ki belőle a szusz, mint Bordás idején. Hova lettek az ő hús-zacskóban tartott szemei? A fiatal rektor megdere sedett s a kis tanítócska, akinek a Karacsóner lány, a Feri ideálja, a galambos leveleket küldözgette, pocakos házasember. A molnárné is áttepedett az intelligencia asszonyai közé, persze a lánya révén. Kár hogy a kis Zsófikán kezd mutatkozni az anyja gonosz arcvágása s a keble is sürgeti, hogy hamar férjhez menjen. No csillogtatja is a karika gyűrűjét, amíg az orrát fújja. Hová pislog ez a lány? Csak nem Horváth Lacié az a kerek fej a jegyző-Lajcsi mellett. Úgy-úgy, Horváth Laci hiszen te csak tegnap jegyezkedtél el Zsófikával s az életfogytiglani körorvossággal. Az meg ki ott? Csak nem a legkisebb papkisasszony? Milyen csinoska lett. Amikor Zoltán utolszór látta, még lenn ült a kisiskolások közt. S az? . . .

Igen, végre Horváth Ilonkát is észre kellett vennie. Szegény Pákozdy. Milyen más volt ő a természetmutató, sudár háziruháiban, a ruhaújjból kibugyanó karjával, amint a diófának támaszkodott s kacagta, hogy Róna Teri nem ismeri meg a hagymát. Most valami cifra rájeroskalap ül a fején, s csüggedt és hamis előkelőség az arcán. Az aranybetűk alatt harsogó gyülekezetben csak neki van bundája s úgy kell viselkednie, mint az egyetlen bundás nőnek, aki a Pákozdy bérlő felesége. Ebben a templomban minden szem azzal villog rá, ni a Horváth Ilonka s neki be kell bizonyítani, amit négy éve bizonygat, hogy ő Pákozdy György felesége s egy sárosmegyei nemesi címer függ az ebédlőjünkben. Szegény Ilonka. Vajjon emlékszik-e arra a Szilveszteréjtszakára, amikor a vénasszonyok szállingózásában beérte őt, villant át Zoltánon s akaratlanul is oldalt húzódtott, hogy a tekintete sugarát elfoghassa.

Az iskoláslányok padja föl pattant s a pillantások mint galambraj, melynek búzát hintettek, a papí kapu felé rebbentek. Volt mit nézni! Az öreg pap nem egyedül jött, a balján taláros, derék fiatalember; bő sörényű, pirosarcú. Melle zengő hangot ígért s nagy barna szemei a havat is megolvasztották volna. Olyan volt, mintha Mányoki festette volna, papruhás kuruc vezér.

— A vendég-pap, — súgtak össze, akik hallották már az ujságot, volt, aki el is mosolyodott: hírlétt, hogy az öreg pap szeretné vejéül s utódjául. A lányok szeme is kirebbent a zsoldár fölül s egy perc alatt úgy megszívta magát ezzel a taláros Herkulesssel, hogy attól fogva az ő képe káprázatát látták a zsoldár agyas kottái helyén.

Zoltán nem számított erre a karácsonyi vendégprédikációra s még kevésbé arra, hogy a vendégpap Csanádi Gábor legyen. A két férfi megkerülte az úrasztalt s betelepedett a faragott székbe, a szószék alá. Az öreg pap idő előtt elnyűtt férfi volt. Ötven néhány éves s már botra támaszkodott, annyira elővette a reuma. Deres halántéka alatt vastag ér kanyargott. Még erőltette az énekszót, föl-fölrántotta a fejét, úgy lökte ki a szótagokat, de megcsukló hangja elveszett a Gáboréban, mint fűrész nyikorgása a vízesés zajában. Gábor igazi papnak szabott ember volt. Valami egész önálló, de annál méltóságosabb ritust vitt minden mozdulatába, még a lecsúszó talárt is úgy rándította feljebb a vállán, hogy szinte jelezte, én most talárban vagyok. Az imakönyvet és a szentírást áhitatos-gondosan helyezte le a padra, egy-két percig ott nyugtatta rajta a gyönyörű, ovális körmű ujjait, mintegy mutatva, ez az én váram és erőm. Eleinte alkalmazkodott a gyülekezet énekéhez. Majd pajtáskodó könnyűséggel fölé került, észrevétlenül irányította, s megtöltötte szokatlan melegséggel. Az emberek boldogan érezték ezt a hangjaik fölé kerekedett férfihangot, mint egy jókedvükben választott fejedelem kacagását. A felálló énekre még a rideg templomfalak is összerendeztek, megéreztek, hogy új úr lépett a boltok alá. A felálló énekbe mindenki beleereszti a maga orgánumát s most mégis úgy hatott, mintha csak Gábor énekelne s a gyülekezet messze mögötte döngicsélné az «az Istennek szent angyala» jólismert dallamát. Amikor fölállt s az utolsó sor alatt lassan a szószékre sétált s az imádságos könyve fölött mély, hangtalan imába merült, mintha megsötétedett volna a templom, annyira hiányzott belőle a Gábor hangja.

A Csanádi Gábor prédikációja egészen más szabású volt, mint az öreg pap zilált, tudósokkal vitázó, mondattördelő, elvont monológja. A Lukács evangéliuma alapján beszélte el Krisztus születését, s a pásztorok történetét. De olyan részletesen és szemléltetően, mintha csak a Korocsoner kocsmában lett volna az a jászol, amelyben a kis Jézus feküdt s a pásztorokat is az ormándi határból küldték volna át Isten angyalai. Még ilyenfélét is mondott: «Az öregebbek bizonyára emlékeznek arra az időre, amikor ennek a községnek a határában is nagy birkanyájak legelésztek. Ezeket éjtszakára sem hajtották be, a pásztorok ott maradtak a birkáik mellett, kint aludtak a csillagos ég alatt. Ilyen pásztorok voltak azok is, akikről a biblia szól». Ez persze fölös beszéd volt, mindenki tudta mi a pásztor s hogy a biblia nem egy gyapjúnyíró telep alkalmazottairól beszél, de azért jólesett a fülnek a sok ismert, konkrét részlet. Ezeket el lehetett képzelni, nem úgy mint az öreg pap elvont vitáit s a beszédje is olyan volt, mintha egy patak folyt volna át a templomon, hol játékosan szikrázva, hol sötéten megzúdulva.

Zoltán az öreg papot figyelte, aki bólogatva hallgatta ifjabb társát, mintha nem is őt pipálnák le a tulajdon gyülekezete előtt, s ez nem is verseny volna, amelyben a százfejű zsüri réges-rég a fiatalság pártjára állt. Nem, az öreg pap nem irígy hisztrio, akit megöl az ifjabb sikere.

Ő örül, hogy az Isten igéjének új hirdetője támadt s az ép itt tehet tanúságot a hodosi gyülekezet előtt. Kissé talán magvatlannak s külsőségesnek tartja a szentbeszédet, de ezt magának sem vallja be, mert hátha ez a vélemény is az irigység kísértése csak. A szent beszéd jó, a gyülekezet csupa fül, mindenki láthatja, hogy e fiatalember igazán tehetséges. Különben is a veje lesz, a kisebbik lányát veszi el, a kedvencét.

Zoltánt előntötte a részvét. Megtudta volna ölelni ezt a hajdan gyűlölt embert, aki ha több tisztességgel is, de épúgy kipottyant a szószékből, mint az ő apja, s minden «igazi tisztelendő». Oldalt tőle Boda János ült; komoly férfiarcát állhatatos figyelem árnyalta még sötétebbre. Mit vár ez a sokat hányt ember a Gábor pásztoraitól, akik már annyira pásztorok, hogy a birkaszag is érzik rajtuk, de még mindig csak az újfajta, angol-prédikációs módszert, az ifjú pap kellemes hangját és kielégült hiúságát szolgálják, s nem Boda Jánost, aki ezen a karácsonyon arra az angyali üzenetre kíváncsi, amely neki a direktornak és főlzarvazott férjnek is megjelöli a jászolt és a gyermeket, Boda Zoltán addig nézte ezt a komoly férfit, amíg felforrt benne a vér. Olyasfélét érzett, amelyet az öreg pap érezhetett volna a faragott székből, ha lett volna hozzá bátorsága. A sonki rivalitás új lobot vetett. Csanádi Gábor, hogy mered elvenni a nyájamat? Arról a jászolról én beszélhetnék s ez a Boda János az én emberem. A gyülekezet kallódói közt én vagyok a pásztor!

(Folyt. köv.)

Németh László.

IMÁDSÁG A CSÖNDHÖZ.

Ó ezerarcú csönd, ki mindig más vagy,
 Más a nyáresti kert verbénái s violái között,
 Illattól elaléltan s borzoltan a szél kezétől,
 És más a viráglalan sziklatetőn, hol a néma,
 Nagy hegyi varjak élnek tebenned egyedül,
 És újra más két ember szavai között, ziháló,
 Szóbilincsbe vetett szíveket szabadító csönd, —
 Ó ezerarcú csönd és mégis egy mindig, örökre,
 Amelynek nyugalmas öléből hulltunk
 A zajnak kegyellen karói közé, s ki egykoron
 Majd újra felveszel két ringató karodba:
 Nyisd meg nekem magad, engedd, hogy érteni tudjalak egészen,
 Zengsd meg nekem szent csodáidat, —
 Mert tebenned él a bölcseségnek magva,
 Szépségnek híme, minden gyönyörűség,
 És áldott, akit te szemedbe nézni engedsz...

Lelkes Éva.

Reymont géniusza a Parasztkban.
 A *Parasztkot* vas szorgalommal párosult kiváló írói tehetség teremtette. Bele kell magunkat élni Reymont azon hallatlanul terhes és kemény életkörülményeibe, melyekben az ő későbbi lángelméje kifejlődött, hogy egész nagyságában megismerjünk egy tényt. Azt t. i., hogy az élet, amely mint a fürgeteg, elpusztít minden útjába eső gyenge és ingatag lényt, nem bírta elragadni, sem megtörni azt az embert, kinek életútja göröngyön s éles kövön vezetett. S nemcsak el nem morzsolta az a létért való kemény küzdelem, hanem ellenkezőleg, még elszántabbá tette, még jobban megedzette s megerősítette benne a hitet írói hivatásában.

A *L'Europe Nouvelle* 1925. évi júniusi számában a lengyel írók és államférfiak sok cikke mellett ott olvasható Reymontnak, mint a Nobel-díj nyertesének, gyönyörű leírása a Parasztko keletkezéséről. Megtudjuk ebből, hogy az *Igéret földje* című regényének befejezése céljából Reymont Franciaországba utazott és ott rövid időre Quarville községben telepedett meg. Munka közben megismerkedett egész környezetével: az emberekkel és a természettel, mely utóbbi Lengyelországra emlékeztette. Ép ez időben olvasta el Zola Emil híres naturalista regényét, a *Föld-et*, melynek cselekvénye Quarville közelében játszódik le. Felháborodott ezen a könyvön, mert nem találta benne a francia falusi emberek valódi életének képét. Elhatározta tehát, hogy ő maga ír egy regényt a francia parasztról s abban szembehelyezkedik Zola koncepciójával. Ezzel a tervével azonban hamarosan felhagyott, mert úgy találta, hogy Zola ez időben még sokkal híresebb és becsültebb, semhogy a siker reményével lehetne ellene fellépni. E helyett a lengyel parasztról szóló könyv megírásához fogott. Az idő nem volt ugyan alkalmas erre, mert a paraszt akkoriban nem keltett Lengyelországban nagyobb irodalmi érdeklődést. Akkor csak a szociális kérdések voltak időszerűek a lengyel irodalomban. Az olvasókat elsősorban Sien-

kiewicz és a skandináv irodalom érdekelte, főleg Ibsen és Strindberg. Reymont ennek dacára hozzáfogott a Parasztkhoz s néhány hónap alatt terjedelmes kötetet írt, melynek története őszi időben, hegyi faluban játszódott le. Rövidesen azonban új regény körvonalai bontakoztak ki előtte. Tűzbe vetette hát az egész kötetet, hogy újra kezdje a regényt. Négy évi megfeszített munkájába került Reymontnak az új terv megvalósítása.

Az *Igéret földjén* és a *Komedjantkán* kívül Reymont főképp a parasztsztyál írója. A *Parasztko* genialis szintézise és kiegészítése a parasztlelet azon képeknek, melyet Lenartowicz és Konopnicka költészete, valamint Orzeszkowa, Prus, Sewer és Dygasinski regényei állítanak elénk. Reymont előtt a még elég kevéssé ismert Dygasinski adott regényeiben és novelláiban aránylag sokoldalú képet a lengyel népről és a lengyel faluról. Ez a kép azonban legtöbbször Zola és Maupassant naturalisztikus felfogásának szellemében készült. Össze kell hasonlítani a Parasztkot az előbbi parasztregegyekkel és határozottan megállapíthatjuk a Reymont által végzett szintézist és kiegészítést. Itt megjegyezhetjük, hogy a lengyel, de még az idegen irodalomban — nem véve ki Knut Hamsunnak a Nobel díjjal szintén kitüntetett *A föld áldása* című regényét sem — senkinek sem sikerült oly genialisan megfigyelt igazságot alkotni a parasztról és a faluról. Nagyon találóan mondotta ezt a Parasztko francia fordítója, Schoell tanár a *Revue de Paris*-ban: »Egyetlen regényírónak sem jutott eszébe, hogy elvesse az írói előítéletet, a képzelet minden termékét, hogy mélyen belemerüljön a földbe, hogy kiválassa az ország mélyén rejtőzködő falut, leírja annak mindennapi képét, reggeltől-estig nyomon kövesse lépésről-lépésre, napról-napra a parasztot, vele menjen a vásárba, a búcsúra, a kocsmába, a malomba, istállóba, a fűrészmalomba, a mezőre, hogy mindig és mindenkor meglepje a parasztkot, a jó- és rossz-kedv, az elérékenyedés és a jószág min-

den pillanatában s akkor is, mikor durvák, amikor vigadnak vagy halálos ágyon fekszenek.

Sikerült-e valakinek úgy, mint Reymontnak elénk állítani a paraszt erejét, kitartását és a földanya szeretetét? Nincs olyan romboló elem, amely legyőzni tudná Reymont parasztját. Ha a szárazság vagy vízáradás elpusztítja termését, ő föltétlenül megmenti a vetőmagnak valót, s ha ez nem sikerül, lop annyit, de a földet be kell vetnie, mert ez az ő legszentebb kötelessége. Ezért szimbolikus jelentőségű a Parasztok azon gyönyörű jelenete, mikor a halálosan beteg öreg, Boryna Mátyás, hagymázosan jár a földjén és — vet. «Boryna hirtelen letérdelt, inge szélébe földet szedett, mintha vetőmagnak elkészített gabona lett volna. Amikor annyit szedett, hogy alig bírta föl-emelni, keresztet vetett, megpróbálta a lendületet és vetni kezdett... Maga elé szegzett tekintettel nézte a tavaszi éjtszakának ezt az igéző világát és csöndesen járt, mint a minden göröngyöt és minden fűszálat áldó szellem, és csak egyre vetett. Egyre vetett, vetett fáradhatatlanul». És sikerült-e valakinek szebben elénk állítani a paraszt földszeretetét, mint Reymontnak? Elég emlékeztünkbe idézni a képet, mikor Boryna Antek a fogházból való hazatérte után nézi a földjét, mint új gazda és leül a bokrok árnyékába: «Úgy ült ott, mintha meg volna meredve. Csak nézte a világot és egész lelkével elmerült a hallgatásba: mindenféle teremtmény vakmerően közeledett hozzá. Hangya mászkált a hátán, olykor lepke szállott a hajába és istentehénkéje keresett valamit az arcán. Kővér, zöld hernyó kapaszkodott a csizmájára, majd meg az erdei madárkák csicseregtek a feje fölött. Egy mókus surrant az erdő felől, fölémelte farkát és egy pillantásig habozott, ne ugorjon-e rá. De ő mindezekről nem tudott. Elmerült valamiben, ami a földből tört ki és mámoros édességgel töltötte el a lelkét. Úgy érezte, mintha a szíllel hemperegne a vetésben. Mintha ő is csillogna a füvek lágy zöldjével. Mintha folyamanként gördülne az átizzott homokon, a szénától illatos réteken keresztül... Mert hát újból a földön, érezte magát. Az apai, ősapai rögön, övéi között».

És a Parasztok nyelve? Magvas és mindent átvevő a népnyelvből, ami abban legszebb. Átvitt értelmű kifejezésekkel és a parasztéletből vett szólás-

módokkal tett. A parasztvilág tökéletes légkörét és hangulatát alkotja. Reymont ép úgy, mint a másik nagy írónk — Zeromski — teljesen bele tudja magát élni az általa bemutatott személyek érzésébe s gondolataiba, úgyszintén a természet szellemébe. Innen van a Parasztokban szereplő nagy számú alak tökéletes egyéni jellemzése. És innen az a számtalan, nagy szeretettel és finomsággal festett tájkép.

Mikor 1925. évi augusztus 15-én az egész Lengyelország népe Wierchoslawice faluban, Tarnow mellett, nagyszerű ünnepséggel tisztelgett a Parasztok szerzője előtt, megérdemelt ünnepe volt Reymontnak. A parasztok impozáns felvonulása Reymont előtt a meghatottság könnyeit sajtolta ki a szemekből. A festői népviseletbe öltözött küldöttségek egymásután álltak meg a Parasztok szerzője előtt és gabonakalászközből font aratókoszorúkat nyújtottak át neki, mint a jól végzett munka jelképét. A mélyen meghatott Reymont alig tudott szóhoz jutni, arcán az elérzékenyülés tükröződött...

Tomcsányi János úr, a magyar-lengyel kulturális közeledés fáradhatatlan munkása hozzáférhetővé tette a testvér magyar nemzetnek Reymont remek művét. A magyar közönség kétségkívül olyan érdeklődéssel fogja fogadni a lengyel parasztról szóló regényt, amilyennel a lengyel közönség Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Tömörkény István és más jeles magyar szerzőknek a parasztéletből vett regényeit fogadta.

Varsó. *Pazurkiewicz Szaniszló dr.*

Különbéle könyvekről. *Kocsordi Elemér: Balladák-legendák.* Vagy félszáz verset jelentetett meg Kocsordi Elemér a fenti cím alatt, igen jó minőségű papíron. Debrecenben ugyancsak vannak vershez értők, és talán őszinte emberek is, akikhez bizalommal fordulhatott volna, mielőtt kinyomatta e «balladák»-nak elnevezett kishíreket.

A könyvalakban való kiadásra alkalmasint az az esemény készítette a szerzőt, hogy — amint a könyv végére biggyesztett jegyzet világga kiáltja — Agárdi Ferke című «balladája» először a «Debrecen» valamelyik tavalyi számában jelent meg.

Palasovszky Béla: A szolga énekel. Romantikus lírai regény a mesebeli szolgáról, aki reménytelenül szerelmes a mesebeli királynőbe. Negyvenhét oldalon folynak a rutinra valló, jól ver-

selt versek, de nem oldják meg az olvasó minduntalan felvetődő kérdését: miért kellett ehhez az ismert, és motívumokban szegény témához 47 oldal, amikor négy, vagy hat strófaban briliánsan meg lehetett volna írni? Palasovszky Béla írása nem olyan gazdag és nem olyan mély, hogy egy ilyen hosszú terjedelmű verszetet illegitím módon szépségekkel ki tudjon hímezni. És az olvasó méltán elvárhatja, hogyha már témában nem kap újat, legalább formában, motiválásban, lírájában adjon olyat a költő, ami munkájának terjedelmét indokolttá teszi.

Egyébként Palasovszky Béla (aki nem tévesztendő össze Palasovszky Ödönnel), igen érdemes és jószándékú lírikus. Értékéből az előbb mondottak semmit sem vonnak le. Bizonyosra vesszük, ha nem ilyen idejétmúlta feladatokra pazarolja költői erejét, több elismerésben lesz része.

Sándor Pál (Pápa): A királynő kedvence. Ez a háromfelvonásos színmű Mária Terézia korában játszódik és a császárnő házasságszerzési hajlamának egyik súlyos tévedéséről szól. Kedvencét, Stahrenberg Leonóra grófnőt, aki egyben keresztlánya is, mivel József császárba, (a fiába) szerelmes, hogy elébe vágjon egy esetleges mezzaliansznak, férjhez kényszeríti a császári pár előtt nagy kegyben álló Esterházy Ferenc grófhhoz, a bécsi udvari társaság kedvelt Quinquinjéhez. Esterházy-nak Althann grófnővel van közismert viszonya s a császárnő — egy csapásra két legyet — e házassággal ennek a bűnös viszony-nak is véget vet.

A házasság azonban boldogtalan, főleg azért, mert Leonóra továbbra is hűen szereti József császárt, míg férjét, akit egy pillanatra sem bocsát magához, kitartóan és egyre jobban gyűlöli. Mária Terézia nem tud erről. Esterházy közlései nyomán abban a hitben van, hogy a fiatal pár boldog, de Leonórát nem látja három évig, és így nem is tudja a valóságot.

Leonóra szabadulni akar házasságából s ezért régi imádját, az egyébként szintén gyűlölt Schulenburg gróft ráveszi, hogy szöktesse meg őt Párizsba. Ez meg is történik. A sors, vagy a szerző jóvoltából, József császár ugyanekkor szintén Párizsban tartózkodik, még pedig inkognitóban, és Leonórát a Hotel Trevilleben, az egy szobával beérő császár előszobájába kvártélyozza Schulenburg, helyszűke miatt. Itt Schulenburg jutalmát köve-

teli a szöktetésért, és olyan jelenetet provokál, amelyre a szomszédban mindent halló József császár kénytelen feladni inkognitóját. Schulenburgot őrizetbe véteti s a grófnőt megnyugtatta. Schulenburg kint a folyosón főbe lövi magát, Leonóra pedig arra határozza magát, hogy a Szentföldre indul.

Ettől a melodramai befejezéstől eltekintve, a mese ügyesen szövődik s a gyakorlatra valló, jól vágó dialógusok élvezhető olvasmányt nyújtanak. Valószínű, hogy némi javítással a színpadon is volna sikere e kis darabnak, bár egyes színdarabok érthetetlen bukása, mások indokolatlan sikere, azt mutatja, hogy a legkülönb színpad ismerők sem ismerik a siker titkát.

Annyi bizonyos, hogy a darab második és harmadik felvonásában korrek-turára volna szükség. Nem hihető el, hogy Mária Terézia három évig ne lássa a keresztlányát, kedvencét, és amikor meglátogatja, egyszerűen tudomásul veszi, hogy beteg, anélkül hogy kíváncsi lenne rá. Továbbá elő kellene készíteni Althann grófnő látogatását is Leonóránál. Barátságuk készületlenül éri az olvasót, hiszen az az érzése maradt meg az első felvonásból, hogy Althann grófnő épen Esterházy személye miatt nem valami nagy barátságot érezhet Leonóra iránt. És aztán ez a harmadik felvonásbeli deus ex machina várna még jobb megoldásra, mert ebben a beállításban, hogy Leonórát ép József császár mellé kvártélyozzák, kissé operettszerű. A darab értékei azonban olyanok, hogy a hibák kiküszöböléseért érdemes az átdolgozás fáradságát vállalni.

Buzna Viktor S. J.: Az utolsó Abbeville. Tagadhatatlanul nemes-szándékú írás ez a négyfelvonásos történelmi dráma, amely az Erzsébet angol királyné idejébéli katolikus-üldözéseket tárgyalja. Sajnos, a színei túlságosan hátborzongatók, a figurák a szerző törekvései ellenére sem tudnak életet kapni és elhíthetően hatni a sötét lapokról. A kor levegőjét megéreztető indulás már maga is olyan sötét színeket hoz és olyan kegyetlen, hogy ennek és az ezt követő eseményeknek szörnyűségükben való fokozása csak a Grand guignol színpadok számára lehet feladat. A főszemélynek, Abbeville lordnak viselkedése már az első pillanattól fogva abnormális embert mutat, jól lehet, a szerző csak az utolsó felvonásban nevezi ki hivatalosan is örültnek. És ennek az örültnek a gonosz-sága,

kegyetlensége és ostobasága irányítja az egész cselekményt, amelynek elején a tengerparti kastélya közelében lévő sziklazátanyokra csalja egy menekülő hajó üldözött katolikussait és várórságával úgy bunkóztatja le őket, mint a fókavadászok a fókákat. A lord régen elveszettnek hitt fia, szintén a menekülők között van, azonban a továbbiak folyamán élve kerül atyja kastélyába. Az apa rá akarja bírni, hogy hagyja el vallását, de a fiú, aki nemcsak katolikus, hanem fölszentelt pap is, sem a fenyegetésekre, sem az ígéretekre nem tántorodik meg. Ezért atyja kivégezteti házi hóhérjával, maga pedig teljesen megőrül.

Bármilyen tendencia vezesse is a szerző tollát, ez a felvázolt történet a maga szörnyűségében se nem szép, se nem tanulságos, se nem felemelő. Csak iszonytató. A fiú halála pedig egy csapdába került tiszta lélek hiábavaló áldozata. Ennek az áldozatnak az erkölcsi tanulságát is eliminálja az egész daraból kiáradó kegyetlenség szörnyű érzése és az, hogy ezt a kegyetlenséget egy örült sugározza szét a maga környezetében.

A színpadi kereslet és kínálat tanulságai, a sikerek és bukások grafikonjai bizonyítják, hogy a ma embere az egyre nehezebb életviszonyok között, mindjobban eltávolodik a színpadi drámától. Iránydráma, még ha valószínebb életet vitt is színpadra, sohasem tudott tartósabb sikerre vergődni s így nagy okunk van hinni, hogy «Az utolsó Abbeville» drámája még ki sem fogja próbálhatni életrealitását a világot jelentő deszkákon.

Pakocs Károly : Jöttem Isten városából. (Versek. Szatmár, 1929.). Tartalmas, mélyérzésű költőt ismerünk meg ebből a vasok kötetből. Pakocs Károly Isten fölként szolgálja. Vallásosságát, mély megfigyeléseit, gondolatainak és érzéseinek gazdagskáláját, amely a lelki és a tárgyi világ minden húrján végigfut, olyan férfias hangú, friss versekbe foglalja, amelyek kétségtelenül figyelmet érdemelnek.

Esti imádságom című versében így mutatkozik be :

Én mindig levetkezem az Isten előtt,
mielőtt lefeküdnék :
levetem sarumát, övemét, ékeimet,
fekete köntösömet

s megállok ágyam előtt, mint valaha
bölcsöm pereménél,
mikor édesanyám fekvésre igazította
meg a párnám.

Mintha édesanyám szólna mesékben,
simogatna kezével :
Isten hajol felém s dalkálja bennem
gyermekvoltomat.

És, mint valaha bimbó-gyermek-
koromba tettem,
gagyogok szavakat, miket nappal
magam se értenék ;
kacagok együgyűen, miért nappal
talán haragra gyűlnék ;
s kinyujtom két kezem elérhetetlen
csillagok felé.

És, mint gyermekkoromban, tele-vágy-
gyal Isten szemébe nézek
s beszélgetek véle anélkül, hogy igen-
szavára várnék.

Beszédem csupa kérdés : Szeretsz-e,
mint anyám,
kit Érted magamtól eltaszítottam?
Szeretsz-e, mint az asszony,
kit Miattad ismerni sem akartam?

Szeretsz-e, szeretsz-e?
S elkergeted-é mellőlem a sötét-szemű
rémet,
ki rámvigyorog s el akarja rabolni
belőlem a békét?

S adsz-e nekem játékot, hogy játszani
tudjam életemet?...

Én estenden levetem köntösömet : az
éveket, a férfit ;
s csecsemő-gagyogással mondom az
esti imát.

Ez a «csecsemő-gagyogás» a lelke legmélyéből fakad és öntudatlanul is erős, zengő férfiszóvá lesz, amely jó ritmusérzésekkel ömlik sorokba. Nincs sehol homály a verseiben. A hegyipatak kristálytisztaságával bugyog elő lelkének bő forrása és útjában komoly, mély medret váj magának. Helyenkint elpihenőn, szép, meleg lírával csendül föl a hangja (Májusi ének).

Pompásan sikerült versei : Hőember, Harmat vagyok, Ne nyúljatok hozzám, Báránka volt szegény, Szurony-sánc, Vakok vonulása. De a közel nyolcvan vers, ha akad is közte, amelyben a szavak sodródása inkább a szónokot, mint a költőt emeli ki, egy hangjában, ízében olyan eredeti költőt mutat be, akinek további fejlődését figyelemmel kell kísérni.

Majthényi György.

Özv. Rudnay Józsefné.

(1841 IX. 14—1929 VIII. 28.)

Az emberek gyorsan felednek. Ma-napság, amikor a művelődés útjai épügy nyitva állnak a nők, mint a férfiak számára, kevesen gondolnak arra, mily rövid multja van ennek a lehetőségnek. Alig több két ember-öltőnél! Míg Veres Pálné 1868-ban meg nem alapította az Országos Nőképző Egyesületet, amely már nevével jelzi célját, bizony nem sok magyar asszony remélhette, hogy — szükség esetén — közügyessége mellett tanultsága révén is boldogulhasson az élet-harcban.

A nemrég elhunyt özv. Rudnay Józsefné édesanyjának, Veres Pálné-nak érdeme, hogy e helyzet fonák-ságára nyomatékosan felhívta a magyar társadalom figyelmét s az ő szívós kitartásának köszönhető, hogy az ügy diadalra jutott és a köznevelés egyik, addig elhanyagolt ága fontosságának megfelelő gondozás tárgya lett. Veres Pálné és lelkes társai vagy hatvan évvel ezelőtt, határozott célkitűzéssel, egy áldozatrakész szervezetet létesítettek (az Országos Nőképző Egyesületet), mely aztán magasabbfokú leány-nevelő intézet és tanfolyam felállításával a nők részére is lehetővé tette a mind sürgösebbé váló művelődési igények kielégítését. Később e hiány-pótló alkotások mintájára — természetesen — más jogi személyek és magá-nosok is alapítottak hasonló jellegű intézeteket s ezek áldásos munkája folytán lassacskán lomtárba került az a túlzottan konzervatív fölfogás, amely könny helyett még a tehetségesebb lányok kezébe is csupán főzőkanalat adna.

A nagynevű alapító 1895-ben be-következett haláláig állott az Országos Nőképző Egyesület élén, de még idejében gondoskodott róla, hogy eszméi az ő halála után se maradjanak árván. Szilárda nevű leánya ugyanis, a most júliusban elhunyt özv. Rudnay Jó-zsefné, már korán beavatást nyert

boldogult édesanyja terveibe, úgy hogy 1889 óta mint a nevezett Egyesület alelnöke, utább pedig gróf Teleki Sándorné lemondása után, mint elnöke jeles munkatársával, az O. N. E. alelnökeivel és választmányi hölgyeivel igen eredményes tevékenységet fejtett ki a hazai nőnevelési eszmék ébren-tartása körül. A koszorúban tehát, melyet törekvéseinek megértői sírjára tettek: a tisztelet, szeretet és hála virágai fonódnak együvé.

A gyász mértékét azonban a veszte-ség nagysága szabja meg. Ennek meg-értésére tudnunk kell, hogy Rudnay Józsefné, mint Veres Pálné szellemi hagyatékának örököse nemcsak meg-örizte és ápolta, hanem tovább is fejlesztette azt a nagy eszmét, mellyel újabbkori nőnevelésünk apostola gaz-dagította a magyar köztudatot. Rudnay Józsefné ugyanis ráeszmélt a Veres Pálnétól hangoztatott célkitűzések nagy életerejére s belátta, hogy ezek-nek az eszméknek megvalósítása nincs kimerítve egy időpontbeli iskolafajta létesítésével, hanem szinte megkívánja a kor szükségleteihez, az idők szelle-méhez való idomulást. E megfontolás alapján győzte le bizonyos aggodalmait és mozdította elő nőnevelésünk egyik újabb szervének létrejöttét.

Amikor t. i. a társadalom sürgeté-sére, a törvényhozás jóváhagyásával az egyetem kapui is feltártultak a nők előtt, szükségessé vált egy oly közép-iskola, mely a leányoknak az egyetemi tanulmányok alapjául megfelelő elő-készítést nyújtson. Evégből nyílt meg az Országos Nőképző Egyesület áldo-zatkészsége folytán (állami támoga-tással s a legkiválóbb tanügyi erők közreműködésével) az első ilyenmű magyar iskola, a budapesti Veres Pálné-leánygimnázium, melynek szervezési munkálataiban Rudnay Józsefnének is nagy része volt.

Mindez így röviden elmondva igen egyszerű dolognak látszik; aki azon-ban tudja, hogy mekkora távolság választja el az *ígé*-t a megtestesülés-től, tisztelettel fog meghajolni az erős

szociális érzékre valló buzgóság előtt. Kétségtelen, hogy a veszteség közelsége mindig akadályozza az emberi érdemek helyes megállapításának; ha a jelen eset is igazolná e tapasztalatot, szolgáljon mentességül a tudat, hogy a boldogult nagyszony megítélésében úgy sem a miénk az utolsó szó, a magyar köznevelés története pedig — a kellő távlat birtokában — hihetőleg tárgyilagosan fogja értékelni Rudnay Józsefné nemes fáradozásait.

De bármennyire akadályozza is a tisztánlátásnak a mulandóság gondolatával járó megilletődés, annyi már most is megállapítható, hogy a jeles nagyszony földi útja közéleti vonatkozásában is méltó folytatása volt Veres Pálné pályájának. Az ő életművéből is levonható az a tanulság, hogy ime a nagy műveltség, az átfogó gondolatok iránti érdeklődés s az igazi nőiesség nem zárják ki egymást. Sőt, mint a példa mutatja, a szellemi erők ki-műveltsége még öntudatosabbá teszi a nőt is az emberi hivatás megértésére. Rávezeti arra, hogy akkor él igazán, ha megérti a nagy belső szöveget; azt a szöveget, mely szerint akár férfiak vagyunk, akár nők, képességeinket mindenkor s önzetlenül a közösség javára kell gyümölcsöztetnünk. Rudnay Józsefné megértette ezt, aszerint élt, munkás szép élete, melynek főbb mozzanatairól saját maga számolt be *Emlékeim* (Budapest, 1922. 178 l.) című művében, így becses példaképpel gyarapította az ifjabb leánymezedék hálójára különösen méltó, magyar nőalakok sorát. *B. Gy.*

Tudományos élet.

Második évfolyamába lépett a *Magyar Pszichológiai Szemle*, ez a minden-képen hasznos és régen várt folyóirat. A magyar pszichológiai irodalomnak egyik jeles művelője: Boda István lelkes buzgólkodásának köszönhető, hogy végre a magyar lélektani tudományak is van külön életnyilvánulása: hiszen a nagyarányú metafizikai és logikai munkásság mellett, melyet a magyar filozófusok az utóbbi időben hivatalos folyóiratukban, az *Athenaeum*-ban kifejtettek, kissé háttérbe szorult a szellemi tudományokat mindenestre közelebről érdeklő pszichologia.

A legújabb számban különösen meg-ragadja figyelmünket Nyíró Gyula, a kitűnő fiatal szegedi pszichiáter tanulmánya: *Három Ady-költemény, psi-*

chiatriai megvilágításban. A pszichiáte-
rek sokszor szólnak hozzá irodalmi kér-
désekhöz, mert hiszen nem egy nagy
költői zseni mutat idegalkati abnormi-
tásokat és nem egynek élete végződik
teljes lelki katasztrófával. (Rousseau,
Nietzsche, Kemény Zsigmond, Mau-
passant stb.) Nyíró Kretschmer ka-
rakterológiai beosztását alkalmazza
Adyra, amennyiben kimutatja, hogy
benne a *schizoid* vagyis zárközött lelki
alaptemperamentum vonásai kevered-
nek a normális, közlékeny *cyklothim-*
temperamentummal. Ezért olyan
társaságban, hol jól érezte magát, köz-
lékeny volt s szeretetreméltó, míg
általában mások zárt jellemnek tűn-
tetik fel. A halálát okozó paralízisnek
semmiféle tünete nem zavarja költői
alkotásait, költői énje teljesen függet-
len ettől a betegségétől. Mint schizo-
phreniás egyén, az életből szívesen
menekült a tagadásba: a dacos «nem»-ek
világába. Szépen derül ki Nyíró fejte-
getéseiből, mily szoros kapcsolatban
áll Ady lírai homályossága a schizo-
phreniás típus gondolkodásával: a
Kretschmer által megjelölt szerikus
gondolkodás, vagyis az egyénnek a
tudat szélére való aláérezkedése tipiku-
san kiváltja Adynál a szimbolikus ki-
fejezésmódot, ahol «a logikától és
akarattól független, teljesen passzív
élménynek gyakran érzéki-képes jel-
lege van». Nyíró fejtegetései Ady egyik
naplójegyzetét igazolják: Egy művész-
zseni valami kevés plusszal több, mint
a normális ember s nagyon sok minusz-
szal kevesebb. «Adyt — teszi hozzá
Nyíró — pszichiátriai szemüvegen ke-
resztül tekintve is, a legnagyobb költő-
zseninek kijáró tisztelet illeti meg:
gyengéi, fogyatékoságai, melyeket . . .
rendkívüli őszinteséggel maga is be-
ismer, nagy számmal voltak, de ezek
az embernek és nem a költőnek gyarló-
ságai.»

Egy másik tanulmányban Kühár
Flóris, a római Anselminum újonnan
kinevezett tanára mutatja be a vallásos
lélek különféle típusainak analizisét.
A vallásos életben előforduló lelki
típusokat sokféle szempontból lehet
osztályozni. Ilyen a theocentrikus és
egocentrikus típus. Amaz a legnagyobb
szentek vallási formája és lehet maga is
kétféle: kontemplatív vagy aktív.
Emez pedig a primitív lelkek vallási
formája, kik Istent saját kicsinységük
képmására süllyesztk le. Fontos be-
osztási szempont az Istenközelség és
Istentávolság szempontja: a misz-

tikusok Istent egészen közelvalónak érzik, szerelmi frazeológiát alkalmaznak Istennel való egyesülésük jellemzésére. Az Isten végtelen nagy távolságának érzése pedig különösen tipikus Luther és Kálvin vallásában, kik minden érzéki kifejezésmódtól, szimbolikus megjelenéstől távol állónak tanítják az Istent és végtelen törpének, alávettnek az embert. Cselekvő és befogadó típust különböztetünk meg az emberi cselekvés szerepéről tartott felfogás szerint: a befogadó vár a gyelemre, a cselekvőnek együtt kell munkálkodnia vele. A világszeretet (Assisi Szent Ferenc) és világútálat (manicheizmus) *tipuskülönbsége* nem szorol bővebb magyarázatra. Végül Kühár felveszi a centrális és periferikus típus osztályát is: a centrális típusban az én egész életét Istenbe meríti — ez az igazi vallásosság — míg a periferikus típusnál a vallásosság csak szélső élmény, a többi világi élménynek mintegy a határán áll. Ilyen az átlagember vallásossága.

Egy másik új magyar tudományos közlőnyről is be kell számolnom e folyóirat olvasóinak: Bleyer Jakab *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*jéről, mely az idén indult meg. Célja a magyarországi németiség történetének, ethnikumának tudományos tanulmányozása. Bleyer Jakab munkásságának tudományos nevelő hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mint a kitűnő Heinrich Gusztáv tanítványa s mestere gondolatainak továbbfejlesztője, megindította volt már régebben a *Német Philologiai Dolgozatok* sorozatát, melyben tanítványainak munkái szerves egészévé fejlesztették ki a hazai germanisztikát. Bleyernek volt két igen termékeny tudományos gondolata: az egyik, hogy a nyugati szellemi áramlatok mindig Bécsen át szüremlettek be Magyarországra s ennél fogva minden szellemi áramlat tudományos analiziséhez a bécsi szellemi élet tanulmányozása szükséges. Másik nagyon hatásos és eredményes eszméje, mely bár olyan, mint a Kolumbusz tojása, mégsem használta fel senki előtte: hogy t. i. a magyarországi nem-magyar nemzetségek szellemi életének tudományos tanulmányozását nekünk, magyaroknak kell elvégeznünk. Így dolgozták fel tanítványai a magyarországi német irodalom történetét kisebb monográfiákban és utóbb egyik legkiválóbb híve: Pukánszky Béla nagystílű összefoglalás formájában. Bleyer új folyó-

iratának eszméje is ebben a kitűnő és elsősorú tudományos szellemben fogamzott: a folyóirat célja a magyarországi németiség sajátos kultúrájának tanulmányozása ezuttal nem magyar nyelven, hanem a nagyvilágnak is hozzáférhető és a sajátos német kultúra természetes kifejezési módján, német nyelven. Telepedéstörténeti cikkek váltakoznak, etnográfiai tanulmányokkal, irodalomtörténetiek művelődéstörténetekkel. S ha a magyar közönség is szívesen fogadja, e folyóiratnak tudományos értékén kívül egy nagy politikai haszna is lesz: a trianoni határon túllevő nem magyarajkú honfitársaink láthatják belőle, hogy Csonkagyarország területén a nemzetiségek öntudatosodásának nincsenek akadályai, s hogy a békerevizió nekik nemcsak gazdasági, hanem nemzetpolitikai előnyt is jelent. A magyar közönség pedig bizonyára nem féltékenységgel, hanem megértéssel és szeretettel fogja fogadni Bleyer folyóiratát, melynek programja csak a jövő nagy Hungáriának kialakulását szolgálja.

*

Az ezidei doktori dissertatiók többek között megérdemli, hogy eredményeiket a nagyközönség is megismerje. Különösen érdekes eredményekre jutott Király Ilona *Szent Márton magyar király legendája* című dolgozatában. A magyar és francia Szent Benedek-rend szellemi kapcsolatait kutatva megállapította, hogy annak a véletlen körülménynek, hogy Szent Márton Pannoniában született, az volt a következménye, hogy a Pannoniát Magyarországgal azonosító középkor szemében Szent Márton lassanként a pogány mohamedán-szaracénoknak tartott hun-magyarok királyává lett s egy egész legendás Magyarországra lokalizált mondakör alakult ki körülötte úgy, hogy e hiedelmeknek Toursban, Szent Márton nagy kultusz-helyén még ma is vannak nyomai. Azt is kimutatja Király Ilona, hogy egy XIII. század elejéről származó francia verses Szent Márton-legendában Pannonhalmára is utal a szerző, mint ahol Szent Márton ifjúkori életéről a legtöbbet tudnak, ahol meg tudják mutatni, hová járt imádkozni s tudják, hogy Konstantinápolyban nevelték, mint ezt egy fantasztikus legenda alapján hitte a középkor. Király Ilona egy másik problémát is megoldott. Régen tudott dolog volt, hogy a legen-

dás Ludlábú Bertát, Nagy Károly mondai anyját a hagyomány magyar származásúnak, Florus magyar király lányának tünteti fel. Már most nyilvánvaló, hogy ez a Florus király csakis Szent Márton legendájából származhatott, mert ott már igen régen emlegetnek egy bizonyos Florus hun vagy magyar királyt, ki Szent Márton apja lett volna. Valamelyik szerzetes, ki Nagy Károly genealogiáját összeállította, előkelő származást akar biztosítani Nagy Károlynak azzal, hogy Szent Márton rokonának tüntette fel. Míg tehát az újkorban a külföld Magyarországot a betyárok, a tokaji bor és a pusztá nevezetességéi alapján ismeri, addig a középkorban Szent Márton dicsőségének fényében fürödtünk. Nem kétséges, melyikre lehettünk büszkébbek...

*

Az *Almanach des Étudiants Hongrois* 1927-iki első füzeté akad a kezembe.¹ A Párisban tanuló ösztöndíjas diákok adják közre benne kissé heterogéntárgyú tanulmányaikat. A fiatal magyar művészek műveinek reprodukcióihoz a következő jegyzetet csatolja a szerkesztő:² «M. Géza de Hiesz et M. Joseph de Miklós sont des jeunes artistes hongrois; l'un est sculpteur, qui *gagnat* une *mention* honorable à Stockholm et dont le *buste Foujita* fut *acheté* par l'État Hongrois; l'autre est peintre, qui *gagnat* avec son «St. François d'Assisi» le *deuzieme* prix à une *Exposition Eclésiastique* à Budapest». Igy szóról-szóra. Nem mondom, hogy a füzet valamennyi cikke hasonlóan primitív franciasággal van megírva, bár még az irodalmi cikk, egy Baudelaire-tanulmány szerzője, sincs egészen tisztában a francia tagadó alakokkal és egyéb grammatikai finomságokkal («V. Hugo prétend de pétrir... L'un des caractéristiques...» stb.) és egy közjogitanulmány szerzője, ki valószínűleg ismeri a társalgásból a csökkentő kifejezések szerepét, ezt a mondatot reszkirozza meg: «Cette mentalité, peut-être trop juridiquement scolastique, a mené le monde un peu à la grande guerre mondiale...» A füzetet bizonyára megküldték a professzoroknak is, nem ártott volna tehát előbb át-

nézetni egy-két francia pajtással! Igy bizony nem nagy dicsőségükre válik az egész.
Eckhardt Sándor.

Színházi szemle.

Mikor egy-egy évad lezárultával a referens visszatekint tíz hónap munkájára, mintha a kritika Tower-bástyájáról hallgatná a londoni vásár zsilbáját. Csakhogy a kritikus afféle megfordított Ádám: ő már bejárta a sátrak síkátorait, a lacikonyhák sorát, jól szemügyre vette a portékát, megízlelte a főztet, neki a kiábránduláshoz nincs szüksége Luciferre, viszont nincs az a Lucifer, aki végkép kiforgathatná minden hitéből és bizalmából, hogy: a színház mégsem merőben közgazdasági piac, a drámaírást nem csupán a vásári «nyeglék» portyázó területe s a színjátszók nemcsak kikürtölt sztároknak a színpadi lámpák előtt bizonyos órákra pönálékkal biztosított megjelenése. A háború óta — kerek tíz éven át — ilyfajta hiedelmek meggyökereztetésére nagy volt az igyekezet, legnagyobb talán épen a színházak vezetői részéről. De a közönség időközben megrostálódott, ma már jobban tudja, hogy mi kell neki, mint azok, kiknek ezt hivatásuk volna előre kitalálni. Színház kell neki, hol a lélek is táplálékhoz jut, nemcsak a szem meg a fül. Egy jantó ma már nem menthet meg holmi silány darabot, akármily «vérforráló» is a melódiaja s akármily lélekzetelállító divatkréációban táncolja is a színlábú és tehetségtelen színésznő. A rendezési orgiáknak is kezd befellegzeni: kétszáz statiszta valahogy mégsem ér fel két kiváló protagonistával. S a divat-felkapta vándoreszillagok is hasztalan vándorolnak egyik színpadról a másikra, a közönség nem igen megy utánuk, eleve sejti, hogy az új környezetben épen nem fogja művészetüknek is új oldalát megismerni, ellenkezőleg: ott is arra, az egyszerű már «beütött» figurára fogják őket, melyben végül is lélektelen sablonná merevednek. A kritika évek óta prédikálja, hogy a konjunktúra-fogások idejüket múlták, a színházaknak megint gondos műsorsztervvel kell indulniok, ehhez együttest nevelniök, — egyetlen kockára mindent feltenni, egyetlen divatos íróra vagy színészre az egész évad pénztári mérlegét előíranyozni többé nem lehet.

A Nemzeti Színház az egyetlen, melynek törzsotthonát is, kamaraintézetét is a közönség kedvvel és kitartás-

¹ Almanach des Étudiants Hongrois. Rédigé par Nagy-Iván, président de l'Association des Étudiants hongrois à Paris. Préface de M. Zoltán de Magyar, conseiller au ministère hongrois de l'instruction publique, Paris, 1927.

² A dőlt betűk tőlem származnak.

sal látogatta, ide eltalált fényképes plakátok, puffogó reklámközlemények és a «Bauernfängerei» egyéb eszközei nélkül is. Itt átlagos jó évad volt, számottevő magyar újdonság-sikerekkel, a klasszikus műsor némi gazdagodásával és a színészi munka több kiemelkedő mozzanatával. A repertoire-t ugyan gazdagabbnak s főleg többoldalúnak óhajtanók, a bevált újdonságok sorozatos előadásában valamivel több mérsékletet szívesen látnánk s a Kamarszínpad műsorát önállóbbnak, különlegesebb szempontokat követőnek kívánók. Ezek a szempontok hovatovább egészen elhomályosulnak, a két színpad műsora teljesen összekeveredik, a darabok ide-oda vándorolnak, hogy a bérlőknek minél változatosabb táplálék jusson. Mi a Kamara Színháztól más hivatás betöltését vártuk s nem is csak műsor, hanem a fiatalabb színészgeneráció foglalkoztatása tekintetében is. A klasszikus játéktrend szemesztérben hézagait sem hagyhatjuk szó nélkül. A görög-római auktoroknak kevés itt a becsületük, — hogyan lehetne hát élő, a jó hagyományokon egyre megújuló játéktílusuk? A francia drámaköltészet klasszikusai pedig legfeljebb a szezon kezdetén kibocsátott műsortervekben szerepelnek, a színpadon — mióta már? — soha. Színésznemzedékek nőnek fel anélkül, hogy ebben a Shakespeare-étől annyira elütő tragikai stílusban még csak kísérletet is tehetnének.

A Shakespeare-előadások száma akkora volt, mint a megelőző évadban. A *Windsori víg asszonyok* bemutatószámba menő előadása érdekes kísérlet maradt, benne Csorotos Falstaffja nem egészen felelt meg a várakozásnak, erejét és eredetiségét e kiváló művész inkább masszív Shylockjával mutatta meg. *Lear* felújítása is csak próbálkozásnak számít: Kürti József királya alatta áll *Lear* mértékének, alatta a Kürtiének is. Molière körül sem rendezésményi feljegyezni nem lehet. Beaumarchais *Borbély-a* az előadás túlzott farce-hangnemében némi stílusterészt szenvedtet, a felújított *Cyrano* sem talál tőkéletesen Odry művészi egyéniségéhez. Lessing *Minná-ja* az évad egyik meglepetésévé lett: talán csak egyeleti aktusnak szánták, de a hibátlan szereposztás, a gondos rendezés szinte színvonaljelző teljesítményé emelte.

A Kisfaludy-féle *Csalódások*-nak, Szigligeti *Csikós*-ának felfrissítése becsületére válik a színházaknak, Tolsztoj

Élő holttest-je is megálta az összehasonlítást a Budapesten ugyanakkor vendégszereplő orosz társulat munkájával.

Magyar újdonságot négyet mutattak be, közülök Kisbán *Martinovics*-a nem vert gyökeret a színpadon, hiányzik is belőle a valódi drámai lélekzetvétel. Vitéz Miklós *Tálibuzgó fiatalember-e* jó közönségvonzónak bizonyult — a kamarai színvonal némi leszállítása árán. Igazi költői értéket nyert a színház Zilahy meg Móricz új darabjában. A *tábornok* Zilahynak eddig legkülönb színpadi munkája, nőalakjának finom rajza lélekből támadt és lélekbe markol. Bajor Gizi — ritka stílusérzékre valló Minnája mellett — ebben a szerepben emelkedett eddig legmagasabbra. Csorotos tábornoka is emlékezetesen jó színészi alkotás. Móricz vígjátéka írójának idilli arcát mutatja, színpada itt nem küzdő aréna, inkább csak hüselő lugas, de a valódi élet szellője járja át. Sikerét pompás, csupa-lélek előadás is szolgálta: Vizvári Mariska monumentális Zsani nénije egyhamar nem mehet feledésbe. Herczeg Ferenc *Déryné*-je húsz év alatt sem hervadt meg, a jó előadás most is szép sikerre vitte.

A Nemzeti két idegen újdonságát a Burgszínházból hozta Hevesi. Max Mell verses misztériumát *Krisztus kövételéről* — Kosztolányi kitűnő fordításában — szívesen hallgattuk, Brachvogel kongóhangú *Narcisus*-át bizvást elengedtük volna. Váradi Arankát is, Odryt is méltóbb feladatban kívántuk volna látni, mint akár itt, akár a *Martinovics*-ban. A Kamara külföldi bemutatói jobban sikerültek. Wilde *Bunbury*-jét a játék eleveisége galvanizálta életre, Barrie két érzelmes darabja igazi kamarai feladat s az a Bourdet csipős szatírjájú *Most jelent meg*-je is, ezzel a színház valóságos mintaelőadást produkált. Itt Odry szélemes és főlényes alakítása járt az élen. Az Ibsen-műsor ezidén a *Kis Eyolf*-tal gazdagodott, ebben a Kiss Irén lenyűgöző eréjű Patkánymamzele tett mély benyomást. Mirbeau *Üzlet-üzlet-e* nem érdemelte meg a felújítást, ha csak Gál gazdag színészi munkájáért nem, kinek nagyobbzsabású új feladat ebben az évadban nem jutott.

A színház művészgárdájából Aczél Ilona, Petheő, Uray, Palágyi, Lehotay és Abonyi jutott még szóhoz vezetőbb helyen, míg az epizódban Hajdú, Pethes, Vaszary Piroksa és Kürthy György vonta magára ismételtlen a figyelmet. Rózahegyi — operetszínpadon keresett hangos és olcsó dicső-

seget. Új szerepben bámulhattuk Márkus Emiliát is, nemkülönben az évad előkelő jubilását, Rákosi Szidit.

A Vígszínház most is megőrizte drámai színpadaink közt három évtizede betöltött rangsori helyét. A színészi rész, főleg az összjáték itt — az utóbbi évek némi ingadozásai után — valóban magas színvonalú, ennek ereje a mainál nagyobb igényű műsor terhéi a bizvást megbírná: a körítés itt akárhányszor különb volt a sültnél. Magyar szerző újdonságával ebben az évadban kevesebb szerző álltak elő a többi színházak bármelyikénél. Fodor László *Bölcsődal*-ához Varsányi Irén egy hatalmas jelenetének meg az ifjú Zombory Mercedes kellemes bemutatkozásának emléke fűződik, magát a darabot merőben egy ötlet élteti — nem valami dús életnedvvel. A Mikszáth-specialista Harsányi Zsolt ezúttal a *Beszterce ostrom*-ában csak az epizódokban ügyeskedett, a fődolgok a színpad realitásában kelletlenül operettszerűvé torzulnak. Bethlen Margit *Szürke ruhá*-ja intímabb környezetben jobban helyén lett volna, ott a közreműködők finom játéka is gazdagabban bontakozhatott volna ki. Jubiláns háziszerezőjét, Molnár Ferencet felújítás-sorozattal ünnepelte a színház. Négy reprize igen egyenetlenül sikerült. A *farkas*-t a túlzottan naturalista rendezés jócskán kiforgatta mivoltából, a *testőr*-ből csak az apróbb croquis-ötletek hatottak, főmotívuma erősen meghervadt, Az *ördög* is sokat veszített savából-borsából, noha Hegedüs Gyula csillogó alakítása állja az időt. A *Lilium* évadvégi felújítása azonban költőjének is, a színháznak is értékes sikert hozott: Varsányi Irén kis cselédjét, Csörtös Liliomát a ritka ünnepi élményeknek kijáró hódolat illeti meg.

A külföldi újdonságok során ezidén valóságos kis amerikai ciklust kapunk. Veiller bűnügyi drámája, a *Mary Dugan*, csak a pénztárnak jelentett számottevő nyereséget, Kaffmann-Ferber színész-darabja, a *Királyi család* pedig még annak sem. De amabban a Varsányi Irén, ebben a Góthné előkelő színészi munkáját lehetetlen fel nem jegyezni. Iziglen amerikai termék O'Neill *Különös közjáték*-a, nagy hűhóval hirdettetett újszerűsége ugyan ennek is inkább külsőségeiben van, semmint lényegében, de megismerkedni mégis érdemes volt vele: írója a lélek valódibb drámái megrendülései iránt sem érzéketlen. Érdekes és becsülésreméltó volt a színház munkája is, Gombaszögi

Frida imponáló művészi biztossággal szólaltatta meg a főszerep hihetetlenül széles regiszterét. Ez a jeles művésznő különben az idén a *Szürke ruha* Klárájában, valamint a S. Maughan *Ne váldjunk el*-jének főalakjában is kiemelkedőt alkotott. A francia vígjáték — a Vígszínház egykori specialitása — most ugyancsak rövidre jutott, belőle csak Pagnol *Topáz*-át sodorta felénk a divat szele. Forradalmian újnak kürtölték ki, valójában: erősen közepes termék, a Vígszínház kissé legymatag előadásában a háromnapos csodák sorsára került.

A művészszemélyzetből ezen a színpadon Somlaynak, Törzsnek, Rajnaynak, valamint az időnkint vendégszereplő Makay Margitnak volt még szépen megoldott nagyobbarányú feladata, komoly ígéretnek látszik az újonnan szerződöttestt Vértés Lajos, az epizódban pedig Mály Gerő, Makláry és Gárdonyi adott figyelemreméltót.

A Magyar Színház nem is épen sikertelen szezon után csödbe jutott. Itt csakugyan beteljesedett a dicső sztárrendszer végzete. Anyagilag napnál világosabban kiderült, hogy a mammutgázsik fedezetére állandó táblás-házak kívántatnának, viszont ilyeneket biztosítani pusztán «nagy» színészneveknek még egész pleiádjával sem lehet. Hegedüst, Kiss Ferencet, Tőkés Annát, Rátkait kellőképp méltányolja a közönség, de akármilyen szerepekben hiába «süti el» őket a színház. Hegedüs jóformán csak az *Agglegény apá*-ban kapott méltó feladatot, ebből aztán őszinte, tartós siker is kerekedett. Kiss Ferenc a *Danton halálá*-ban, meg a *Vetélytársak*-ban talált önmagára, Tőkés Anna művészete egyszer sem bontakozhatott ki nemzeti színházi arányokban, Rátkait pedig hamarosan elhagyta nagy drámajátszási eltökélése. S a «háziszárók» mellett Gál Franciska, Titkos Ilona, Csörtös és Somlay is felvonult egy-egy «parádés» szerepre, de ennyi parádét reálisan vezetett színház el nem bírhat. Az újdonságokat sűrűn, de jobbára hirtelen ötlettel rángatják elő s ritkán érték meg a rájuk fordított költséget és igyekezetet. A hazai bemutatók közül Egyed *Égő szoknyá*-ja, meg Lakatos László *Pajtásházasság*-a színpadi iparosság s nem is a javából, Újházy *Beleznay asszonyai*-nak tiszta szándékát sok naívság bénította, Emőd és Török Gárdonyi-adaptációja kiadós, de nem nagyon értékes sikerhez jutott, Barabás-Csörtös-Laczkó *Rasputin*-ját

pedig csak Csorutos alakítása tartotta ideig-óráig felszínén. Az idegen művek közül Büchner *Danton*-a rendezői el-képesztésnek volt számván, akárcsak az évad végén az amerikai pacifista-dráma a *Vetélylárak*. Ezekben rendező-sztárok engedtek szabadjukra, német fő-tekintélyeket, de a várt kassza-ostrom mindkét esetben elmaradt. Az *Irlandi vászon* meg a *Végre egy úriasszony!* enyhén szórakoztató műsorpotléknak bizonyult, a siralmas *Jazzénekes* ellenben valóságos gyorsasági rikordot ért el a bukásban, ennek Fáy Szeréna vendég-szereplése époly kevéssé használt, mint a Rátkai-injekció.

A nagy «kirakat-nevek» mellé a színház régibb gárdájából szívesen ide-jegyezzük Z. Molnár László és Gombaszógi Ella nevét, az évad folyamán mindketten figyelemreméltó genre-ala-kításokkal tündek ki.

A Belvárosi Színház már a megelőző idényben is meglehetősen iránytűt-vesztve küzdött az anyagi válság hullá-maival, az idén azután vészujjósító cikk-cakk-vonalban szerencsésen zátonyra is futott. A szezon elején sokat vártak Hevesi Sándor darabjától, melyben Fedák Sárinak kellett volna finom vig-játéki színésznévé avatódnia. Ez se-hogysem akart megtörténni, Fedák hamarosan másutt vigasztalódott, mint «Pista néni», de a színház vigasztalan sorsra jutott. Elhagyta korábbi «porta-fortuná»-ja, Honthy Hanna is. Ettől-fogva bukás bukást ért, Zágón, Andai és Békefi-Vadnai egy-egy magyar új-donsága inkább kabaréba lett volna való, mint a jobb napokban Strindberg-nek, Romain Rollandnak hajlékául szolgált falak közé, Bíró *Boszorkány-tánc*-a üres csinálmány volt s a kül-földi bemutatók is jobbára csak úgy «kapásból» kerültek színre. Az évről-évre esedékes Verneuilnek Berr-rel közösen írt darabja, az *Én és a húgom*, még csak megélt úgy-ahogy, de gyenge *Haragszom rád!*-ja hamarosan alámé-rült. A Duvernois-Birabeau-féle *Csókók koldusa* merész nemi problémájával kí-vánt hatni — sikertelenül, a *Jolly Joker* meg a *Libavásár* pedig az énekesdara-bok igénytelenebb közönségére pályá-zott, de egyikből sem lett énekes halott.

Nem volt a színháznak megfelelő együttese sem, a gazdag komikai tehet-ségű, de többnyire egészen értéktelen feladatokra fogott Gózonon, meg a szíven indult, de édeskes operettbón-vívánna «népszerűsített» Dely Ferencen kívül talán csak a férfias, rokonszenves

Toronyi Imre jutott néha nyomatéko-sabban szóhoz, a többi főszereplőt darabról-darabra válogatták össze ide-gen portákról. Ezek közül a finom és szellemes játéku Makay Margitnak volt itt is komoly sikere.

A Magyar meg a Belvárosi Színház-zal szemben a kritika most, évad végén, jóformán pusztá megállapítására szor-ítkozhatik azoknak a számításbeli vaskos hibáknak, amelyeket a rossz gazdasági viszonyokra való hivatko-zással inkább csak mentegetni lehet, semmint meggyőzően megokolni. Rész-letesebb gravámenekkel kár volna elő-állni: minek nyujtsuk be sérelmi pontjainkat azoknak a vezetőségeknek, melyeket megvakított az egykori kon-junktúra káprázata s a dekonjektúra első szele most lefűtt az élről? Mind a két műintézet az induló új évaddal új kezekbe kerül s akik gondozásukra vál-lalkoztak, amúgy is nyilván észreveszik, mi volt műintézetüknek ama bizonyos «maga kára», melyen a példaszó szerint «okul a magyar», ha meg az egymás végzetéből inkább merítenének oku-lást: szemük előtt áll az a «más kára» is, melyből viszont tudvalevőleg «az okos» szokott tanulni.

Rédey Tivadar.

Büky György Órák című hangjátéka a rádióban. Voltaképp háromfelvonásos dráma, egész estét betöltő. Szerzője könnyen átírhatná rendes színpadra s jelentékeny sikere volna vele. Ezúttal messzibb célja volt: nem látó, hanem vak közönségnek írt, a rádió közön-ségének. Új drámai forma ez s nálunk első kísérlet. Fortélyja abban van, hogy a rádió minden hangszközét felhasználja, tehát jelentékeny szerepet ad a technikának, viszont irodalmi lelket is lehel belé s az érzéki hatásokon kereszt-ül finoman megírt irodalmi szöveget közvetít. Technika és irodalom szerencsésen egyesül *Büky György* hang-játékában.

Azoknak, akik még sohasem voltak a rádió boszorkánykonyhájában, érde-mes pár szoban leírnunk ezt a különös forrást. Belépünk a művészsobába, hol a hangszóróból az összeszűrt, kész hanganyag árad szét. Ez az utolsó állomás, a végeredmény, mely minde-nütt az egész világon kifejthető a lég-körből, ahol csak antennák szálai hú-zódnak. Egy másik teremben a tömeg-zajt csinálják. Itt a vasutat váró közön-ség zűrzavaros lármája készül. A vonat már közeleg, egy szereplő nagy dobon

csiszolópapirossal súrol. Tolatnak s vonatot fűtyszó ábrázolja ezt. Aztán irjatok! — szólal meg egy hang. — Beszállani! Szolnok, stb... első vágány! — hangzik a zsbongásban. — A vonat indul. Egy másik szobában a darab főszereplői játszanak. Lent, a földszinten, gépkocsi vesztegel; ez is szereplő. Tülkölni kezd s utcák zaja, muzikaszó szűrődik. Ezt a hangvegyületet közvetlenül a Rákóczi-útról kapcsolják. A sokféle hangot egy teremben összekeverik, fokozzák vagy csön-desítik, «fölerősítik» vagy gyöngsítik, s aki ezt végzi, valóságos karmestere az összejátéknak. Egy-két akkord a zongorán, cigányzene zajdul fel, itt is, ott is, a szobákban, termekben, zügcscákban: pereg a dráma. A közönség füléhez mindez úgy torkollik, mintha egyetlen helyről jönne.

Büky György darabja sokszemélyes. Az apa, a leánya, egy színész, színésznő, öltöztető, stb. De még hús más hang is van, tíz férfi, tíz nő hang. A hangok jelek, s e jelekből tudjuk, hogy konyhában vagyunk-e, vagy órásműhelyben, színpadon, vagy az öltözőben, a kulisszák mögött, vagy a villámfényes utcákon, sötétlő kapuk előtt. A hangok általában ötletesen vannak beállítva, mindent megmagyaráznak, leírás nélkül. Csak a második felvonásban torlódnak össze s egymás zajába vesznek, ami pár pillanatra árt a cselekvény menetének. A színpadi tűzvéz is felesleges betét. A miliót ábrázoló hangokba hatásosan szövődnek bele a szívek hangjai, melyek a főszereplők szájából jönnek.

Eleven, modern, minden sablontól ment színmű, melynek nem lehet elmondani a tartalmát: hallani, élvezni kell. Minden hang él benne, a tarka milió hangáradata is a szíveké. Minden szereplő a helyén van s művészi munkát végez. A főbb szerepekben jeles művészek vezetnek: *Uray Tivadar, Szabó Margit, Somlay Artur, Fóthy Erzsé.* *Vajthó László.*

Képzőművészeti szemle.

A zene nyole magyar mestere. Kunwald Caesar litografiái. A művész kiadása, Budapest 1929. A fényképezés, amely annyi nagyszerű ajándékot adott az emberiségnek, egynemely vonatkozásban nem csekély kárt is okozott. Így az arcképfébrázolásban, ahol még a jó móduak is nagyon sokan hűtlenek lettek a művészethez, mert meglegednek

a fotografikus lencse mechanikus munkájával, melyet az úgynevezett művészi fényképezés is csak némiképen tudott egy kis lelkeséggel megnevesíteni. A fénykép a legfutólagosabb és legfelületesebb ábrázolás, mert mindég egy pillanatnyi esetleges helyzetnek az ábrázolt szempontjából nem jellegzetes, sőt gyakran elkényszeredett mása, amelyet még az underító retusálás is ront, mert rendszerint sivár semmitmondássá nyomorítja.

De különösen akkor érezzük a fotografált arcképek üres művészetlenségét, ha a kép tárgya valamely kiváló ember, akiből külsőségeken kívül úgyszólván mit sem ád. Ezért nyúlunk ma ismét olyan szívesen művészek készített portrérajzokhoz, melyeken arra hivatottak foglalkoznak egy-egy érdekes egyéniséggel, akit jól megfigyeltek, akit ismernek és így lelkét is ráviszik rajzaikra; tehát nem csupán testi formáját iparkodnak lemásolni. Ekképpen jeles festőknek Kunwald Caesarnak amaz arcképrajzai, melyeket kiváló zenészeinkről készített, már eleve érdeklődésre számíthatnak. Kunwald nagyon hálás, de épen nem könnyű feladathoz nyúlt, amidőn *Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő, Koessler János, Hubay Jenő, Mihalovits Ödön, Kerner István, Weiner Leo* portréit megrajzolta. Csupa genialis emberrel kellett foglalkoznia, akiknek testiségét is jól ismerjük, de nem kevésbé jól művészezésiségüket is, s ha rájuk gondolunk, mindkét dolog összeforrva merül fel bennünk. A pillanatnyi megjelenésen túlmenve Kunwaldnak a mulandót az örökkel kellett összeolvasztania.

Ezt a nehéz feladatot legtöbb lapján jól oldotta meg. Alkalmasint maga is lelkes zenebarát, aki fokozott mértékben érzi a zenész embertípus furcsa megszállottságát, melyet hangversenyek művészein, de épen úgy a közönség számos tagján is könnyen észrevehetünk. Azt a lelkes és mégis álmátag tekintetet, amely a zene csodálatosan emelkedett és a földiségtől megtisztult világára irányul. Kunwald rajzain valóban zenészeket látunk, de nemcsak a típust, hanem az egymástól élesen különváló egyéniségeket is. Ráismerünk Kerner István mindenki fölé emelkedő olimpiai nyugalmára, portréja valóban azé a karmesteré, aki uralkodni tud és egy kézmozdulatával vagy szemöldökének intésével gyűjt vagy csillapít. Meglepően sikerült Kodály Zoltán

elzárkózó, de mély szenzibilitásának képe, Hubaynak virtuóz világfűssága, az öreg Koesslernek magasan trónoló bölcs megértése is. Bartók lobogó égését azonban — nem egészen sikerült megláttatnia.

A rajzok könyomattal sokszorosított vörös kréták. Lágý vonalúak, inkább halvány, mint sötét árnyékokkal dolgozók. Kevés eszközüek, nem sokat részleteznek, könnyedek és biztosak. Kerülnek minden erőltetett kiemelést, hűvösen tartózkodók, maga a művész egy pillanatra sem törekszik a kép témája mögűl elénk állani.

Jelentősnek tartjuk ezt a mappát külföldi kulturális kapcsolataink tekintetéből is. Ma odakint a magyar zene valóságos diadalútját járja és így kiváló zenészeink művészalkotta képmásai alighanem érdeklődésre számíthatnak. Leginkább Angliában és Amerikában, ahol mai zenék barátai között bizonyára élnek olyan amatőrök is, akik szívesen vásárolnak majd róluk grafikai lapokat. És idehaza a közvetlen művészi értéken túl is jelentős az ilyen vállalkozás, mint Kunwald Caesaré, mert téglákat szolgáltat, a ma is még mindig hiányzó magyar művészi pantheonhoz. Hiszen nagy írónkről és művészeinkről sok esetben egyáltalában nincsenek valóban művészi képmásaink, különösen pedig nagy zenészeink ábrázolásával alig törődött eddig valaki.

A Regnum Marianum Murilloképe. Boros Jenő Amerikában élő hazánkfia, aki pár évvel ezelőtű a Szépművészeti Múzeumnak egy szép Carreno-képet ajándékozott, legutóbb a Regnum Marianum budapesti templomának, melyet most építenek a Városligetben, egy Murillo oltárképet adott ajándékba, mely jelenleg a Szépművészeti Múzeum spanyol termében van ideiglenesen kiállítva.

Szent Istvánt, a kereszténység első vértanúját ábrázolja, amint a megkövetetését megelőző kihallgatásán, miközben páncélos poroszlok állanak mellette, égnek emelt szemmel tesz hitvallást Krisztus istenségéről. Feje felett megnyílik az ég és bájosan mosolygó szárnyas angyalok kara lebeg elő. (Murillo gyakran használt motívuma ez.) Nem hiányzik e képről a művésznél szintén sokszor előforduló zsánerképszerűség sem, mert jobbja mögött egy fejét kezére támasztó elszunyókált őr látható az összekuporodásnak ama elrendezésében, mely Mu-

rillaál szintén gyakori. A vértanu, az első diakonusok egyike, pompás brokát ruhát visel, telve aranyhűmzessel, ez a ruha természetesen a barokkori diakonusok ruhája. Arca pedig tipikus spanyol arc. Nem hiányzik a képről az átszellemlűt vágyódásnak, a földről az égbe látásnak az a kissé édeskés átszellemlűtsége sem, mely a XIX. század elején akkora hatással volt Murillo csodálóira. A festmény tónusa nagyon meleg aranybarna, melegebb a mesternél többek közt előforduló barna tónusnál, kompozíciója aránylag kis területen sok elemet foglal össze, de nem szétváló.

Késztégtelenűl szép alkotás, úgy hogy jelentékeny gazdagodásunkat hozza, mégha nem egészen bizonyos is, hogy a nagy sevillai mester műve. Semmiestre sem legjava képei közül való, sőt nem tartozik a műtörténettől elismertek közé sem. A kompozíció zsűfoltsága, a térnek alakokkal való majdnem teljes betöltése, a vértanu esetlenül felemelt ballába, Murillo szerzősége ellen szólnak, nemkülönben a festés módjának néhol laza és bizonytalan volta is. Valószínűen ama Murillo környezetében készűt képek egyike, amelyek a XVIII. század elejének műkereskedelme, mert ahogy sem tudta kielégíteni az akkori nagy keresletet, magának Murillonak tulajdonított, akinek népszerűsége akkor Raffaelloéval vetekedett. Könnyen lehet, hogy Alonso Miguel de Tobar Murillo legszorgalmasabb utánzója festette.

Haladó művészet. Új rendszerű stílusmorfológia vázlatá. Irtá Lehel Ferenc. A tér és forma kiadása. Budapest, 1929. Ez a könyv az eddigi képzőművészeti tudomány súlyosan eltűlő bírálatával és egy egészen új nagy ígértetűvel lép közönségünk elé. Előszavában büszkén jelenti ki, hogy a mai művészettudomány a teljes eltűvelyedés zavaros képét mutatja, mert eddig csak két művészeti alaptípust ismert, a klasszikust és a barokot. Nem ügyelt a művészet lényegére, mert a zene és ornamentika helyett, amik inkább esztétikai (!) megnyilvánulások, az inkább intellektuális, praktikus építészetből, ábrázolásból és irodalomból vette megfigyeléseit. Így ahelyett, hogy az igazi stílusmorfológia kereteit vázolta volna fel, némi fantáziával gazdaságtant, ismeretelméletet és vallástant kevert össze. Ezzel szemben Lehel igen önérzétesen mutat rá arra, hogy ő maga

három alaptípust különböztet meg, a primitív egyszerűt, a klasszikus szerkesztettet és a barok áthatottat.

Ezek után nem tagadjuk, hogy nem csekély álmélkodással folytattuk az olvasást, mert hiszen mindenki, aki csak egy kevésbé is járatos a művészet történetében és esztétikájában, jól tudja, hogy ez a hármás felosztás, melyet Lehel magának vindikál, egyáltalában nem új, nem az ő konstrukciója, hanem régesrégóta használt és elcsépeelt megkülönböztetés.

Meghökkenésünk sajnos, egyáltalában nem csökkent, sőt sorról-sorra nőtt Lehel első fejezetének olvasása közben. Nagyon autoritatív kijelentések között ilyesmikre lehet bukkanni, sőt nem is bukkanni, hanem szakadatlanul beléjük ütközni: «Mi művészettudósok hol iparról, hol ismeretelméletéről, hol vallásról értekezünk; szóval mindenről, csak művészetről nem.» Ugyan, ugyan! Hogyan lehetséges az, hogy Lehel egyáltalán nem vett tudomást Riegről, Wölflinről, Worringerről, ezek sok szára rugó tanítványáról, (hogy csak a németeket idézzük), akik annyira stílusmorfológiát csináltak, hogy mint szükséges visszahatás újra kezdődött és például Dvorzsákban igen magas színvonalra emelkedett a mélyebb összefüggések feltárása, anélkül, hogy ez a legújabb irány csak egy pillanatra is megfélekedznék a megelőző nagy stílusmorfológisták eredményeiről?

Kevéssel az idézett furcsa állítás után ekképen ír Lehel: «Az építés, az ábrázolás (e néven foglalja össze a festészetet és a szobrászatot) és az irodalom nem művészet». Ha nem is foglalkozunk érdemében ezzel a botor állítással, hogy van az, hogy Lehel művészettudományában mégis lépten-nyomon foglalkozik az építéssel és az ábrázolással? Majd nemsokára ezt olvashatjuk: «Az impresszionizmusnak nincsen történeti jelentősége.» Vagy: «Monet csak két színt vitt a művészetbe». «Mint a színek naturalizmusa pedig, az impresszionizmus a lokálitónussal, a reflexekkel, a helyes valórral, a felbontott és a retina által újra egyesített színekkel, a kiegészítő színekkel stb. együtt egy rengeteg galimathiasz.» «A barok impresszionista színharmónia az opalisáláson alapul». «A primitívet a mai művészettudomány nem tekinti önálló típusnak.» «A vízszintes primitív irány, a klasszikus irány függőleges.» «A klasszikust

változatosnak, sokszerűnek tanítják, a barokot hamisan egyszerűnek.» Ezekből az idézetekből látható, hogy Lehel vagy nem ismeri, vagy elfelejtette azt a sokat ócsárolt mai művészettudományt. Mert aki Wölflin olvasása után ezt az utolsó mondatot le merte írni, az nagyon, de nagyon merész ember.

Elődeinek kegyetlen lecsepülése után Lehel végre nekigyürkőzik a pozitív munkának. Főlényes művészet-tészléletről ad próbát, hogy bevezetésül módszerét is bemutassa: «a művészet kénytelen elszenvedni egymásután a primitív, klasszikus és barok árnyékváltozásokat» (a fényforrás különböző fekvése szerint), mert «világítási effektusok nem számíthatók ki.» Eltekintve attól, hogy igenis a legkönnyebben kiszámíthatók, a művészi alakítás lényege nem a passzivitáson nyugszik, hanem épen azon, hogy a művész kiválaszt és épen azt választja ki, ami lelke beállítottóságának megfelelő. E valóban gyermekes naivitás után Lehel nagybüszkén kiált fel, hogy *ilyen* legyen egy művészettudományi analízis, hogy tudományosnak lehessen nevezni! Efféle alapokon és ilyen éleselméjűséggel indul aztán neki, hogy «lebontsa a mai művészettudomány egész épületét!»

E lebontás közben a következőket olvashatjuk: «A gót stílus figyelemreméltó klasszikus lendületet mutat.» «A gót stílusban jóllehet — alapjában barok, a klasszikus szellem győzedelmeskedik.» Később aztán két intést ad a kritikusoknak: «Minden művész munkája három tendencia keveréke, a primitívé, a klasszikusé és a baroké. Makrokosmos a mikrokosmosban.» «Csupán holt gépek dolgoznak egységes formában.»

Hosszas vajudás és az idézetekhez igen hasonló kijelentések után egy nagyon hangsúlyozott felfedezéshez jut el, hogy meg kell különböztetni a korai művészetet, a korai klasszikust, a korai barokot a későbbiektől. Lehel ezt a közhelyet is saját új gondolatának minősíti! Ám idézzünk tovább: «A primitív képzelet tétszerűen képben fogja fel tárgyát vagy képét.» «A barok képzelet egyetlen simután szemléletben többé-kevésbé *heterokliit* (!) tárgyakat vagy képeket fon össze, melyek egymástól függetlenek is lehetnének és önmagukban is volna értelmük, vagy jelentőségük.» Álljunk meg egy pillanatra ennél a mondatnál, mert nagyon

jellemző Lehelre. Először a heterogén szó helyett, melyet vagy elfelejtett, vagy nem tart eléggé művészettudományosnak, a neki szebben hangzó heteroklit szót használja, mely azonban annyit jelent, hogy *másképpen deklíndható*. De ez csak a kisebbik baj volna, marad még elég nagyobb is! Mért írja, hogy tárgyakat vagy képeket? Amikor tárgyak képét fonja össze? Végül pedig a mondat semmit sem jelent, mert minden stílus ekképen jár el. Amidőn Lehel aztán megszüli a maga kis egerét, azaz megállapítja a reális művészettudomány általa teremtett hat új kategóriáját, a hat nézetet, ezek a következők: *struktúra, vonalvezetés, színezés, csoportosítás, ritmus, kiterjedés*. Mindezek a szempontok azonban ősi nézőpontjai a művészeti morfológiának, de nem Lehel eredeti gondolatai. E kategóriák szerint a hármas tagozódás így fest: a primitív művészet struktúrája egyszerű, vonalvezetése folyamatos, színezése egyenletes, csoportosítása egymásmellérakott, ritmusa szimmetrikus, párhuzamos; kiterjedése két dimenziós. A klasszikusé: struktúrája szerkesztett, vonalvezetése átvágásos, színezése árnyékolt, csoportosítása részben takart, ritmusa kontrasztos, átvágásos; kiterjedése háromdimenziós. A barok struktúrája összefont, vonalvezetése váltakozó, színezése irizáló, csoportosítása áthatott, ritmusa csavart, vagy keresztezett, kiterjedése négy dimenziós. Ez tehát Lehel új művészettudománya! Csupa ősrégi állítás, kivéve az irizáló barokot,

ami erőszakos általánosítás és a négy dimenziót, aminek nincsen értelme.

E korszakalkotó prolegomena után, mely állítólag lebontotta az eddigi művészettudományt, pedig valójában minden ízében annak mankóin sántikál, következik az alkalmazott rész, mely a hat kategóriát példákon magyarázza. Azt mutatja, hogy Lehel sokat foglalkozott az ornamentikával, de újat alig tud mondani róluk. Ahol saját kombinációi kezdődnek, azonnal elveszti maga alól a talajt. Például: «A megnyújtott alakokat két összekombinált alak simultán hatásaként kell tekinteni, az ellipsist két kör kombinációjaként, egy nagyon magas embert, vagy ablakot két ember, vagy két ablak kombinációjaként.» «A renaissance formája barok alaptendenciájánál fogva.» És így tovább, hasonlókat még bőven idézhetnénk.

Igy összefoglalásúl őszintén meg kell mondanunk, hogy Lehelről egyáltalában nem kaptunk új művészettudományt. De viszont fölötte furcsa, hogy kegyetlenül lecsepült elődjei eredményeinek felhasználásától egyáltalában nem idegenkedik, vagy hogy szélmalomharcot folytat olyan állítások ellen, melyeket komolyan számbavehető művészettudós sohasem kockáztatott meg, hanem csak saját fogyatékos emlékezőtehetségének ferdítései. Amit pedig a régihez a magából hozzáad, legtöbbször zavaros, végig nem gondolt megjegyzésekből áll, amelyek nagyon megszöriresnek esnek attól, hogy egy új művészettudomány alapjául szolgálhassanak.

Farkas Zoltán.

A NAPKELET minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: TORMAY CECILE; s. szerkesztője: HARTMANN JÁNOS. A kiadásért felelős: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.